

ЗАСТОСУВАННЯ ПРАКТИКИ ЄВРОПЕЙСЬКОГО СУДУ З ПРАВ ЛЮДИНИ В АДМІНІСТРАТИВНОМУ СУДОЧИНСТВІ

НАУКОВО-МЕТОДИЧНИЙ ПОСІБНИК ДЛЯ СУДДІВ

**ЗАСТОСУВАННЯ ПРАКТИКИ ЄВРОПЕЙСЬКОГО
СУДУ З ПРАВ ЛЮДИНИ
В АДМІНІСТРАТИВНОМУ СУДОЧИНСТВІ**

НАУКОВО-МЕТОДИЧНИЙ ПОСІБНИК ДЛЯ СУДДІВ

УДК 341.64(4):347.9(477)
ББК 67.9(4)412+67.9(Укр)7
Ф94

*Рекомендовано до друку Науково-методичною радою Національної школи суддів
України (протокол № 2 від 11.06.2015 року)*

Рецензенти:

Ситников Олександр Федотович, к.ю.н., суддя Вищого адміністративного суду України;
Кравчук Володимир Миколайович, д.ю.н., професор, суддя Львівського окружного адміністративного суду.

Фулей Т.І. Застосування практики Європейського суду з прав людини в адміністративному судочинстві: Науково-методичний посібник для суддів. 2-ге вид. випр., допов. – К., 2015. – 128 с.
ISBN 978-966-2310-23-8

Видання підготовлене для проведення серії тренінгів для суддів адміністративних судів України щодо застосування практики Європейського суду з прав людини (ЄСПЛ), організованих Національною школою суддів України у співпраці з Верховним Судом України та Вищим адміністративним судом України в межах проекту «Гарантування дотримання прав людини при здійсненні правосуддя», що реалізується Координатором проектів ОБСЄ за фінансової підтримки Уряду Канади.

У виданні наводяться основні положення Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод, які є найбільш важливими при розгляді справ у порядку адміністративного судочинства, розкриті в окремих рішеннях ЄСПЛ, які ілюструють конвенційні положення щодо права на справедливий суд (стаття 6), права власності (стаття 1 Першого протоколу), права на повагу до приватного і сімейного життя (стаття 8), свободи вираження поглядів (стаття 10), свободи зібрань та об'єднань (стаття 11).

Фулей Тетяна Іванівна, к.ю.н., начальник відділу науково-методичного забезпечення підготовки суддівського корпусу Національної школи суддів України.

ОБСЄ Організація з безпеки та співробітництва в Європі
Координатор проектів в Україні

Government of Canada
Gouvernement du Canada

ВЕРХОВНИЙ СУД
УКРАЇНИ

*Це видання здійснене за сприяння Координатора проектів ОБСЄ в Україні
та за фінансової підтримки Уряду Канади*

© Фулей Т.І., 2015
© Координатор проектів ОБСЄ в Україні, 2015

ЗМІСТ

Правові підстави застосування Конвенції та рішень ЄСПЛ в адміністративному судочинстві	5
Застосування практики ЄСПЛ при тлумаченні загальних положень та принципів адміністративного судочинства.....	9
Завдання адміністративного судочинства.....	12
Принцип верховенства права.....	12
Принцип законності	15
Принцип рівності	20
Процесуальна рівність.....	20
Принципи змагальності, диспозитивності та офіційного з'ясування усіх обставин справи	24
Принципи гласності та відкритості адміністративного процесу	25
Забезпечення апеляційного та касаційного оскаржень рішень адміністративного суду	25
Доступ до суду апеляційної інстанції.....	26
Доступ до суду касаційної інстанції	27
Обов'язковість судових рішень	30
Інші вимоги права на справедливий суд (стаття 6 Конвенції).....	35
Доступ до суду першої інстанції.....	35
Суд, встановлений законом	40
Незалежний і неупереджений розгляд.....	42
Обґрунтованість рішень суду	50
Принцип юридичної визначеності	52
Право власності (стаття 1 Першого протоколу)	56
Концепція «майна» в розумінні статті 1 Першого протоколу	56
Виправданість втручання у право власності	61
Право держави регламентувати використання власності відповідно до суспільного інтересу	67
Забезпечення «справедливого балансу»	67
Загальні вимоги щодо виправданості втручання у права, гарантовані статтями 8-11 Конвенції	75
Втручання «згідно із законом»	75
Легітимна мета.....	79
«Необхідність у демократичному суспільстві». Застосування принципу пропорційності	81

Право на повагу до приватного та сімейного життя та житла (стаття 8 Конвенції)	83
Особливості та сфера застосування статті 8 Конвенції	83
Справа щодо права на безпечне довкілля у світлі статті 8 Конвенції	86
Свобода вираження поглядів (стаття 10 Конвенції)	91
Загальні положення статті 10 Конвенції	91
Основні концепції з практики Європейського суду з прав людини щодо статті 10 Конвенції	94
Розрізнення фактів та оціночних суджень	94
Межі допустимої критики	95
Т. зв. «охолоджувальний ефект» (chilling effect)	96
Пропорційність заходу законній меті	97
Свобода зібрань та об'єднань (стаття 11 Конвенції)	99
Особливості та сфера застосування статті 11 Конвенції	99
Мирні зібрання	99
Свобода об'єднань	104
Реалізація прав, гарантованих Конвенцією, без дискримінації (стаття 14 Конвенції та Протокол № 12)	105
Гендерна рівність	105
Показчик рішень ЄСПЛ	120

Правові підстави застосування Конвенції та рішень ЄСПЛ в адміністративному судочинстві

Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод (далі – ЄКПЛ або Конвенція) та Протоколи до неї є частиною національного законодавства України відповідно до статті 9 Конституції України як чинний міжнародний договір, згода на обов'язковість якого надана Верховною Радою України. Ратифікація Конвенції відбулася на підставі Закону України № 475/97-ВР від 17.07.1997 р.; Конвенція набула чинності для України 11.09.1997 р.

Доречно нагадати основні дати прийняття Конвенції та Протоколів до неї.

04.11.1950 – Підписання Конвенції.

Прийняття протоколів до Конвенції:

20.03.1952 – Перший протокол.

16.09.1963 – Протокол № 4.

28.04.1983 – Протокол № 6.

22.11.1984 – Протокол № 7.

06.11.1990 – Протокол № 9.

25.03.1992 – Протокол № 10.

11.05.1994 – Протокол № 11.

04.11.2000 – Протокол № 12.

03.05.2002 – Протокол № 13.

14.05.2004 – Протокол № 14.

27.05.2009 – Протокол № 14-bis.

24.06.2013 – Протокол № 15.

02.10.2013 – Протокол № 16.

Історія ратифікації та набрання чинності Конвенцією та протоколами до неї для України також пройшла кілька етапів, а саме:

17.07.1997 – ратифікація Конвенції, Першого протоколу та Протоколів № 2, 4, 7 та 11 на підставі Закону України № 475/97-ВР.

11.09.1997 – набрання чинності для України Конвенції, Першого протоколу та Протоколів № 2, 4, 7 та 11.

03.05.2002 – Протокол № 13 ратифіковано на підставі Закону № 318-IV від 28.11.2002.

13.05.2004 – Протокол № 14 ратифіковано на підставі Закону № 3435-IV від 09.02.2006.

09.02.2006 – змінено назву Конвенції (в українському перекладі) на підставі Закону України «Про внесення змін до деяких законів України» № 3436-IV

23.03.2006 – прийнято Закон України «Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини» № 3477-IV.

01.06.2010 – набрання чинності для України Протоколу № 14.

Ратифікувавши Конвенцію та протоколи до неї, держава передовсім зобов'язалася гарантувати кожному, хто перебуває під її юрисдикцією, права і свободи, визначені у Конвенції та цих протоколах. У пункті 1 частини першої Закону України № 475/97-ВР від 17 липня 1997 р., на підставі якого відбулася ратифікація Конвенції та окремих протоколи до неї, зазначено, що:

«Україна повністю визнає на своїй території [...] щодо визнання обов'язковою і без укладення спеціальної угоди юрисдикцію Європейського суду з прав людини в усіх питаннях, що стосуються тлумачення і застосування Конвенції».

Таке законодавче визнання обов'язкової юрисдикції ЄСПЛ в усіх питаннях, що стосуються тлумачення і застосування Конвенції, зумовлює вивчення практики ЄСПЛ та застосування національного законодавства з урахуванням позиції ЄСПЛ, оскільки саме в рішеннях ЄСПЛ розкривається зміст більшості положень Конвенції.

Окрім того, стаття 17 Закону України № 3477-IV «Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини» (з подальшими змінами) передбачає застосування судами Конвенції та практики ЄСПЛ як джерела права, а стаття 18 цього Закону визначає порядок посилання на Конвенцію та практику Суду. При цьому варто зауважити, що йдеться саме про «практику Суду» у значенні, розкритому у статті 1 цього Закону, тобто практику ЄСПЛ та Європейської комісії з прав людини, а не лише про рішення щодо України. Важливо пам'ятати, що у Законі № 3477-IV немає положень, які б забороняли застосовувати рішення чи ухвали ЄСПЛ, постановлені щодо інших країн. Тому використання у цьому посібнику рішень щодо України зумовлене винятково міркуваннями доступності та зручності користування саме такими рішеннями для читачів, які, у випадку необхідності звернення до повного тексту (а не лише витягів) цитованих рішень, можуть відчувати певні труднощі, не в достатньому обсязі володіючи офіційними мовами Ради Європи.

У разі, коли Суд визнає факт порушення прав заявника з боку держави-відповідача, така держава зобов'язана не тільки вжити заходів індивідуального характеру (наприклад, виплатити справедливую сатисфакцію чи здійснити перегляд справи у судовому порядку), але також у багатьох випадках вжити певних заходів загального характеру. Відповідно до статті 13 Закону України «Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини», заходи загального характеру вживаються з метою усунення зазначеної в рішенні Суду системної проблеми та її першопричини – недоліків системного характеру, які лежать в основі виявленого Судом порушення, а також усунення підстави для надходження до Суду заяв проти України, спричинених проблемою, що вже була предметом розгляду в Суді. Заходами загального характеру зокрема, є:

- внесення змін до чинного законодавства та практики його застосування;
- внесення змін до адміністративної практики;
- забезпечення юридичної експертизи законопроектів і

- забезпечення професійної підготовки з питань вивчення Конвенції та практики Суду для прокурорів, адвокатів, працівників правоохоронних органів, працівників імміграційних служб, інших категорій працівників, професійна діяльність яких пов'язана із правозастосуванням, а також з триманням людей в умовах позбавлення свободи та інші заходи.

За статистичною інформацією, наявною на сайті ЄСПЛ¹, станом на 31 грудня 2014 року в Європейському суді перебувало на розгляді 13650 заяв проти України, що становить 19,5% усіх заяв, які перебувають на розгляді. Це найбільша частка однієї країни. Для порівняння, щодо Італії на розгляді перебувало 10100 заяв (14,4%), Росії – 10000 (14,3%), Туреччини – 9500 (13,6%), Румунії – 3400 (4,9%).

За період 1998-2014 рр. щодо України було винесено 1002 рішення; з них у 987 рішеннях було констатовано щонайменше одне порушення Конвенції або Протоколів до неї².

Таблиця: Рішення за статтями 6, 8 і 13 ЄКПЛ і статтею 1 Першого Протоколу до Конвенції в 2007-2014 роках

Рік	Ст. 6 (*тривалість провадження)	Ст. 13	П 1 - Ст. 1	Ст. 8	Усього
2007	66 (*34)	19	43	-	109
2008	61(*32)	15	46	1	110
2009	69 (*35)	26	58	4	126
2010	15 (*60)	14	4	6	109
2011	21 (*66)	9	8	3	105
2012	26 (*27)	8	4	9	71
2013	19 (*11)	20	20	7	69
2014 ³	4 (*1)	12	11	5	40
Усього станом на 31.12.2014 року	481 (*298)	185	336	46	1002

¹ Див.: [Електронний ресурс]. – Режим доступу:
http://www.echr.coe.int/Documents/Stats_pending_2014_ENG.pdf

² Див.: [Електронний ресурс]. – Режим доступу:
http://www.echr.coe.int/Documents/Stats_violation_1959_2014_ENG.pdf

³ Див.: [Електронний ресурс]. – Режим доступу:
http://www.echr.coe.int/Documents/Stats_violation_2014_ENG.pdf

Тексти рішень Суду розміщені в базі даних HUDOC⁴, у справах щодо України їх також можна знайти на сайті Міністерства юстиції України⁵. Крім того, рішення у справах проти України публікуються у «Офіційному віснику України» та інших офіційних і неофіційних виданнях.

З новинами щодо рішень ЄСПЛ та навчальними матеріалами можна ознайомитися на сайті української сторінки Програми Ради Європи «Освіта з прав людини для фахових юристів» (The European Programme for Human Rights Education for Legal Professionals – HELP)⁶.

---

⁴ Див.: [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://hudoc.echr.coe.int/>

⁵ Див.: [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.minjust.gov.ua/9329>

⁶ Див.: [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://helpcoe.org/national-page/ukraine>

Застосування практики ЄСПЛ при тлумаченні загальних положень та принципів адміністративного судочинства

Для застосування Конвенції у адміністративному судочинстві важливо розуміти співвідношення понять «сфера публічно-правових відносин» (п. 1 ст. 2 КАСУ, ст. 17 КАСУ) та «спір щодо його прав та обов'язків цивільного характеру» (стаття 6 Конвенції).

Оскільки стаття 6 ЄКПЛ відсилає до «цивільних» прав та обов'язків, може з'явитися хибне враження, що гарантії цієї статті поширюються лише на справи, які розглядаються судами за правилами цивільного процесу чи в судах цивільної юрисдикції. Однак це не так. Як свідчить практика ЄСПЛ, формальна кваліфікація права у внутрішньому праві держав-членів чи розгляд справи в суді іншої юрисдикції (наприклад, адміністративної чи господарської) не є перешкодою для визнання заяви прийнятною за статтею 6 Конвенції. Тому варто розглянути, який зміст вкладає Суд у поняття «цивільні права та обов'язки».

Передусім, згідно з прецедентною практикою Суду, поняття «цивільних прав і обов'язків» не може зводитися виключно до посилань на національне право відповідної держави. У кількох випадках Суд вже підтверджував принцип, що це поняття в контексті пункту 1 статті 6 Конвенції є «автономним»⁷, оскільки інше рішення може призвести до результатів, які будуть несумісними з предметом і метою Конвенції⁸.

Для того, щоб пункт 1 статті 6 Конвенції міг бути застосований в його цивільній частині, необхідна наявність спору щодо «права» як такого, котре визнане у внутрішньому законодавстві, а також щоб спір за своєю суттю стосувався цивільного права.

Оскільки Конвенція є живим документом, який має тлумачитися у світлі сьогоденних реалій⁹, а за роки, що минули з часу прийняття Конвенції, відносини набули очевидного розвитку в багатьох сферах, Суд у контексті змінених поглядів у суспільстві на правовий захист, який має надаватися фізичним особам у їхніх стосунках з державою, поширив сферу застосування пункту 1 статті 6 на спори між громадянами та державними органами, зокрема на:

---

⁷ Див., окрім іншого, рішення у справі «Кьоніг проти Федеративної Республіки Німеччина» (*König v. Federal Republic of Germany*) від 28 червня 1978 р., серія А, № 27, sec. 29-30, пп. 88-89, і у справі «Бараона проти Португалії» (*Baraona v. Portugal*) від 8 липня 1987 р., серія А, № 122, sec. 17-18, п. 42.

⁸ Див. рішення Великої палати у справі «Феррацціні проти Італії» (*Ferrazzini v. Italy*) від 12 липня 2001 р., заява № 44759/98, п. 24.

⁹ Див., наприклад, рішення у справі «Джонстон та інші проти Ірландії» (*Johnston and Others v. Ireland*), серія А, № 112, п. 53.

- спори щодо експропріації, скасування дозволу на будівництво, землевідведення та загалом рішення, які порушують право на володіння майном¹⁰;
- спори щодо дозволу, ліцензії тощо, в т.ч. необхідного для ведення певного виду господарської¹¹ чи професійної діяльності¹²;
- спори щодо відрахувань в межах програми соціального забезпечення¹³;
- спори між державними службовцями та державою¹⁴.

Наприклад, у справі **«Вілхо Ескелайнен та інші проти Фінляндії»** (*Vilho Eskelinen and Others v. Finland*) Суд переглянув принципи застосовності пункту 1 статті 6 Конвенції до спорів між державними службовцями і державою¹⁵. Заявниками в цій справі були працівники поліції, які на національному рівні оскаржували відмову компенсувати їм втрату доплати за роботу у віддалених районах в результаті вилучення цієї умови з колективного договору та зміну територіального підпорядкування поліцейської дільниці.

Практика ЄСПЛ з цього питання не була однорідною (зокрема, сферою застосування частини 1 статті 6 не охоплювалися спори, пов'язані з «прийняттям на службу», «кар'єрою» і «припиненням служби» державного службовця, проте заяви, які стосувалися права «суто» або «в основному» економічного характеру (на вищій розмір винагороди, на заборговану заробітну плату і т.д.) могли бути визнані Судом прийнятними), і вочевидь потребувала розвитку, з огляду, крім іншого, і на статтю 14 Конвенції, яка передбачає, що «користування правами та свободами, визнаними в цій Конвенції, має бути забезпечене без дискримінації за будь-якою ознакою», та на загальноєвропейську тенденцію розширення сфери судового контролю.

¹⁰ Див., наприклад, рішення у справі **«Спорронг та Лённрот проти Швеції»** (*Sporrong and Lönnroth v. Sweden*) від 23 вересня 1982 р., заяви №№ 7151/75; 7152/75, серія А, № 52; **«Хоканссон і Стурессон проти Швеції»** (*Håkansson and Sturesson v. Sweden*) від 21 лютого 1990 р., серія А, № 171-А; **«Якобсон і Скарбі проти Швеції»** (*Jacobsson and Skärby v. Sweden*) від 28 червня 1992 р., серія А, № 180 А і В.

¹¹ Див., наприклад, рішення у справі **«Пудас проти Швеції»** (*Pudas v. Sweden*) від 27 жовтня 1987 року, серія А, № 125-А; **«Тре Тракторер Актіболаг» проти Швеції»** (*Tre Traktörer Aktiebolag v. Sweden*) від 7 липня 1989 р., серія А, № 159; **«Фредін проти Швеції»** (*Fredin v. Sweden*) від 18 лютого 1991 р., серія А, № 192.

¹² Див., наприклад, рішення у справі **«Кьоніг проти Федеративної Республіки Німеччини»** (*König v. Federal Republic of Germany*) від 28 червня 1978 р., серія А, № 27.

¹³ Див., наприклад, рішення у справі **«Фельдбругге проти Нідерландів»** (*Feldbrugge v. the Netherlands*) від 29 травня 1986 р., серія А, № 99 та **«Доймлянд проти Німеччини»** (*Deumeland v. Germany*) від 29 травня 1986 р., серія А, № 100, с. 25, п. 74.

¹⁴ Див. рішення у справі **«Вілхо Ескелайнен та інші проти Фінляндії»** (*Vilho Eskelinen and Others v. Finland*) від 19 квітня 2007 р., заява № 63235/00 та рішення у справі **«Мітін проти України»** (*Mitin v. Ukraine*) від 11 лютого 2008 р., заява № 38724/02.

¹⁵ Історію застосовності статті 6 до спорів державних службовців див, напр.: Махоуні П. Наскільки «цивільною» є державна служба? // Європейський суд з прав людини. Базові матеріали. Застосування практики. – К.: Український Центр Правничих Студій, 2003. – С. 531-546.

У пункті 62 рішення у справі **Вілхо Ескелайнена** ЄСПЛ виклав свій новий підхід:

«Для того, щоб держава-відповідач могла розраховувати на те, що статус заявника як державного службовця виключає захист за статтею 6, мають бути дотримані дві умови. По-перше, держава у національному законодавстві повинна виключити можливість звернення до суду осіб, що обіймають певні посади, чи категорій працівників, про яких йдеться. По-друге, таке виключення повинне обґрунтовуватися об'єктивними підставами з огляду на інтереси держави. Самий лише факт, що заявник працює в секторі чи департаменті, який має відношення до виконання функцій державного службовця, не є вирішальним. Для обґрунтування такого виключення державі недостатньо встановити, що відповідний державний службовець залучений до здійснення владних повноважень або ж що в даному випадку між державним службовцем і державою як працедавцем існує [...] «специфічний зв'язок довіри та лояльності». Держава повинна також продемонструвати, що предмет спору пов'язаний з виконанням державної влади [...]. Таким чином, в принципі не може бути виправданням виключень з гарантій статті 6 звичайного трудового спору, наприклад, стосовно заробітної плати, надбавок, відшкодування та подібних належних виплат, на підставі специфічного характеру відносин між конкретним державним службовцем і відповідною державою. Відтак, застосування в таких випадках статті 6 вважатиметься прийнятним. Саме держава-відповідач повинна буде довести, по-перше, що заявник-державний службовець не мав права на розгляд його справи в суді відповідно до національного права, і, по-друге, що виключення права з-під дії статті 6 для державного службовця є виправданим».

Згадане рішення у справі **Вілхо Ескелайнена** застосовувалося як прецедент, зокрема, у справі **«Мітін проти України»** (*Mitin v. Ukraine*) від 11 лютого 2008 р., заява № 38724/02, де заявник – військовий офіцер скаржився на тривалість невиконання рішення військового суду, винесеного на його користь. Ухвалюючи рішення на користь заявника, ЄСПЛ зазначив, що відповідно до рішення Великої палати у справі **Вілхо Ескелайнена**, стаття 6 Конвенції у «цивільному» аспекті має застосовуватися до всіх спорів, які стосуються державних службовців, якщо національне законодавство не виключає можливість звернення до суду осіб, що обіймають певні посади, чи категорій працівників, про яких йдеться, і таке виключення базується на об'єктивних підставах (п. 22 рішення у справі **«Мітін проти України»**). У даній справі позов заявника було прийнято, розглянуто та частково задоволено національним судом відповідно до звичайних правил цивільного процесу. І хоча справа заявника стосувалася перевірки законності накладення на нього дисциплінарного стягнення відповідно до специфічних військових статутів, ніщо не дає підстав вважати, що справа щодо компенсації моральної шкоди особі внаслідок незаконних дій державних службовців лежить поза сферою дії статті 6 Конвенції (п. 23 цього ж рішення).

Таким чином, поняття «цивільних прав і обов'язків» є автономним в інтерпретації ЄСПЛ і застосовується до широкого спектру прав і обов'язків, які є цивільними за своєю суттю.

Завдання адміністративного судочинства

Не викликає сумніву, що низка положень КАС України, зокрема, які містяться у пункті 3 статті 2 КАС, прийняті під впливом і послуговуються термінологією ЄСПЛ. Серед них, наприклад,

- відповідність повноважень законній меті;
- безсторонність (неупередженість);
- вимога дотримання суб'єктом владних повноважень принципу рівності перед законом, запобігання ним несправедливої дискримінації;
- вимога дотримання суб'єктом владних повноважень принципу пропорційності;
- урахування суб'єктом владних повноважень права особи на участь у прийнятті рішення;
- своєчасність прийняття суб'єктом владних повноважень рішення, тобто прийняття такого рішення у розумний строк.

Безперечно, ці та інші положення КАС України вимагають їхнього тлумачення і застосування у світлі практики ЄСПЛ. Окремі приклади складових змісту цих понять буде висвітлено далі.

Принцип верховенства права

Принцип верховенства права увійшов у науковий обіг порівняно недавно. Серед українських науковців, незважаючи на значну кількість публікацій з цієї тематики, немає єдності щодо його розуміння, хоч (погодимось з М.І.Козюброю), останнім часом спектр думок у підходах до трактування верховенства права у вітчизняному правознавстві дещо звузився (принаймні ототожнення його з традиційним для нашої теорії та практики принципом верховенства закону чи з верховенством всіх нормативних актів, як це було в 90-х роках ХХ ст., нині майже не зустрічається)¹⁶. І хоч цей принцип вже давно і успішно діє в багатьох державах, дискусія про його зміст є дуже далекою від завершення.

Безперечно, метою цієї публікації не є формулювання нового підходу (чи узагальнення існуючих) до розкриття принципу верховенства права. Обмежимося лише зауваженням, що верховенство права є засобом для досягнення внутрішньої мети права і правової системи загалом – забезпечення пріоритету природних прав людини¹⁷. Видається слушною думка Б. Малишева, що принцип верховенства права є істотною характеристикою головного співвідношення між людиною і державою, його закладено в зміст суспільного договору як юридично-політичної категорії. З

¹⁶ Козюбра М. Верховенство права і Україна // Право України. – № 1-2. – С. 31.

¹⁷ Див. детальніше: Малишев Б.В. Принцип верховенства права (теоретико-правовий аспект) // Бюлетень Міністерства юстиції України. – 2012. – № 8 (130). – С. 18.

цієї точки зору зазначений принцип є концентрованим виразом юридичних гарантій досягнення індивідами своїх цілей при укладенні суспільного договору, а за допомогою його дії діяльність держави спрямовується на виконання мети – утвердження і забезпечення прав людини¹⁸.

Важливо усвідомлювати, що принцип верховенства права охоплює не лише змістовий аспект (правового відношення між людиною і державою на засадах визнання людини вищою соціальною цінністю), але й процедурний аспект, який базується на вимогах відповідності правотворчої та правозастосовної практики певним стандартам, як-от: заборона зворотної дії закону, вимога ясності та несуперечності закону; вимога щодо однакового застосування закону; застосування покарання виключно на підставі закону та ін.

Наприклад, у відомому звіті Венеціанської комісії¹⁹ 2011 року на підставі аналізу правових систем європейських держав у пошуках спільних елементів, характерних як для «верховенства права», так і «правової держави» пропонується щонайменше 6 необхідних елементів, що мають дотримуватися не лише формально, але й по суті. Ними є: 1) законність, включно з прозорим, підзвітним і демократичним процесом прийняття законів; 2) правова визначеність; 3) заборона довільності у прийнятті рішень; 4) доступ до правосуддя, що здійснюється незалежним і безстороннім судом, включно з можливістю оскаржити в суді адміністративні акти; 5) повага до прав людини; 6) недискримінація і рівність перед законом²⁰.

Нижче наведемо два приклади посилання на принцип верховенства права у рішеннях ЄСПЛ щодо України. Перший стосується вимоги «якості» закону, а другий – принципу юридичної визначеності.

Так, принцип верховенства права вимагає дотримання вимог «якості» закону, яким передбачається втручання у права особи, основоположні свободи. Так, у рішенні від 10 грудня 2009 року справі **«Михайлюк та Петров проти України»** (*Mikhaulyuk and Petrov v. Ukraine*), заява № 11932/02, зазначено:

Суд нагадує, що вираз «згідно із законом» насамперед вимагає, щоб оскаржуване втручання мало певну підставу в національному законодавстві; він також стосується якості відповідного законодавства і вимагає, щоб воно було доступне відповідній особі, яка, крім того, повинна передбачати його наслідки для себе, а також це законодавство повинно відповідати принципу верховенства права (див., серед багатьох інших, рішення у справі **«Полторацький проти України»** (*Poltoratskiy v. Ukraine*) від 29 квітня 2003 року, заява № 38812/97, п. 155).

¹⁸ Малишев Б.В. Принцип верховенства права (теоретико-правовий аспект) // Бюлетень Міністерства юстиції України. – 2012. – № 8 (130). – С. 18.

¹⁹ CDL-AD(2011)003rev. Report on the Rule of Law. Adopted by the Venice Commission at its 86th plenary session (Venice, 25-26 March 2011) on the basis of comments by Mr Pieter van Dijk, Ms Gret Haller, Mr Jeffrey Jowell, Mr Kaarlo Tuori. – 16 с.

²⁰ Там само, с. 10.

Інший елемент змісту принципу верховенства права ЄСПЛ розглянув у справі «Христов проти України» (*Khristov v. Ukraine*), заява № 24465/04, рішення від 19 лютого 2009 року:

33. Суд повторює, що право на справедливий судовий розгляд, гарантоване пунктом 1 статті 6 Конвенції, слід тлумачити в контексті преамбули Конвенції, яка, зокрема, проголошує верховенство права як складову частину спільної спадщини Договірних держав. Одним з основоположних аспектів верховенства права є принцип юридичної визначеності, згідно з яким у разі остаточного вирішення спору судами їхнє рішення, що набрало законної сили, не може ставитися під сумнів (див. справу «Брумареску проти Румунії» (*Brumarescu v. Romania*) [GC], заява № 28342/95, п. 61, *ECHR* 1999-VII).

34. Принцип юридичної визначеності вимагає поваги до принципу *res judicata* (див. там же, п. 62), тобто поваги до остаточного рішення суду. Згідно з цим принципом жодна сторона не має права вимагати перегляду остаточного та обов'язкового до виконання рішення суду лише з однією метою — домогтися повторного розгляду та винесення нового рішення у справі. Повноваження судів вищого рівня з перегляду мають здійснюватися для виправлення судових помилок і недоліків, а не задля нового розгляду справи. Таку контрольну функцію не слід розглядати як замасковане оскарження, і сама лише ймовірність існування двох думок стосовно предмета спору не може бути підставою для нового розгляду справи. Відхід від цього принципу можливий лише тоді, коли цього вимагають відповідні вагомі й непереборні обставини (див. справу «Рябих проти Росії» (*Ryabukh v. Russia*), заява № 52854/99, п. 52, *ECHR* 2003-IX). Отже, у справі, що розглядається, Суд має визначити, чи органи влади здійснювали свої повноваження порушити та провести екстраординарну процедуру перегляду судової постанови таким чином, щоб забезпечити, наскільки це можливо, справедливу рівновагу між інтересами відповідної особи та необхідністю ефективності системи судочинства (див., *mutatis mutandis*, справи «Нікітін проти Росії» (*Nikitin v. Russia*), заява № 50178/99, п. 57, *ECHR* 2004-VIII, та «Савінський проти України» (*Savinskiy v. Ukraine*), заява № 6965/02, п. 23, від 28 лютого 2006 року). [...]

37. Суд далі зауважив, що з матеріалів у справі не видно, що існували будь-які «вагомі та непереборні обставини», які могли б служити обґрунтованим поясненням того, чому остаточну судову постанову від 23 жовтня 2000 року було переглянуто і скасовано. Видається, що єдиною причиною була необхідність перегляду справи заявника у світлі іншого закону, а це означає, що такий перегляд був замаскованим оскарженням. Отже, Суд визнає, що у цій справі не було дотримано принципу юридичної визначеності.

38. Зважаючи на наведені вище міркування, Суд доходить висновку, що відновлення провадження у справі заявника та її перегляд, за результатами якого судову постанову від 23 жовтня 2000 року було скасовано, порушило принцип юридичної визначеності та право заявника на справедливий судовий розгляд, гарантоване пунктом 1 статті 6 Конвенції.

У вже згаданому звіті Венеціанської комісії наголошується, що правова визначеність вимагає, щоб правові норми були зрозумілими й точними і мали на меті гарантування, що ситуації і правовідносини будуть передбачуваними. Зворотна дія не відповідає принципу правової визначеності, щонайменше у кримінальному праві (відповідно до ст. 7 ЄКПЛ), оскільки особи повинні знати

наслідки своєї поведінки; але також і в цивільному та адміністративному праві, оскільки це може впливати на права і законні інтереси. Також правова визначеність вимагає поваги до принципу *res judicata* – остаточні рішення національних судів не мають ставитися під сумнів. Це також вимагає виконання остаточних судових рішень [...]. Система, що дозволяє ставити під сумнів остаточні судові рішення без переконливих підстав у суспільних інтересах і без зазначення строку, не відповідає принципу правової визначеності²¹.

Безумовно, ці приклади не дають вичерпної характеристики змісту принципу верховенства права. Однак, сподіваємося, вони у зрозумілій формі розкривають підходи ЄСПЛ щодо розуміння державами-членами Конвенції своїх обов'язків щодо гарантування особам прав і свобод, як це передбачено ст. 1 ЄКПЛ.

Принцип законності

Виходячи з позиції, що принципи права – це нормативні засади позитивного права, які визначають його сутність і спрямованість правового регулювання²², погодимось з В.Шишкіним, що у практичній площині конкретизація завдання, яке визначене для напрямів правового регулювання, відображене безпосередньо в процедурних нормах, що регулюють (встановлюють) поведінку органів державної влади; в останні роки це найбільш яскраво почало відбиватися в нових кодексах, які регулюють процедури галузевого судочинства²³.

У контексті розмежування та розгляду співвідношення категорій «право» і «закон» варто зазначити, що «закон» дедалі частіше розуміють не як закон у строгому, спеціальному сенсі (як акт верховної влади і джерело вищої юридичної сили), а як офіційне джерело юридичних норм²⁴.

Якщо абстрагуватися від приватних, пов'язаних з типом праворозуміння, розбіжностей у численних дефініціях, законність розуміють як фундаментальну юридичну категорію, що є критерієм правового життя суспільства і громадян. Це «комплексне політико-правове явище, що відображає правовий характер організації суспільного життя, органічний

²¹ CDL-AD (2011) 003rev. Report on the Rule of Law. Adopted by the Venice Commission at its 86th plenary session (Venice, 25-26 March 2011) on the basis of comments by *Mr Pieter van Dijk, Ms Gret Haller, Mr Jeffrey Jowell, Mr Kaarlo Tuori*. – п. 46. – С. 11.

²² *Фулей Т.І.* Сучасні загальноюлюдські принципи права та проблеми їх впровадження в Україні: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : спец.12.00.01. – Київ. нац. ун-т ім. Тараса Шевченка. – К., 2003. – С. 6.

²³ *Шишкін В.* Новації у застосуванні принципів правового регулювання // *Вибори та демократія*. – 2006. – № 4 (10). – С. 43.

²⁴ *Оніщенко Н.* Принцип законності: природа та сутність в умовах демократичних змін // *Віче*. – 2012. – № 12. – С. 3.

зв'язок права і влади, права і держави»²⁵; законність також розглядають як «принцип, метод та режим суворого, неухильного дотримання, виконання норм права всіма учасниками суспільних відносин»²⁶.

У законності концентровано виражена властивість права щодо протистояння сваволі в процесі впорядкування суспільних відносин²⁷. У правовій державі законність (правозаконність) є гарантією правомірності застосованого примусу²⁸; це явище у повному обсязі може існувати тільки за демократичних правових режимів, які здатні забезпечити прийняті закони, адекватні сутності права²⁹.

Розглянемо окремі аспекти принципу законності, що викладені в практиці ЄСПЛ.

У 2010-2011 рр. ЄСПЛ прийняв низку рішень у справах щодо України, в яких було постановлено порушення статті 1 Першого протоколу до Конвенції, в яких причиною визнання порушення була, серед іншого, нечіткість та неузгодженість податкового законодавства, що мало наслідком його суперечливе тлумачення Верховним Судом України.

Так, у справі «**Щокін проти України**» (*Shchokin v. Ukraine*), заяви № 23759/03 та 37943/06, рішення від 14 жовтня 2010 року, ЄСПЛ розглянув ситуацію, коли встановлений Декретом Кабінету Міністрів України «Про прибутковий податок з громадян» розмір податків, які заявник мав сплатити, був збільшений за Інструкцією «Про прибутковий податок з громадян», затвердженою наказом Головної державної податкової інспекції.

У іншій справі «**Серков проти України**» (*Serkov v. Ukraine*), заява № 39766/05, рішення від 7 липня 2011 року, із заявника – фізичної особи-підприємця, який був платником єдиного податку та здійснював ввезення товару на територію України, було стягнуто ПДВ на підставі Закону України «Про податок на додану вартість» від 3 квітня 1997 р. № 168/97-ВР. Зокрема, відповідно до п. 2.4 цього закону, платником ПДВ є будь-яка особа, що імпортує на митну територію України товари або послуги, незалежно від обраного режиму оподаткування (за винятком ввезення фізичної особою в обсягах, що не підлягають оподаткуванню відповідно до митного законодавства). Водночас Закон України «Про державну підтримку малого підприємництва» від 19 жовтня 2000 р. № 2063-III передбачав застосування спрощеної системи оподаткування, обліку та звітності для суб'єктів малого підприємництва. При цьому відповідно

²⁵ Бобровник С.В. Законність // Великий енциклопедичний юридичний словник / За ред. акад. НАН України Ю.С.Шемшученка. – К.: Юридична думка, 2007. – С. 274.

²⁶ Теория права и государства: Учебник / Под ред. В.В. Лазарева. – М.: Новый юрист, 1996. – С. 209.

²⁷ Явич Л.С. Сущность права. – Л.: Изд-во ЛГУ, 1985. – С. 156.

²⁸ Оніщенко Н. Принцип законності: природа та сутність в умовах демократичних змін // Віче. – 2012. – № 12. – С. 3.

²⁹ Малєн Н.С. О законности в условиях переходного периода // Теория права: новые идеи. – М.: Изд-во ИГиП РАН, 1995. – Вып. 4. – С. 26-32.

до пункту 6 чинного у той час Указу Президента України «Про спрощену систему оподаткування, обліку та звітності суб'єктів малого підприємництва» від 3 липня 1998 р. № 727/98 (в редакції Указу Президента № 746/99 від 28 липня 1999 р.) фізична особа-суб'єкт малого підприємництва, який сплачує єдиний податок, не є платником податку на додану вартість. У обох справах ЄСПЛ дійшов висновку що, по-перше, національне законодавство не було чітким та узгодженим та не відповідало вимозі «якості» закону і не забезпечувало адекватного захисту від свавільного втручання у майнові права заявника; по-друге, національними органами не було дотримано вимогу законодавства щодо застосування підходу, який був би найбільш сприятливим для заявника-платника податку, коли в його справі національне законодавство припускало неоднозначне трактування³⁰.

33. Перша та найважливіша вимога статті 1 Першого протоколу до Конвенції полягає в тому, що будь-яке втручання державного органу в мирне володіння майном повинно бути законним. Так, друге речення пункту 1 передбачає, що позбавлення власності можливе тільки «на умовах, передбачених законом», а пункт 2 визнає, що держави мають право здійснювати контроль за використанням майна шляхом введення в дію «законів». Більше того, верховенство права, один з основоположних принципів демократичного суспільства, притаманне всім статтям Конвенції. Таким чином, питання, чи було дотримано справедливого балансу між загальними інтересами суспільства та вимогами захисту основоположних прав окремої особи, виникає лише тоді, коли встановлено, що оскаржуване втручання відповідало вимозі законності та не було свавільним (див. рішення у справі «Ятρίδης проти Греції» (*Iatridis v. Greece*) [ВП], заява № 31107/96, п. 58, ECHR 1999-II).

34. Ведучи мову про «закон», стаття 1 Першого протоколу до Конвенції посилається на ту саму концепцію, що міститься в інших положеннях Конвенції (див. рішення у справі «Шначек s.r.o.» проти Чеської Республіки» (*Špaček s.r.o. v. the Czech Republic*), заява № 26449/95, п. 54, від 9 листопада 1999 року). Ця концепція вимагає, перш за все, щоб такі заходи мали підстави в національному законодавстві. Вона також відсилає до якості такого законодавства, вимагаючи, щоб воно було доступним для зацікавлених осіб, чітким і передбачуваним у застосуванні (див. рішення у справі «Беєлер проти Італії» (*Beyeler v. Italy*), [ВП], заява № 33202/96, п. 109, ECHR 2000-I).

35. Коло застосування концепції передбачуваності значною мірою залежить від змісту відповідного документа, сфери призначення, кількості та статусу тих, до кого він застосовується. Сам факт, що правова норма передбачає більш як одне тлумачення, не означає, що вона не відповідає вимозі «передбачуваності» у контексті Конвенції. Завдання здійснення правосуддя, що є повноваженням судів, полягає саме у розсіюванні тих сумнівів щодо тлумачення, які залишаються враховуючи зміни у повсякденній практиці (див. рішення у справі «Горзелік та інші проти Польщі» (*Gorzeliak and Others v. Poland*) [ВП], заява №44158/98, п. 65, від 17 лютого 2004 року). У зв'язку з цим не можна недооцінювати завдання вищих судів щодо забезпечення уніфікованого та єдиного застосування права (див. *mutatis*

³⁰ Рішення у справах «Шчокін проти України» (*Shchokin v. Ukraine*) від 14 жовтня 2010 р., заяви №№ 23759/03 і 37943/06 та «Серков проти України» (*Serkov v. Ukraine*) від 7 липня 2011 року, заява № 39766/05.

mutandis, рішення у справах «Тудор Тудор проти Румунії» (*Tudor Tudor v. Romania*), заява № 21911/03, пункти 29–30, від 24 березня 2009 року та «Штефаніка та інші проти Румунії» (*Ștefănică and Others v. Romania*), заява № 38155/02, пункти 36–37, від 2 листопада 2010 року). Неспроможність вищого суду впоратись із цим завданням може призвести до наслідків, несумісних, *inter alia*, з вимогами статті 1 Першого протоколу до Конвенції (див. рішення у справі «Падурару проти Румунії» (*Păduraru v. Romania*), заява № 63252/00, пункти 98–99, ECHR 2005-XII (витяги)).

36. Суд визнає, що тлумачення та застосування національного законодавства є прерогативою національних органів. Суд, однак, зобов'язаний переконатись у тому, що спосіб, у який тлумачиться та застосовується національне законодавство, приводить до наслідків, сумісних із принципами Конвенції з точки зору тлумачення їх у світлі практики Суду (див. рішення у справі «Скордіно проти Італії» (№ 1)) (*Scordino v. Italy*) (no. 1) [ВП], заява № 36813/97, пункти 190 та 191, ECHR 2006-V).

37. У цій справі у задоволенні позову заявника до митного органу було відмовлено, оскільки суди визнали, що звільнення від сплати ПДВ не могло застосовуватись до операцій з імпорту, що здійснювались заявником. Проте національні суди неоднаково тлумачили положення законодавства щодо сфери застосування звільнення від сплати ПДВ. Зокрема, 15 січня 2003 року Верховний Суд України ухвалив постанову, якою слід було керуватись, що допускала застосування звільнення від сплати ПДВ до операцій з імпорту, які проводились платником єдиного (уніфікованого) податку (див. пункт 25 рішення). У подальшому, 23 грудня 2003 року, Верховний Суд України застосував протилежний підхід, встановивши, що звільнення від сплати ПДВ не може застосовуватись до операцій з імпорту, що проводились такими платниками податку. У червні 2004 року, тобто коли заявник здійснював ввезення товарів із-за кордону (див. пункт 6 рішення), цю постанову було розповсюджено та офіційно рекомендовано для застосування (див. пункт 26 рішення).

38. Не можна виключати того, що надання права на звільнення від сплати ПДВ у тлумаченні Верховного Суду України, наведеному в постанові від 15 січня 2003 року, було суттєвим фактором при прийнятті заявником рішення укласти угоди з купівлі-продажу, які передували відповідним операціям з імпорту. Проте, вбачається, що у певний момент цієї підприємницької діяльності заявник мав виявити, що тлумачення стосовно режиму оподаткування операцій з імпорту, яким слід було керуватись, докорінно змінилося.

39. Суд визнає, що, дійсно, можуть існувати переконливі причини для перегляду тлумачення законодавства, яким слід керуватися. Сам Суд, застосовуючи динамічний та еволюційний підходи в тлумаченні Конвенції, у разі необхідності може відходити від своїх попередніх тлумачень, тим самим забезпечуючи ефективність та актуальність Конвенції (див. рішення у справах «Вільхо Ескелайнен та інші проти Фінляндії» (*Vilho Eskelinen and Others v. Finland*), [ВП], заява № 63235/00, п. 56, ECHR 2007-IV та «Скоппола проти Італії» (*Scoppola v. Italy* № 2) [ВП], заява № 10249/03, п. 104, ECHR 2009-...).

40. Проте Суд не вбачає жодного виправдання для зміни юридичного тлумачення, з якою зіткнувся заявник. Насправді, Верховний Суд України не навів жодних аргументів, щоб пояснити відповідну зміну тлумачення. Така відсутність прозорості мала обов'язково вплинути на довіру суспільства та віру в закон. З огляду на обставини цієї справи Суд вважає, що спосіб, у який національні суди тлумачили відповідні положення законодавства, негативно вплинув на їхню передбачуваність.

41. Суд також зазначає, що можливість таких різних тлумачень одних і тих самих положень законодавства головним чином була спричинена неналежним станом національного законодавства з цього питання. Правила, які було закріплено в Указі Президента та в Законі про ПДВ, надавали необґрунтовану свободу вибору щодо тлумачення того, яким чином вони можуть співвідноситися, а також розуміння чіткої сфери їх застосування та значення їх вимог.

42. Відповідно, на думку Суду, відсутність необхідної передбачуваності та чіткості національного законодавства з такого важливого фіскального питання, яка призводила до його суперечливого тлумачення судом, порушує вимоги Конвенції щодо «якості закону».

43. У цьому контексті Суд не може не брати до уваги вимоги статті 4.4.1 Закону про погашення зобов'язань платників податків, який передбачає, що у разі, якщо норма закону або іншого нормативного акту, виданого на основі закону, або якщо норми різних законів або нормативних актів дозволяють неоднозначне або множинне тлумачення прав та обов'язків платників податків і контролюючого органу, рішення приймається на користь платника податків. Проте у цій справі державні органи обрали тлумачення національного законодавства, менш сприятливе для платників податків, що призвело до стягнення ПДВ із заявника (див. також рішення у справі «Шчокін проти України» (*Shchokin v. Ukraine*), заяви № 23759/03 та № 37943/06, п. 57, від 14 жовтня 2010 року).

44. Вищезазначені міркування є достатніми, щоб надати Суду можливість дійти висновку, що втручання у майнові права заявника було незаконним у контексті статті 1 Першого протоколу. Відповідно, Суд постановляє, що було порушення цього положення.

Рішення у справі «**Серков проти України**» (*Serkov v. Ukraine*) від 7 липня 2011 року, заява № 39766/05.

Принцип рівності

Принцип рівності перед законом і судом є проявом загального принципу рівності, який у різних системах права – міжнародно-правовій і національній (внутрішньодержавній) – зважаючи на особливості суб'єктного складу і характер відносин, виражається в таких особливих проявах, як *принцип суверенної рівності* у міжнародному праві та *принцип рівності однойменних суб'єктів (громадян, юридичних осіб)* у внутрішньодержавному праві.

Принцип юридичної рівності в найзагальнішому сенсі означає, що до однойменних суб'єктів не можуть застосовуватися будь-які розрізнення, винятки, обмеження чи переваги з огляду на певні їхні властивості. Юридичне розуміння, як зазначає Р.З.Лівшиц, передбачає рівність у правах, у процедурах, стартових можливостях, правилах гри, на відміну від економічної рівності, що вимагає рівності на фініші³¹.

Процесуальна рівність

«Засада рівності всіх учасників судового процесу перед законом і судом забезпечує гарантії доступності правосуддя та реалізації права на судовий захист, закріпленого в частині першій статті 55 Конституції України. Ця засада є похідною від загального принципу рівності громадян перед законом, визначеного частиною першою статті 24 Основного Закону України, і стосується, зокрема, сфери судочинства. Рівність усіх учасників судового процесу перед законом і судом передбачає єдиний правовий режим, який забезпечує реалізацію їхніх процесуальних прав»³².

Принцип рівності перед судом є основою сучасної концепції справедливого правосуддя. Для кожної людини у правовій державі насамперед важливо мати доступ до правосуддя і можливість вільно, швидко, безперешкодно реалізувати право на судовий захист незалежно від належності до певної соціальної групи або інших персональних характеристик особи³³.

Європейський суд з прав людини досить часто посилається на принцип рівності перед сторін у своїх рішеннях, при тому, що засади рівності і змагальності у судовому процесі виведені ним із принципу верховенства права, якому підпорядкована вся Конвенція, та є складовою права на справедливий суд, гарантованого статтею 6 Конвенції.

³¹ Лившиц Р.З. Современная теория права. Краткий очерк. – М.: Ин-т гос. и права РАН, 1992. – С. 64-65.

³² Див. пункт 3.1 мотивувальної частини рішення Конституційного Суду України від 25 квітня 2012 року № 11-рп/2012 у справі за конституційним зверненням громадянина Шаповалова Олексія Леонідовича щодо офіційного тлумачення положень пункту 20 частини першої статті 106, частини першої статті 111¹³ Господарського процесуального кодексу України у взаємозв'язку з положеннями пунктів 2, 8 частини третьої статті 129 Конституції України.

³³ Городовенко В. Принцип рівності громадян перед законом і судом // Вісник Конституційного Суду України. – 2012. – № 1. – С.178.

Принцип рівності сторін у процесі – у розумінні «справедливого балансу» між сторонами – вимагає, щоб кожній стороні надавалася розумна можливість представити справу в таких умовах, які не ставлять цю сторону у суттєво невідгідне становище відносно другої сторони.

Рішення у справах **«Dombo Beheer B.V. v. the Netherlands»**
від 27 жовтня 1993 р., заява № 14448/88, п. 33, та **«Ankerl v. Switzerland»**
від 23 жовтня 1996 р., заява № 17748/91, п. 38).

Принцип рівності був неодноразово застосований ЄСПЛ і у справах щодо України. Наприклад, у справі **«Надточій проти України»** (*Nadtochiy v. Ukraine*), заява № 7460/03, рішення від 15 травня 2008 р.:

26. Суд нагадує, що принцип рівності сторін – один із складників ширшої концепції справедливого судового розгляду – передбачає, що кожна сторона повинна мати розумну можливість представляти свою сторону в умовах, які не ставлять її в суттєво менш сприятливе становище у порівнянні з опонентом (див., серед інших рішень та *mutatis mutandis*, **«Кресс проти Франції»** (*Kress v. France*), [GC], заява № 39594/98, п. 72, ECHR 2001-VI; **«Ф.С.Б. проти Італії»** (*F.C.B. v. Italy*) від 28 серпня 1991 року, серія А № 208-В, п. 33; **«Т. проти Італії»** (*T. v. Italy*) від 12 жовтня 1992 року, серія А № 245-С, п. 26; та **«Кайя проти Австрії»** (*Kaya v. Austria*), заява № 54698/00, п. 28, від 8 червня 2006 року).

27. Суд зауважує, що під час розгляду адміністративної справи щодо заявника, останній відбував покарання за вироком суду у місцях позбавлення волі та не брав участі у адміністративному провадженні, незважаючи на те, що національні відповідні державні органи знали про становище заявника та місце, де він відбував покарання. У своєму рішенні національний суд зазначив, що заявника було повідомлено про судове засідання, проте документів, які б підтверджували отримання заявником такого повідомлення, немає. Навпаки, як вбачається з матеріалів справи, зокрема з листа Департаменту з питань виконання покарань до Секретаріату Урядового уповноваженого (див. пункт 10 рішення), доказів отримання у належний час заявником судових повісток чи повідомлень щодо цього провадження немає. Крім того, попри чітке питання Суду, Уряд не надав інформацію щодо практичної можливості заявника бути присутнім на судових засіданнях, зокрема за його власним клопотанням, з урахуванням того, що заявник відбував покарання за вироком суду за тяжкий злочин.

28. Також Суд звертає увагу на твердження заявника про те, що він не повинен був нести відповідальність за порушення митних правил, оскільки він знаходився у місцях позбавлення волі та не міг виконати своє зобов'язання щодо вивезення автомобіля. Національні органи влади не проаналізували ці обставини за власною ініціативою та не надали можливості заявнику порушити це питання. Замість цього національні органи перекваліфікували дії заявника на інше правопорушення – втрата майна, яке перебуває під митним контролем. Крім того, із наявних матеріалів справи не вбачається, що національні суди намагалися з'ясувати, що сталося із транспортним засобом або, що було б доречним за обставин справи, запитати у заявника, що сталося з автомобілем та про його місцезнаходження. Замість цього суд просто зазначив, що місцезнаходження транспортного засобу невідоме.

29. Суд вважає, що у провадженні, яке розглядається, важливі процесуальні гарантії були відсутні та що ці процесуальні недоліки, у світлі обставин справи, були достатньо серйозними, щоб піддати сумніву справедливість провадження.

Відповідно було порушення пункту 1 статті 6 Конвенції.

Рішення у справі «**Надточій проти України**» (*Nadtochiy v. Ukraine*)
від 15 травня 2008 року, заява № 7460/03.

Звернути увагу, що рівність засобів включає:

- розумну можливість представляти справу в умовах, що не ставлять одну сторону у становище суттєво менш сприятливе ніж іншу сторону;
- фактичну змагальність;
- процесуальна рівність;
- дослідження доказів, законність методів одержання доказів;
- мотивування рішень;

42. Суд нагадує, що відповідно до практики, яка відображає принцип належного здійснення правосуддя, судові рішення мають у достатній мірі висвітлювати мотиви, на яких вони базуються. Межі такого обов'язку можуть різнитися залежно від природи рішення та мають оцінюватися в світлі обставин кожної справи (див. рішення «**Руїз Торіха проти Іспанії**» (*Ruiz Torija et Hiro Balani v. Espagne*) від 9 грудня 1994 р., заява № 18390/91). Конвенція не гарантує захист теоретичних та ілюзорних прав, а гарантує захист прав конкретних та ефективних (рішення «**Артико проти Італії**» (*Artico v. Italie*), № 6694/74, від 13 травня 1980 р.). Право може вважатися ефективним, тільки якщо зауваження сторін насправді «заслухані», тобто належним чином вивчені судом (див. «**Дюлоранс проти Франції**» (*Dulaurans v. France*), заява № 34553/97, п. 33, від 21 березня 2000 р.; «**Донадзе проти Грузії**» заява № 74644/01, пп. 32 та 35, від 7 березня 2006 р.).

43. У даній справі заявнику довелося доводити в судах, що серветку було введено під час операції в Центрі-відповідачі та залишено в сечовому міхурі. Тому для вирішення справ такого типу медичний експертний висновок, безперечно, має вирішальне значення (див. «**Огусто проти Франції**» (*Augusto v. France*), заява № 71665/01, п. 50, від 11 січня 2007 р.; «**Мантованеллі проти Франції**» (*Mantovanelli v. France*), заява № 21497/93 рішення від 18 березня 1997 р.). У даній справі експертний висновок (див. пункт 19 рішення) чітко визначив дві умови для проведення операції на сечовому міхурі без застосування серветок. Також стосовно введення серветки в міхур висновок встановив баланс ймовірностей, що свідчить на користь тверджень заявника. Зокрема, згідно з висновком, більш ймовірним є те, що серветку було введено до сечового міхура під час операції; цю ймовірність можна виключати, лише якщо операція проводиться без застосування серветок; малоімовірно, що серветка потрапила до сечового міхура під час перев'язок вдома, за винятком випадку, коли тампонування здійснено з тиском.

44. Суд зазначає, що у справі під час судового засідання було обговорено та медичними експертами та судами розглянуто дві версії введення серветки, а саме: операційним шляхом та шляхом перев'язок удома. Суд зазначає, що експертний висновок встановив єдину умову введення серветки під час перев'язок: тампонування свища, здійсненого під значним тиском та за допомогою якогось предмета. Суд зазначає, що суд заслухав двох лікарів-урологів, які лікували заявника в період між двома операціями (див. пункти 16–18 рішення). Ці лікарі, описуючи процедуру перев'язування, не згадали про тампонування. Крім того, вони зазначили, що серветки, використовувані для перев'язок, загалом були у формі «панталонів».

Проте серветка, знайдена в сечовому міхурі заявника, являла собою шматок складеної марлі. З цього приводу лікарі підкреслили, що серветка була з матеріалу, який використовувався під час хірургічних операцій.

45. Суд зазначає, що у своїх позовних заявах заявник чітко посилався на свідчення лікарів, пропонуючи суддям вирішити питання, чи мало місце тампонування сечового міхура під час перев'язок. Проте суди не задовольнили такі вимоги заявника, ні в будь-який інший спосіб не прокоментували свідчення лікарів. Проте, щодо «введення стороннього тіла в сечовий міхур заявника під час операції в Центрі...» суди обмежилися констатацією того, «що є інші засоби введення стороннього тіла в цей орган, навіть якщо вони є малоймовірними». Суд вважає, що судові рішення не містять жодного натяку на будь-яку перешкоду, яка перешкождала судам детальніше розглянути справу в напрямі, зазначеному заявником. Зокрема, суди не встановили, що експертний медичний висновок є неповним та не містить суттєвої інформації.

46. Суд вважає, що доводи заявника стосовно відсутності тампонування, який базується на свідченнях лікарів-урологів, був якщо не вирішальним, то принаймні дуже важливим для вирішення спору, та вимагав, таким чином, особливої та чіткої реакції судів. За відсутності будь-якої реакції на такий аргумент Суд вважає, що українські судові органи не забезпечили заявнику право на справедливий судовий розгляд в сенсі пункту 1 статті 6 Конвенції.

47. Таким чином, мало місце порушення цього положення.

Рішення у справі «**Бендерський проти України**» (*Benderskiy v. Ukraine*)
від 15 листопада 2007 року, заява № 22750/02.

- неможливість втручання у порядок оскарження осіб, які не беруть участі в справі й права та інтереси яких на зачіпаються (зокрема, органів прокуратури в інтересах держави чи третіх осіб);
- неможливість скасування остаточних судових рішень та ін.

44. Ця справа стосується рішення щодо нового розгляду справи, провадження у якій було закінчено остаточним рішенням, у зв'язку з нововиявленими обставинами на вимогу сторони провадження. Така процедура сама по собі не суперечить принципів юридичної визначеності в тій мірі, в якій вона використовується для виправлення помилок правосуддя (див. рішення від 18 листопада 2004 року у справі «**Праведная проти Росії**» (*Pravednaya v. Russia*), заява № 69529/01, пп. 27–28, та рішення від 6 грудня 2005 року у справі «**Попов проти Молдови**» № 2 (*Popov v. Moldova*) (no. 2), заява № 19960/04, п. 46). Однак, Суд повинен визначити, чи була така процедура застосована у спосіб, сумісний зі статтею 6 Конвенції.

45. Суд зазначає, що рішення суду від 5 квітня 2000 року не було оскаржене і стало остаточним. Понад сім років після цього той же суд скасував це рішення у зв'язку з тим, що експертний висновок, на якому воно ґрунтувалося, був підготовлений експертами, які діяли як приватні особи. Суд дійшов висновку, що Асоціація як сторона провадження не знала про цей факт у 2000 році і не могла знати про нього до 2006 року.

46. Хоча саме національні суди оцінюють факти та надані їм докази (див., наприклад, рішення від 21 січня 1999 року у справі «**Гарсія Руїс проти Іспанії**» (*García Ruiz v. Spain*) [ВП], заява № 30544/96, п. 28), Суд вважає, що такий висновок є сумнівним. Зокрема, Суд зазначає, що відсутність у висновку від 5 серпня 1999 року

печатки та реєстраційного номеру Бюро не приховувалася від суду або сторін протягом першого розгляду справи.

47. У будь-якому разі Суд вважає, що ситуація не вимагала такого грубого втручання у остаточне рішення суду. Немає жодних підстав вважати, що воно стосувалося серйозного порушення процесуальних норм. Також не стверджувалося, що висновок був «завідомо неправильним». Навпаки, місцевий відділ міліції відмовив у порушенні кримінальної справи за заявою голови Асоціації щодо вчинення злочину експертами, які готували висновок (див пункт 14 рішення), у зв'язку з її необґрунтованістю.

48. Тому Суд вважає, що скасування судового рішення від 5 квітня 2000 року було невинуватим, а тому мало місце порушення пункту 1 статті 6 Конвенції.

Рішення у справі «**Желтяков проти України**» (*Zheltiyakov v. Ukraine*)
від 9 червня 2011 року, заява № 4994/04.

Принципи змагальності, диспозитивності та офіційного з'ясування усіх обставин справи

Принцип змагальності процесу означає, що кожній стороні повинна бути надана можливість ознайомитися з усіма доказами та зауваженнями, наданими іншою стороною, і відповісти на них.

Рішення у справі «**Руїс-Матеос проти Іспанії**» (*Ruiz-Mateos проти Іспанії*)
від 23 червня 1993 року, заява № 12952/87, п. 63.

Звернути увагу на:

- особливість адміністративного судочинства щодо можливості суду встановлювати обставини у адміністративній справі на підставі не лише доказів, зібраних сторонами або за їхньою ініціативою, а й доказів, зібраних судом з власної ініціативи (п. 5 ст. 11, п. 2 ст. 69, п. 5 ст. 71 КАС України);
- виклики та повідомлення (ст. 34-39 КАС України);
- ст. 49 КАС України та процесуальні можливості сторін, нею передбачені;
- участь прокурора в процесі:

Суд зазначає, що позови прокурора, об'єднані з позовами Податкової інспекції, були подані в інтересах вищезазначених акціонерів посадовою особою (див. справу «**Меріт проти України**» (*Merit v. Ukraine*), заява № 66561/01, п. 63, від 30 березня 2004 року), яка мала право втрутитися для захисту конституційних прав певних акціонерів, держави та громадських інтересів. Спір у справі стосувався «визначення цивільних прав та обов'язків» акціонерів Т., П., К., М., С., які *inter alia* звернулися з проханням до прокурора представляти їхні інтереси та від початку брали участь у провадженні.

Рішення у справі «**Теліга та інші проти України**» (*Teliga and others v. Ukraine*)
від 21 грудня 2006 року, заява № 72551/01, п. 82.

Принципи гласності та відкритості адміністративного процесу

55. Що стосується скарги заявниці про те, що розгляд її справи не був публічним, Суд повторює, що проведення публічних судових засідань є основоположним принципом, закріпленим у пункті 1 статті 6 Конвенції (див. рішення у справі «**Ріпан проти Австрії**» (*Riepan v. Austria*), заява № 35115/97, п. 27, ECHR 2000-XII). Проте, право на публічний судовий розгляд підлягає обмеженням, викладеним у другому реченні пункту 1 статті 6 Конвенції.

56. Суд зазначає, що хоча доступ громадськості до судового розгляду, про який йдеться, формально не був обмежений, обставини, за яких він відбувся, були очевидною перешкодою його публічності. По-перше, розгляд відбувся у диспансері з обмеженим доступом. По-друге, суд не дозволив іншим особам, окрім учасників провадження, залишитися в палаті, де відбувався розгляд, або входити до неї. По-третє, з матеріалів справи не вбачається існування загальнодоступної інформації про дату та місце засідання.

57. Враховуючи пояснення, надане Тростянецьким районним судом у його постанові від 6 листопада 2000 року, вбачається, що розгляд справи був здійснений у приміщенні диспансеру для того, щоб забезпечити судовий розгляд справи заявниці, чия присутність за законодавством України була обов'язковою, у двомісячний термін, встановлений Кодексом України про адміністративні порушення (див. пункт 26 рішення). Проте, Суд зазначає, що національне законодавство передбачає, що особу, яка притягається до відповідальності за вчинення адміністративного правопорушення, може бути піддано примусовому приводу до суду міліцією (див. пункт 29 рішення).

58. Хоча вибір найбільш доцільного способу врегулювання ситуацій, коли особа, яка притягається до відповідальності за вчинення адміністративного правопорушення, не з'являється до суду, належить саме національним судам, Суд вважає, що заходи, до яких у цій справі вдався суд, які обмежили право заявниці на публічний розгляд її справи, не були «суворо необхідні» у розумінні пункту 1 статті 6 Конвенції.

59. Відповідно в цій справі мало місце порушення зазначеного положення у зв'язку з відсутністю публічного розгляду справи заявниці.

Рішення у справі «**Лучанінова проти України**» (*Luchaninova v. Ukraine*) від 9 червня 2011 року, заява № 16347/02.

Забезпечення апеляційного та касаційного оскаржень рішень адміністративного суду

Звернути увагу на

- доступ до апеляційної та касаційної процедури – законодавчі підстави, формальні вимоги і фактичний доступ;
- проблему касаційного оскарження в контексті вичерпання усіх національних засобів правового захисту:

Суд зазначає, що у цій справі звернення до процедури касації не могло надати заявниці ні компенсацію за стверджуване порушення її права на розгляд справи протягом розумного строку, ні пришвидшити розгляд справи. У будь-якому випадку це призвело б до подальшого затягування розгляду справи на місяці або навіть на роки (див. «**Павлюлюнець проти України**» (*Pavlyulynets v. Ukraine*), зава № 70767/01, § 19, рішення від 6 вересня 2005 року).

Рішення у справі «**Смирнова проти України**» (*Smirnova v. Ukraine*) від 8 листопада 2005 року, заява № 36655/02, п. 60.

Доступ до суду апеляційної інстанції

53. Суд нагадує, що відповідно до пункту 1 статті 6 Конвенції, якщо апеляційне оскарження існує в національному правовому порядку, держава зобов'язана забезпечити особам під час розгляду справи в апеляційних судах, в межах юрисдикції таких судів, додержання основоположних гарантій, передбачених статтею 6 Конвенції, з урахуванням особливостей апеляційного провадження, а також має братися до уваги процесуальна єдність судового провадження в національному правовому порядку та роль у ньому апеляційного суду (див., наприклад, рішення у справі «**Подбіельські та ППУ Полпуре проти Польщі**» (*Podbielski and PPU Polpure v. Poland*) від 26 липня 2005 року, заява № 39199/98, п. 62).

54. Суд зазначає, що заявник стверджував, що йому незаконно відмовили у доступі до апеляційного суду Запорізької області, який мав повноваження переглянути справу як стосовно фактів, так і стосовно права, а також мав повноваження встановлювати нові факти, які не досліджувалися під час розгляду справи судом першої інстанції. У своїй апеляційній скарзі на рішення суду першої інстанції заявник посилався на невірне застосування закону судом першої інстанції. Тому Суд вважає, що, беручи до уваги особливості порядку апеляційного оскарження за українським законодавством, право заявника на доступ до апеляційного суду було захищено основоположними гарантіями, передбаченими статтею 6 Конвенції.

56. Звертаючись до обставин справи, Суд зазначає, що чинні на той час положення статей 294 та 295 Цивільного процесуального кодексу від 1963 року передбачали «фільтр» апеляційних скарг на рішення та ухвали суду першої інстанції, який здійснювався тим же судом, який мав право вирішувати питання прийнятності скарги. Підставами визнання апеляційної скарги неподаною були недодержання вимог щодо її форми та змісту, неподання протягом встановленого строку та несплата судового мита.

57. Суд не піддає сумніву те, що ця процедура була передбачена для забезпечення належного здійснення правосуддя. Проте, беручи до уваги процедурні вимоги, які діяли на момент розгляду справи, та спосіб, у який вони були застосовані у справі заявника, Суд приходиться до висновку, що застосовані засоби не були пропорційні меті.

58. Зокрема, двома ухвалами, від 28 листопада 2002 року та 27 січня 2003 року, Жовтневий районний суд відклав апеляційні скарги заявника на рішення цього ж суду у зв'язку із невідповідністю скарг вимогам до форми та змісту. Незважаючи на те, що формально заявник міг подати апеляційну скаргу на ухвалу від 27 січня 2003 року, вона, однак, мала пройти через суд першої інстанції. Апеляційний суд

Запорізької області не міг розглянути апеляційну скаргу заявника, доки Жовтневий районний суд не вирішить передати її на розгляд.

59. Уряд не зазначив про існування доступних у національній правовій системі гарантій проти можливих свавільних відмов передати апеляційну скаргу до апеляційного суду. Таким чином, Суд вважає, що судам першої інстанції надано неконтрольоване повноваження вирішувати, чи можна передати апеляційну скаргу на рішення цього ж суду до суду вищої інстанції. Така ситуація, ймовірно, може привести до того, що апеляційну скаргу ніколи не буде передано до суду вищої інстанції, що і мало місце у справі заявника.

60. Більш того, Суд звертає увагу на те, що заявник вніс зміни до апеляційної скарги для усунення недоліків, відповідно до вказівок суду та вимог законодавства. Судова ухвала, якою в передачі апеляційної скарги до вищої інстанції було відмовлено, виглядає занадто формалізованою та не відповідає самій меті розгляду на предмет прийнятності.

61. Грунтуючись на зазначеному вище, Суд доходить висновку, що заявнику було відмовлено в доступі до суду. Таким чином, Суд відхиляє зауваження Уряду щодо невичерпання національних заходів юридичного захисту та встановлює, що у цій справі було порушення пункту 1 статті 6 Конвенції.

62. Суд також зазначає, що з набранням чинності новим Цивільним процесуальним кодексом від 2005 року суди першої інстанції були позбавлені повноваження приймати рішення щодо прийнятності апеляційних скарг на свої рішення. Апеляційні суди здійснюють виключно повноваження розглядати апеляційні скарги щодо їх прийнятності та по суті.

Рішення у справі «**Воловік проти України**» (*Volovik v. Ukraine*)
від 6 грудня 2007 року, заява № 15123/03.

Доступ до суду касаційної інстанції

22. Суд нагадує, що право на суд, одним з аспектів якого є право доступу до суду (див. рішення у справі *Golder v. the United Kingdom* від 21 лютого 1975 року, серія А № 18, п. 36), не є абсолютним; воно може бути обмеженим, особливо щодо умов прийнятності скарги. Однак право доступу до суду не може бути обмежено таким чином або у такій мірі, що буде порушена сама його сутність. Ці обмеження повинні мати законну мету та бути пропорційними між використаними засобами та досягнутими цілями (див. рішення у справі *Guérin v. France* від 29 липня 1998 року, *Reports of Judgments and Decisions* 1998-V, р. 1867, § 37).

23. Правила регулювання строків для подання скарги, безумовно, мають на меті забезпечення належного відправлення правосуддя і дотримання принципу юридичної визначеності. Зацікавлені особи повинні розраховувати на те, що ці правила будуть застосовані. У той же час такі правила в цілому або їх застосування не повинні перешкоджати сторонам використовувати доступні засоби захисту (див. рішення у справі *Pérez de Rada Cavanilles v. Spain* від 28 жовтня 1998 року, *Reports* 1998-VIII, р. 3255, § 45). Суд підкреслює, що, оскільки питання стосується принципу юридичної визначеності, це піднімає не лише проблему трактування правових норм у звичайному сенсі, а також і проблему недоцільного формулювання процесуальних вимог, яке може перешкоджати розгляду позову щодо суті, тим самим спричиняючи порушення права на ефективний судовий захист (див., *mutatis mutandis*, рішення у справі *Miragall Escolano and others v. Spain*, заява № 38366/97, § 37, ECHR 2001-I; та у

справі «*Звольський та Звольська проти Чеської Республіки*» (*Zvolský and Zvolská v. the Czech Republic*), заява № 46129/99, § 51, ECHR 2002-IX).

24. Більш того, спосіб, у який стаття 6 застосовується до апеляційних та касаційних судів, має залежати від особливостей процесуального характеру, а також до уваги мають бути взяті норми внутрішнього законодавства та роль касаційних судів у них (див., наприклад, рішення у справі *Monnell and Morris v. the United Kingdom* від 2 березня 1987 року, серія А № 115, р. 22, § 56, і рішення у справі *Helmers v. Sweden* від 29 жовтня 1991 року, серія А № 212-А, р. 15, § 31); вимоги до прийнятності апеляції щодо суті закону мають бути більш жорсткими, ніж для звичайної апеляційної скарги (рішення у справі *Levages Prestations Services v. France* від 23 жовтня 1996 року, *Reports* 1996-V, р. 1544, § 45).

25. Суд зазначає, що в цій справі заявниця подала касаційну скаргу після того, як її справа була вирішена в судах першої та апеляційної інстанції. Суд нагадує, що, як раніше зазначалося, касаційна скарга в українському цивільному процесі може розглядатися як ефективний судовий засіб в сенсі п. 1 статті 35 Конвенції стосовно тих рішень судів нижчих інстанцій, які постановлено після 29 червня 2001 року, і тому мав би бути використаним (див. ухвалу у справі *Vorobyeva v. Ukraine* від 17 грудня 2002 року, заява № 27517/02). Такою була ситуація заявниці, коли рішення апеляційного суду було прийняте 27 лютого 2002 року.

26. Суд також зазначає, що клопотання заявниці щодо дозволу на касаційне оскарження було визнане неприйнятним на підставі того, що вона пропустила строк, визначений статтею 321 ЦПК. На думку Суду, як і у справі *Osu v. Italy* (заява № 36534/97, рішення від 11 червня 2002 року), необхідно дослідити, чи можна вважати перебіг строку прогнозованим з точки зору заявниці.

[...]

28. Суд зазначає у даній справі, що за відсутності будь-яких перехідних чи таких, що мають зворотну силу, вимог у змінених положеннях заявниця могла обґрунтовано очікувати, що новий кінцевий строк буде перенесений на 4 травня 2002 року (через місяць після набуття змінами чинності). Суд вважає, що такий кінцевий строк був би передбачуваним для заявниці, оскільки вона мала б ще місяць, щоб подати свою апеляційну скаргу після набуття змінами чинності [...].

29. Однак Суд звернув увагу, що жоден з вищезазначених кінцевих строків не був перевищений заявницею, яка подала касаційну скаргу 26 квітня 2002 року. Незважаючи на це, 29 квітня 2002 року Староміський районний суд відхилив скаргу заявниці як подану з пропуском строку на підставі нового закону від 4 квітня 2002 року. Це означає, що положення нового закону могли застосовуватися ретроспективно у справі заявниці, вимагаючи від заявниці подати касаційну скаргу протягом місяця після рішення апеляційного суду (тобто 27 березня 2002 року), до того як зміни до закону вступили в силу. Суд сумнівається, що за таких обставин рішення суду першої інстанції від 29 квітня 2002 року, яке було залишене без змін апеляційною та касаційною інстанцією, може вважатися прогнозованим відповідно до внутрішнього законодавства.

30. Суд нагадує, що ретроспективність цивільного законодавства категорично не заборонена нормами Конвенції і в даному випадку може бути застосована (див., *mutatis mutandis*, заява № 8531/79, рішення Комісії від 10 березня 1981 року, *Decisions and Reports* 23, с. 203-211). Тим не менше, коли питання стосується ефективного засобу правового захисту, цей засіб правового захисту має існувати з достатньою мірою певності (див. *Vorobyeva v. Ukraine*, згадана вище). У зв'язку з цим

Суд дотримується думки, що застосування зворотного в часі цивільного процесуального законодавства порушуватиме принцип юридичної визначеності і буде несумісним з нормами закону, якщо він позбавляє особу доступу до засобів правового захисту, які мали б бути ефективними згідно з положеннями п. 1 статті 35 Конвенції.

31. Суд, нарешті, зазначає, що природа процесуальних змін була покликана пришвидшити цивільний процес та зменшити його загальну тривалість. Немає підстав вважати, що у цій справі намір був подібним, як у справі *Brualla Gómez de la Torre*, тобто спрямований на обмеження доступу до суду третьої інстанції певної категорії справ. Незважаючи на очевидно законну мету, на думку Суду, відхилення касаційної скарги заявниці не відповідало меті цих процесуальних змін.

Відповідно, у справі мало місце порушення п. 1 статті 6 Конвенції.

Рішення у справі **«Мельник проти України»** (*Melnyk v. Ukraine*)
від 28 березня 2006 року, заява № 23436/03.

33. Суд повторює, що право на суд, одним з аспектів якого є право доступу до суду, не є абсолютним і може підлягати дозволеним за змістом обмеженням, зокрема, щодо умов прийнятності скарг. Такі обмеження не можуть зашкоджувати самій суті права доступу до суду, мають переслідувати легітимну мету, а також має бути обґрунтована пропорційність між застосованими засобами та поставленою метою.

34. Норми, що регулюють строки подачі скарг, безсумнівно, спрямовані на забезпечення належного здійснення правосуддя і юридичної визначеності. Зацікавлені особи мають розраховувати на те, що ці норми будуть застосовані. У той же час такі норми та їх застосування не повинні перешкоджати учасникам провадження використовувати доступні засоби захисту (див. рішення у справі **«Мельник проти України»** (*Melnyk v. Ukraine*), заява № 23436/03, пункти 22–23, від 28 березня 2006 року).

35. Суд зазначає, що відповідно до усталеної практики Суду щодо України зазначені гарантії, закріплені в статті 6, є застосовними до провадження у суді касаційної інстанції як у цивільних, так і в адміністративних справах, незважаючи на їх українську класифікацію (див. рішення у справі **«Мельник проти України»** (*Melnyk v. Ukraine*), № 23436/03, п. 25, від 28 березня 2006 року, та **«Каруна проти України»** (*Karuna v. Ukraine*), рішення щодо прийнятності заяви № 43788/05 від 3 квітня 2007 року).

36. Повертаючись до обставин цієї справи, Суд зауважує, що заявники мали доступ до суду касаційної інстанції в тому, що скарги дійшли як до Верховного Суду, так і до Вищого адміністративного суду. Однак їхні скарги не були розглянуті, оскільки Вищий адміністративний суд встановив, що вони були подані після закінчення строку на касаційне оскарження.

[...]

39. Важливим за цих обставин є той факт, що апеляційні суди розглянули справи заявників саме у порядку цивільного судочинства. Крім того, в їхніх рішеннях було чітко зазначено, що касаційна скарга має бути подана до Верховного Суду протягом двох місяців, тобто протягом строку, передбаченого для оскарження новими нормами цивільного судочинства. Таким чином, апеляційні суди однозначно скерували заявників продовжувати їх справи в порядку цивільного судочинства. Навіть якщо зазначене в резолютивній частині судового рішення не можна вважати

таким, що є обов'язковим для наступної інстанції, твердження апеляційних судів про те, що заявники мають два місяці для оскарження, було єдиним, на що вони могли спиратися, зокрема, з урахуванням того, що відповідні події відбувалися одразу після суттєвих змін у процесуальному законодавстві.

40. Беручи до уваги зазначене вище, Суд доходить висновку, що рішення Вищого адміністративного суду застосувати одномісячний строк у кожній справі, що призвело до відмови у розгляді по суті касаційних скарг заявників, не було пропорційним меті процесуального обмеження, про яке йдеться. Інший висновок був би надто формальним і суперечив би принципу практичного та ефективного застосування Конвенції (див., *mutatis mutandis*, рішення у справі «**Християнська демократична народна партія проти Молдови (№ 2)**» (*Christian Democratic People's Party v. Moldova (no. 2)*), заява № 25196/04, п. 25, від 2 лютого 2010 року).

41. Суд також визнає, що за таких обставин заявникам не можна дорікати за те, що вони не вимагали поновлення строку для подання касаційних скарг в адміністративних справах, оскільки вони діяли цілком відповідно до вказівок апеляційних судів, про які Вищий адміністративний суд знав або повинен був знати, коли ухвалював рішення щодо касаційних скарг заявників. Тому Суд відхиляє заперечення Уряду щодо вичерпання національних засобів юридичного захисту, розгляд якого раніше було долучено до розгляду справи по суті (див. пункти 26 і 30 вище).

42. Отже, мало місце порушення пункту 1 статті 6 Конвенції.

Рішення у справі «**Петряка та Шереметьєв проти України**»
від 21 грудня 2010 року, заява № 45783/05.

Рекомендовані рішення ЄСПЛ:

«**Андрієвська проти України**» (*Andriyevska v. Ukraine*) від 1 грудня 2011 року, заява № 34036/06 – у цьому рішенні ЄСПЛ зазначив, враховуючи обставини справи та висновки у справі «**Буланов та Купчик проти України**», що немає підстав вирішувати інакше, ніж в останній справі, і визнав порушення п.1. ст. 6 Конвенції щодо відсутності у заявників доступу до суду касаційної інстанції з огляду на те, що відмова Вищого адміністративного суду розглянути касаційні скарги заявників всупереч рішенням Верховного Суду України не тільки позбавила заявників доступу до суду, але й знівелювала авторитет судової влади.

Обов'язковість судових рішень

[...] право на звернення до суду було б ілюзорним, якби національна правова система Договірної Сторони дозволяла, щоб остаточне, обов'язкове для виконання судове рішення залишалося невиконаним на шкоду одній зі сторін. Важко уявити ситуацію, щоб пункт 1 статті 6 докладно описував процедурні Гарантії, що надаються сторонам цивільного судового процесу – у провадженні, що є справедливим, відкритим і оперативним, – і не передбачав при цьому гарантій виконання судових рішень; тлумачення статті 6 як такої, що стосується виключно права на звернення до

суду і проведення судового розгляду, могло б призвести до ситуацій, несумісних із принципом верховенства права, що його Договірні Сторони зобов'язалися дотримуватися, коли вони ратифікували Конвенцію.

Отже, виконання рішення, винесеного будь-яким судом, має розглядатись як невід'ємна частина «судового процесу» для цілей статті 6

Рішення у справі «**Горнсбі проти Греції**» (*Hornsby v. Greece*)
від 19 березня 1997 року, заява № 18357/91, п. 40.

Що стосується обов'язковості судових рішень, то варто нагадати, що ЄСПЛ було постановлене «пілотне» рішення у справі «**Юрій Миколайович Іванов проти України**» (*Yuriy Nikolayevich Ivanov v. Ukraine*), заява № 40450/04, від 15 жовтня 2009 року.

Суд зазначає, що ця справа стосується існуючої проблеми, яка постійно нагадує про себе, породжуючи порушення Конвенції, які найчастіше виявляє Суд у справах проти України; більше ніж половина рішень, винесених Судом у справах проти України, стосуються питання тривалого невиконання остаточних судових рішень, відповідальність за які несуть органи влади України. Суд зауважує, що одне з перших таких рішень, яке було винесено в 2004 році, ґрунтувалося на фактах, подібних до фактів у цій справі (див. рішення у справі *Войтенка*). Зокрема, у справі *Войтенка* заявник не міг одержати суми грошової компенсації, призначеної йому у зв'язку з його звільненням з військової служби, протягом чотирьох років. У справі *Войтенка*, окрім висновку про наявність порушення пункту 1 статті 6 Конвенції та статті 1 Першого протоколу у зв'язку із затримкою у виплаті присудженої національним судом компенсації, Суд дійшов також висновку, що правова система України не надає ефективного засобу юридичного захисту, як цього вимагає стаття 13 Конвенції, спроможного запобігти затримкам у виконанні судових рішень або забезпечити відшкодування шкоди, завданої такими затримками.

74. Справа, що розглядається, свідчить про те, що питання тривалого невиконання остаточних рішень та відсутності ефективних засобів юридичного захисту у правовій системі України залишаються невирішеними попри той факт, що існують відповідні рішення Суду з чіткими закликами до Уряду вжити необхідних заходів для вирішення таких питань.

[...]

1. Застосування процедури «пілотного» рішення

78. Суд повторює, що стаття 46 Конвенції — згідно з тлумаченням цієї статті в контексті статті 1 — покладає на державу-відповідача юридичний обов'язок здійснити під наглядом Комітету міністрів відповідні загальні та/або індивідуальні заходи для захисту прав заявника, порушення яких було встановлено Судом. Таких заходів держава-відповідач повинна вжити також стосовно інших осіб, ситуація яких аналогічна ситуації заявника — перш за все шляхом вирішення проблем, які спонукали Суд до таких висновків (див. рішення у справах «**Скоццарі та Джунта проти Італії**» (*Scozzari & Giunta v. Italy*) [GC], заяви №№ 39221/98 і 41963/98, п. 249, ECHR 2000-VIII); «**Крістіна Гудвін проти Сполученого Королівства**» (*Christine Goodwin v. the United Kingdom*) [GC], заява № 28957/95, п. 120, ECHR 2002-VI; «**Лукенда проти Словенії**» (*Lukenda v. Slovenia*), заява № 23032/02, п. 94, ECHR 2005-X; та «**S. i Марпер проти Сполученого Королівства**» (*S. and Marper v. the United Kingdom*) [GC], заяви №№ 30562/04 і 30566/04, п. 134, ECHR 2008-...).

79. У своїй резолюції від 12 травня 2004 року стосовно рішень, які розкривають системну проблему, що лежить в основі порушень, Комітет міністрів запропонував Суду «вказувати у своїх рішеннях про порушення Конвенції на те, що, на його думку, становить системну проблему, яка лежить в основі порушення, та на першопричину цієї проблеми — зокрема у тому випадку, коли вона може спричинити зростання кількості звернень, — з метою надання допомоги державам у пошуку належного розв'язання цієї проблеми, а Комітетові міністрів — у нагляді за виконанням рішень» (див. пункт 37 рішення).

80. З метою забезпечення ефективного виконання рішень, постановлених Судом у таких справах, Суд може застосувати процедуру «пілотного» рішення, яка дає йому змогу чітко вказати у такому рішенні на існування структурних проблем, які лежать в основі порушень, а також на конкретні засоби чи заходи, за допомогою яких держава-відповідач має виправити ситуацію (див. рішення у справі **«Броньовський проти Польщі»** (*Broniowski v. Poland*) [GC], заява № 31443/96, пп. 189–194 та резолютивна частина, ECHR 2004-V, і у справі **«Гуттен-Чапська проти Польщі»** (*Hutten-Czapaska v. Poland*) [GC], заява № 35014/97, пп. 231–239 і резолютивна частина, ECHR 2006-VIII).

81. Дотримуючись підходу, опрацьованого у справі **«Бурдов проти Росії»** (№ 2) (*Burdov v. Russia*) (по. 2) від 7 травня 2002 року, заява № 59498/00 (див. рішення у справі *Бурдова*, пп. 129–130), яка стосувалася аналогічних питань невиконання рішень національних судів у Російській Федерації, Суд вважає за доцільне застосувати процедуру «пілотного» рішення у справі, що розглядається, урахувавши передусім повторюваний і хронічний характер проблем, які лежать в основі порушень, велику кількість потерпілих від таких порушень в Україні та нагальну необхідність надання їм невідкладного й належного відшкодування на національному рівні.

82. Застосування процедури «пілотного» рішення в цій справі не суперечить, як це доводив Уряд, існуючому розподілу функцій між органами Конвенції. Хоча саме на Комітет міністрів покладене завдання здійснювати нагляд за вжиттям заходів, покликаних забезпечити виконання державою-відповідачем своїх зобов'язань за статтею 46 Конвенції, завдання Суду полягає — як це визначено статтею 19 Конвенції — «в забезпеченні дотримання Високими Договірними Сторонами їхніх зобов'язань за Конвенцією та протоколами до неї», а найкращий спосіб виконання такого завдання не обов'язково полягає у повторенні одних і тих самих висновків у численній низці справ (див., *mutatis mutandis*, ухвалу у справі **«Е. Г. проти Польщі»** (*E. G. v. Poland*), заява № 50425/99, п. 27, від 23 вересня 2008 року). Отже, з огляду на повторюваний характер проблем, на існування яких Суд вказує в цій справі, саме в компетенції Суду застосувати процедуру «пілотного» рішення, щоб спонукати державу-відповідача до вирішення великої кількості індивідуальних справ, породжуваних однією і тією самою структурною проблемою, що існує на національному рівні (див. згадане рішення у справі *Бурдова* (№ 2), п. 127).

2. Існування практики, несумісної з вимогами Конвенції

83. Суд зазначає, що за останні п'ять років, що минули після його перших рішень (див., наприклад, згадане вище рішення у справі **«Войтенко проти України»**), в яких було вказано на наявність численних аналогічних порушень Конвенції у зв'язку з невиконанням або надмірною тривалістю виконання в Україні остаточних рішень національних судів про відшкодування та у зв'язку з відсутністю ефективних національних засобів юридичного захисту щодо таких порушень, він виніс рішення вже в більше ніж 300 таких справах проти України. Хоча справді існують певні уразливі групи українських громадян, яких ці проблеми зачіпають більше, ніж інших,

і яких не обов'язково відносити до певної «категорії громадян, яку легко ідентифікувати», осіб, які перебувають у такій самій ситуації, що і заявник, (див. для порівняння згадані вище рішення у справах *Броньовського*, п. 189, і *Гуттен-Чапської*, п. 229). Як видно з практики, напрацьованої на сьогодні Судом при розгляді таких справ, будь-яка особа, яка домоглася від національного органу остаточного рішення, за виконання якого несуть відповідальність органи влади України, наражається на ризик бути позбавленою можливості скористатися вигодами від такого рішення відповідно до Конвенції.

84. Суд не бачить підстав не погоджуватися з Урядом у тому, що причина затримок у виконанні остаточних рішень національних судів — в існуванні низки різних дисфункцій у правовій системі України. Зокрема, Суд нагадує свої висновки за пунктом 1 статті 6 Конвенції та статтею 1 Першого протоколу в цій справі, а саме — що затримки у виконанні рішень, винесених на користь заявника, були спричинені поєднанням певних факторів, таких як брак бюджетних коштів, бездіяльність з боку державних виконавців та недоліки в національному законодавстві (див. пункт 55 рішення). В інших справах, в яких порушуються аналогічні питання, заявники не мали змоги домогтися вчасної виплати присудженого судом відшкодування через невжиття органами влади певних бюджетних заходів або через запровадження заборони на арешт і продаж майна, що належить підприємствам, які перебувають у державній власності або контролюються державою (див., наприклад, згадані вище рішення у справах *Ромашова*, *Дубенка* і *Козачка*).

85. Суд зауважує, що всі зазначені вище фактори перебували в межах контролю держави, яка досі не спромоглася вжити заходів для покращення ситуації, незважаючи на значну й послідовну практику Суду з вирішення таких справ.

86. Про системний характер проблем, на який указується в цій справі, також свідчить той факт, що на цей час у Суді очікують розгляду приблизно 1400 заяв проти України, які повністю або частково стосуються таких проблем, і кількість таких заяв постійно зростає.

87. Суд належним чином ураховує позицію Комітету міністрів, який визнав, що невиконання рішень національних судових органів є в Україні структурною проблемою, яка залишається невирішеною (див. пункти 38–39 рішення).

88. З огляду на викладене вище, Суд доходить висновку, що порушення, зазначені в цьому рішенні, не пов'язані з якимсь поодиноким випадком чи особливим поворотом подій у цій справі, але є наслідком недоліків регуляторної та адміністративної практики органів влади держави з виконання рішень національних судів, за які вони несуть відповідальність. Отже, ситуацію у цій справі слід кваліфікувати як таку, що є результатом практики, несумісної з положеннями Конвенції (див. рішення у справі «**Боттацці проти Італії**» (*Bottazzi v. Italy*) [GC], заява № 34884/97, п. 22, ECHR 1999-V, і згадане вище рішення у справі *Бурдова* (№ 2), пп. 134–135).

Зауважимо, що ЄСПЛ відклав на рік (цей строк був продовжений) розгляд всіх нових заяв, поданих до Суду після винесення цього рішення, в яких заявники висуватимуть небезпідставні скарги, пов'язані виключно з тривалим невиконанням рішень національних судів. Однак у зв'язку з невиконанням Україною заходів загального характеру відповідно до рішення у справі «**Юрій Миколайович Іванов проти України**» (*Yuriy Nikolayevich Ivanov v. Ukraine*) від 15 жовтня 2009 року, заява № 40450/04, ЄСПЛ 1 березня 2012 року повідомив

про відновлення розгляду таких справ, зазначивши про наявність близько 2,5 тис. подібних справ.

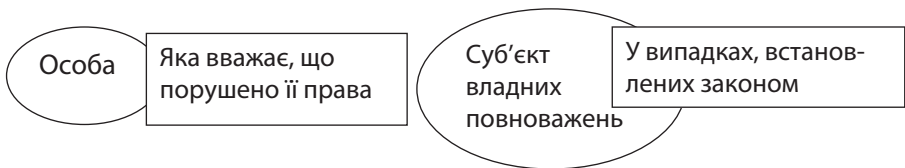
Зв'язок між правом на доступ до суду та обов'язковістю судового рішення можна проілюструвати на прикладі рішення у справі **«Чуйкіна проти України»** (*Chuykina v. Ukraine*) від 13 січня 2011 року, заява №28924/04, в якому ЄСПЛ встановив порушення п. 1 ст. 6 Конвенції у зв'язку з позбавленням заявниці доступу до суду з огляду на закриття судом провадження без вирішення по суті позову заявниці до державного органу у зв'язку з його ліквідацією, що, відповідно, дозволило державі уникнути відповідальності за незаконні дії його органу.

Інші вимоги права на справедливий суд (стаття 6 Конвенції)

Доступ до суду першої інстанції

Звернути увагу на:

- вимогу пункту 2 статті 6 КАС України: «Ніхто не може бути позбавлений права на розгляд його справи в адміністративному суді, до підсудності якого вона віднесена» та вимоги доступу до суду у світлі рішень ЄСПЛ;
- положення статті 104 КАС України – право на звернення:

- вимоги статті 105 (форма і зміст адміністративного позову) та 106 КАС України (вимоги до позовної заяви) та практику ЄСПЛ щодо оцінки надмірної формалізованості вимог, які перешкоджають доступу до суду;
- вимогу пункту 2 статті 105 КАС України («на прохання позивача службовцем апарату адміністративного суду може бути надана допомога в оформленні позовної заяви»).

На думку Суду, було б немисливо, щоб стаття 6 п. 1 містила детальний опис наданих сторонам процесуальних гарантій в цивільних справах і не захищала би в першу чергу того, що дає можливість практично користуватися цими гарантіями – доступу до суду. Такі характеристики процесу, як справедливість, публічність, динамізм, позбавляються смислу, якщо немає прямого судового розгляду.

Справа «**Голдер проти Сполученого Королівства**» (*Golder v. The United Kingdom*)
від 21 лютого 1975 року, серія А, № 18.

Основні конвенційні вимоги стосовно доступу до суду можна викласти, процитувавши, наприклад, рішення у справі «**Плахтєєв та Плахтєєва проти України**» (*Plakhteyev and Plakhteyeva v. Ukraine*), заява № 20347/03, рішення від 12 березня 2009 року. У цій справі у січні 2002 року заявники – фермер та його мати-пенсіонерка – звернулися до апеляційного суду Вінницької області з позовом до районного суду і Державної податкової інспекції (далі – ДПІ), вимагаючи відшкодування шкоди, заподіяної неправомірним притягненням до адміністративної відповідальності; безпідставним вилученням та тривалим утриманням їхнього майна; псуванням майна під час його перебування в розпорядженні ДПІ. Апеляційний суд Вінницької області відмовив у прийнятті позовної заяви, зазначивши, зокрема, що «згідно зі статтею 62 Конституції, матеріальна та моральна шкода,

заподіяна при здійсненні правосуддя, відшкодовується державою лише безпідставно засудженій особі, в разі скасування вироку як неправосудного. Проте і в цьому разі за заподіяну шкоду відповідає не суд або суддя, а держава. Отже, суд (суддя) як орган (особа), що здійснює правосуддя, не може бути відповідачем у цивільній справі, оскільки, відповідно до закону, є інший механізм усунення помилок і недоліків, допущених при здійсненні правосуддя». При цьому суд не пояснив, чому частина позову заявників, яка стосувалася ДПІ, не могла бути розглянута судом. Заявники подали до Верховного Суду касаційну скаргу на ухвалу апеляційного суду, стверджуючи, що відмова в прийнятті позовної заяви до районного суду і ДПІ була незаконною. Верховний Суд відмовив у задоволенні касаційної скарги заявників, визнавши, що процесуальних порушень допущено не було, проінформовавши заявників, які не були присутніми на слуханні у ВСУ, про ухвалене рішення листом від 10 грудня 2002 року.

35. Суд повторює, що пункт 1 статті 6 гарантує кожному право на звернення до суду з позовом щодо його прав та обов'язків цивільного характеру. У такій формі в цьому пункті втілено «право на суд», одним з аспектів якого є право доступу, тобто право на порушення провадження в суді за цивільним позовом (див. рішення у справі **«Голдер проти Сполученого Королівства»** (*Golder v. The United Kingdom*) від 21 лютого 1975 року, серія А, № 18, сс. 17–18, пп. 35–36). Однак це право не є абсолютним. Воно може підлягати законним обмеженням, таким, наприклад, як передбачені законом строки давності, заходи забезпечення позову, нормативне регулювання такого права стосовно неповнолітніх та психічно хворих осіб (див. рішення у справі **«Стаббінгс та інші проти Сполученого Королівства»** (*Stubbings and Others v. the United Kingdom*) від 22 жовтня 1996 року, *Reports* 1996-IV, с. 1502-3, пп. 51–52; і у справі **«Толстой-Милославський проти Сполученого Королівства»** (*Tolstoy-Miloslavsky v. the United Kingdom*) від 13 липня 1995 року, серія А, № 316-В, сс. 80–81, пп. 62–67). Якщо доступ до суду обмежено внаслідок дії закону або фактично, Суд має з'ясувати, чи не порушило встановлене обмеження саму суть цього права і, зокрема, чи мало воно законну мету, і чи існувало відповідне пропорційне співвідношення між застосованими засобами і поставленою метою (див. рішення у справі **«Ашингдейн проти Сполученого Королівства»** (*Ashingdane v. the United Kingdom*) від 28 травня 1985 року, серія А, № 93, сс. 24–25, п. 57).

36. Суд зазначає, що позов заявників було залишено без розгляду по суті, оскільки відповідачем не міг бути суд, захищений імунітетом від такого позову. Суд нагадує, що питання імунітету суддів вже зустрічалося при розгляді однієї зі справ, і в ній Суд дійшов висновку, що такий імунітет мав законну мету, оскільки був засобом забезпечення належного здійснення правосуддя. Суд також постановив, що, з огляду на обставини тієї справи, таке обмеження було пропорційним (див. **«Ернст та інші проти Бельгії»** (*Ernst and Others v. Belgium*), заява № 33400/96, пп. 47–57, від 15 липня 2003 року).

37. Проте у справі, що розглядається, Суд не має необхідності встановлювати, чи було обмеження права заявників на доступ до суду — як наслідок особливого імунітету суддів і судів від юрисдикції щодо зазначеного вище позову — пропорційним у світлі обставин справи, оскільки існують більш очевидні підстави для сумніву в тому, що право заявників на доступ до суду було дотримано. Зокрема, Суд занепокоєний тим фактом, що позов заявників було подано не лише проти районного суду, який справді мав імунітет від цивільного позову, але також проти

ДПІ, яка такого імунітету не мала. Суд вказує на те, що в позові заявників ДПІ була зазначена як ще один відповідач і стверджувалося, що (i) вони не мали змоги домогтися повернення автомобіля і пшениці з ДПІ після винесення судом рішення в адміністративній справі — тобто, коли вже не було юридичних підстав для подальшого утримування їхнього майна; та (ii) що під час перебування в розпорядженні ДПІ майно суттєво зіпсувалося. Ці скарги не мали жодного стосунку до районного суду і явно були адресовані ДПІ. Однак національні суди не відреагували на цю частину позову і не пояснили, чому їм не можна було розглянути в межах змагального судового процесу. Зокрема, Верховний Суд відхилив касаційну скаргу заявників, не давши яких-небудь пояснень з цього приводу.

38. Суд зазначає, що аргумент Уряду про те, що заявники повинні були подати проти ДПІ окремих позов, є непереконливим. Зазначене порушення впливає з того, що національні суди не вирішили в судовому порядку вже поданих позовів заявників, а не з відсутності загальної можливості вчинення позову проти ДПІ. Суд також зазначає, що при розгляді позову заявників національні суди не поінформували їх про існування такої можливості. Більше того, видається цілком можливим, що рішення судів спонукали заявників до протилежного висновку, а саме — про відсутність у них жодних шансів домогтися судового розгляду будь-якої частини їхнього позову. У будь-якому разі Суд вважає, що вимога подання від заявників окремого позову проти ДПІ після того, як вони раніше вже вчинили законним чином такий позов, покладає на заявників надмірний і безпідставний тягар. Тому Суд відхиляє заперечення Уряду щодо невичерпання національних засобів юридичного захисту і визнає, що відмова національних органів вирішити справу стосовно позову заявників проти ДПІ позбавила заявників права на доступ до суду. Отже, було порушено пункт 1 статті 6 Конвенції.

В іншому рішенні – **«Меньшакова проти України»** (*Menshakova v. Ukraine*, заява № 377/02) від 8 квітня 2010 року, ЄСПЛ також виклав конвенційні стандарти стосовно доступу до суду.

52. Суд повторює, що пункт 1 статті 6 гарантує кожному право на звернення до суду з позовом щодо його прав та обов'язків цивільного характеру. Таким чином, він втілює в собі «право на суд», яке, згідно з практикою Суду, включає в себе не тільки право ініціювати провадження, але й право розраховувати на «розгляд» спору судом (див., наприклад, рішення у справі **«Кутіч проти Хорватії»**) (*Kutic v. Croatia*), заява № 48778/99, п. 25, ЄСПЛ 2002-II).

53. Право на суд не є абсолютним і може підлягати легітимним обмеженням. У випадку, коли доступ особи до суду обмежується або законом, або фактично таке обмеження не суперечить пунктові 1 статті 6 Конвенції, якщо воно не завдає шкоди самій суті права і переслідує легітимну мету за умови забезпечення розумної пропорційності між використовуваними засобами та метою, яка має бути досягнута (див. рішення у справі **«Ашингдейн проти Сполученого Королівства»**) (*Ashingdane v. the United Kingdom*) від 28 травня 1985 року, п. 57, серія А, № 93). Суд підкреслює, що у сфері тлумачення національного законодавства, зокрема процесуальних правил, що застосовуються у судовому провадженні, його роль обмежується перевіркою того, чи результати такого тлумачення національними органами влади, особливо судами, відповідають Конвенції (див. рішення у справі **«Звольський та Звольська проти Чеської Республіки»**) (*Zvolsky and Zvolaska v. the Czech Republic*), заява № 46129/99, п. 46, ЄСПЛ 2002-IX).

У цій справі ЄСПЛ визнав, що не було порушення статті 6 Конвенції щодо скарги заявниці на відсутність доступу до суду. Однак треба зазначити, що цей аспект права на справедливий суд неодноразово був предметом розгляду в ЄСПЛ. Станом на 11 квітня 2013 року Європейським судом з прав людини було визнано 13 порушень права на доступ до суду³⁴, зокрема у таких справах, як-от:

- **«Балацький проти України»** (*Balatsky v. Ukraine*), заява № 34786/03, рішення від 25 жовтня 2007 року, коли ЄСПЛ визнав порушення з огляду на непостановлення національними судовими органами остаточного процесуального рішення у справі заявника, обмежившись повідомленням у позапроцесуальному порядку, а саме листом, що не могло бути оскаржено;
- **«Мушта проти України»** (*Mushta v. Ukraine*), заява № 8863/06, рішення від 18 листопада 2010 року – ЄСПЛ дійшов висновку, що заявниця та її представник діяли у цій справі з належною сумлінністю та що не було вини заявниці в тому, що вона не подала касаційну скаргу в межах строку, встановленого законодавством. Навіть припускаючи, що пояснення Уряду щодо підстав відмови Верховного Суду поновити строк є відповідними, Суд зазначає, що за обставин цієї справи застосування процесуальних обмежень національним судом не було очевидним та передбачуваним для заявниці і тому не відповідало принципу юридичної визначеності.

Звернути увагу на:

- доступ юридичний і фактичний, зокрема, в контексті спорів між юрисдикціями:

50. Суд нагадує свою практику, відповідно до якої пункт 1 статті 6 Конвенції закріплює «право на суд», в якому право на доступ до суду – право порушити провадження у судах щодо прав та обов'язків цивільного характеру – становить тільки один з його аспектів (див. рішення **«Голдер проти Сполученого Королівства»** (*Golder v. the United Kingdom*) від 21 лютого 1975 року, серія А, № 18, ст. 18, п. 36). Для того, щоб право на доступ до суду було ефективним, особа повинна мати чітку фактичну можливість оскаржити діяння, що становить втручання у її права (див. рішення **«Беллет проти Франції»** (*Bellet v. France*) від 4 грудня 1995 року, серія А, № 333-Б, ст. 42, п. 36).

51. Суд знову повторює, що його завданням не є досліджувати питання, чи мають, зокрема у світлі статті 17 Закону України «Про свободу совісті та релігійні організації», суди загальної юрисдикції чи господарські (колишні арбітражні) суди компетенцію розглядати справу по суті, або встановлювати, якому з цих судів підсудний розгляд скарг заявника по суті. Суд зазначає, що заявник мав доступ до цих судів, проте жодний з них не розглянув по суті скарги заявника на неможливість користуватися церковною будівлею, оскільки вони вважали, що вони не мають

³⁴ Детальніше див.: <http://www.radiosvoboda.org/content/article/24958063.html>

юрисдикції розглядати такі питання, не дивлячись на те, що процедурні вимоги прийнятності було дотримано.

52. Більш того, державна виконавча служба та обласна державна адміністрація не змогли вирішити конфлікт між релігійними конфесіями та не могли допомогти релігійній громаді заявника вирішити спір з іншою релігійною організацією щодо використання церковної будівлі у селі Сосулівка, де була тільки одна культова будівля. Зокрема ці державні органи не вжили жодних ефективних заходів для виконання розпорядження Тернопільської обласної державної адміністрації від 26 червня 1997 року та договору, який був укладений з релігійною організацією заявника 10 липня 1997 року, якими іншу релігійну конфесію було зобов'язано використовувати церковну будівлю спільно з релігійною організацією заявника. Це призвело до ситуації, коли релігійна організація заявника була змушена звернутися за судовим захистом своїх прав, проте безуспішно.

53. Суд вважає, що така ситуація привірюється до відмови у здійсненні правосуддя, що порушує саму суть права заявника на доступ до суду, яка гарантується пунктом 1 статті 6 Конвенції. Відповідно мало місце порушення цього положення. З цього випливає, що заперечення Уряду про невичерпання національних засобів юридичного захисту (див. пункт 43 рішення), раніше приєднані до розгляду справи по суті (див. пункт 45 рішення), повинні бути відхилені.

Рішення у справі **«Церква села Сосулівка проти України»**
(*Tserkva Sela Sosulivka v. Ukraine*)

від 28 лютого 2008 року, заява № 37878/02.

Суд, встановлений законом

24. Суд повторює, що, як було раніше визначено, фраза «встановленого законом» поширюється не лише на правову основу самого існування «суду», але й дотримання таким судом певних норм, які регулюють його діяльність. У рішенні у справі **«Занд проти Австрії»**, що згадувалося раніше, Комісія висловила думку, що термін «судом, встановленим законом» у пункті 1 статті 6 передбачає «усю організаційну структуру судів, включно з (...) питаннями, що належать до юрисдикції певних категорій судів (...)».

26. У цій справі Суд зазначає, що згідно зі статтею 111-18 Господарського процесуального кодексу Верховний Суд, скасувавши постанову Вищого господарського суду, міг або повернути справу на новий розгляд до нижчого суду, або ж припинити провадження у справі (див. пункт 12 рішення). Натомість він залишив у силі постанову Апеляційного суду, і такі дії не були передбачені Господарським процесуальним кодексом, що було підтверджено Урядом у його зауваженнях (див. п. 19 рішення). Суд також зазначає, що не було жодної іншої правової норми, яка б надавала повноваження Верховному Суду ухвалювати такого роду рішення. [...]

27. Суд повторює, що у деяких випадках він визнавав, що найвищий судовий орган, уповноважений тлумачити закон, міг ухвалювати рішення, яке не було чітко визначено законом. Таке застосування закону, однак, мало винятковий характер, і зазначений суд надав чіткі й вірогідні підстави для такого виняткового відступу від застосування своїх визначених повноважень (див. рішення у справі **«Хуліо Воу Жиберт та Ель Хогар і ля Мода проти Іспанії»** (*Julio Bou Gibert and El Hogar Y La Moda J. A. X. A. v. Spain*) (ухв.), заява № 14929/02, 13 травня 2003 року). Проте у даній справі Верховний Суд не надав жодних аргументів щодо прийняття такої постанови, виходячи за межі своїх повноважень шляхом свідомого порушення Господарського процесуального кодексу і ухвалення такого роду рішень, що, як вказувалось Урядом, стало звичайною практикою Верховного Суду України.

28. На думку Суду, перевищивши свої повноваження, які були чітко викладені у Господарському процесуальному кодексі, Верховний Суд не може вважатися «судом, встановленим законом» у значенні пункту 1 статті 6 Конвенції відносно оскаржуваного провадження.

29. Відповідно було порушення пункту 1 статті 6 Конвенції.

Рішення у справі **«Сокуренько і Стригун проти України»**
(*Sokurenko and Strygun v. Ukraine*) від 20 липня 2006 року,
заяви № 29458/04 та № 29465/04.

Рекомендовані рішення ЄСПЛ:

«ТОВ "Базальт-Імпекс" проти України» (*Bazalt Impeks, TOV v. Ukraine*) від 1 грудня 2011 року, заява № 39051/07 – у ньому ЄСПЛ зауважив, що всупереч ст.17 Закону України «Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини» Верховний Суд України проігнорував висновки Європейського суду, викладені у рішенні у справі **«Сокуренько і Стригун проти України»**, яке на час провадження у справі заявника вже було перекладене українською мовою і надруковане в

офіційному юридичному виданні. Аналогічної позиції ЄСПЛ дотримався і у справі **«Верітас проти України»**:

28. Суд вважає, що у цій справі факти та правові обставини є ідентичними з тими, що вже розглядалися Судом у рішенні **«Сокурєнко та Стригун проти України»** (*Sokurenko and Strygun v. Ukraine*) від 20 липня 2006 року, заяви №№ 29458/04 та 29465/04). Суд не знаходить підстав відхилятися від своєї попередньої практики та вважає, що у цій справі було порушення пункту 1 статті 6 Конвенції.

Рішення у справі **«Верітас проти України»** (*Veritas v. Ukraine*) від 13 листопада 2008 року, заява № 39157/02.

У справі **«Олександр Волков проти України»** (*Oleksandr Volkov v. Ukraine*) від 9 січня 2013 року, заява № 21722/11, Європейський суд з прав людини визнав, що ані створення палати ВАСУ, яка розглядала справу заявника, ані визначення її складу не були легітимними, оскільки здійснювалися Головою ВАСУ, строк повноважень якого сплив, а отже, це не був «суд, встановлений законом» у розумінні п.1 ст. 6 Конвенції.

4. Дотримання принципу «суду, встановленого законом»

(a) Доводи сторін

148. Заявник скаржився, що його справа не розглядалася «судом, встановленим законом». Щодо палати ВАСУ, яка розглядала справу, заявник стверджував, що на той час, коли Голова ВАСУ створив зазначену палату та висунув пропозиції щодо її особистого складу, строк його повноважень сплив, і, отже, він обіймав цю адміністративну посаду, не маючи для цього юридичних підстав.

149. Уряд стверджував, що після спливу строку повноважень Голова ВАСУ повинен був бути звільнений з посади. Проте, за відсутності будь-якої процедури звільнення судді з адміністративної посади, будь-які дії щодо звільнення його з посади були б незаконними. Уряд також стверджував, що можливість продовження повноважень Голови ВАСУ підтримувалася рішенням Зборів суддів адміністративних судів України.

(b) Оцінка Суду

150. Згідно з практикою Суду, метою терміну «встановлений законом» у статті 6 Конвенції є гарантування того, «що функціонування судової системи у демократичному суспільстві не залежить від виконавчої влади, а регулюється законом, прийнятим парламентом». У країнах з кодифікованим правом організація судової системи також не може бути залишена на розсуд судових органів, хоча це не означає, що суди не матимуть певної свободи тлумачення відповідного національного законодавства (див. рішення від 21 червня 2011 року у справі **«Фруні проти Словаччини»** (*Fruni v. Slovakia*), заява № 8014/07, п.134, з подальшими посиланнями)

151. Фраза «встановлений законом» поширюється не лише на правову основу самого існування «суду», але й на склад колегії у кожній справі (див. ухвалу щодо прийнятності від 4 травня 2000 року у справі **«Бускаріні проти Сан-Маріно»** (*Buscarini v. San Marino*), заява № 31657/96 та **«Посохов проти Росії»** (*Posokhov v. Russia*), заява № 63486/00, п. 39, ECHR 2003-IV). Практика автоматичного продовження повноважень суддів на невизначений строк після спливу встановленого законом строку їхніх повноважень до моменту, коли вони будуть повторно призначені на

посаду, була визнана такою, що порушує принцип «суду, встановленого законом» (див. рішення від 11 липня 2006 року у справі **«Гуров проти Молдови»** (*Gurov v. Moldova*), заява № 36455/02, п. 37-39.).

152. Що стосується цієї справи, треба зазначити, що на підставі статті 171-1 Кодексу адміністративного судочинства України, справу заявника повинна була розглядати виключно спеціальна палата ВАСУ. Згідно зі статтею 41 Закону України «Про судоустрій України» 2002 року ця спеціальна палата мала бути створена згідно з рішенням Голови ВАСУ; особистий склад зазначеної палати визначався Головою та затверджувався президією зазначеного суду. Проте до того часу, як були здійснені ці дії, п'ятирічний строк повноважень Голови ВАСУ сплив.

153. На той час процедура призначення голів судів не регулювалася національним законодавством: відповідні положення статті 20 Закону України «Про судоустрій України» 2002 року були визнані неконституційними, а нові положення ще не були ухвалені парламентом України (див. пункти 41 та 49 рішення). Різні національні органи висловили свої думки з приводу цієї юридичної ситуації. Наприклад, Рада суддів України, вищий орган суддівського самоврядування, вважала, що це питання повинно бути вирішене на основі пункту 5 статті 41 Закону України «Про судоустрій України» 2002 року та що перший заступник голови ВАСУ, суддя С., мав виконувати функції Голови зазначеного суду (див. пункт 51 рішення), у той час, як Генеральна прокуратура України дотримувалася іншої точки зору з цього питання (див. пункт 52 рішення).

154. Відповідно, таке важливе питання, як призначення голів судів регулювалося на рівні національної практики та зрештою стало об'єктом серйозної суперечки між державними органами. Видається, що суддя П. продовжував виконувати функції Голови ВАСУ після спливу встановленого законом строку його повноважень, по суті покладаючись на той факт, що процедури призначення та/або повторного призначення на посаду не передбачалися законодавством України, а законодавчі підстави для його повноважень на посаді Голови ВАСУ не були достатньою мірою визначені.

155. Між тим, у цей проміжок часу суддя П., діючи як Голова ВАСУ, створив палату, яка розглядала справу заявника, та висунув пропозиції щодо її особистого складу.

156. За цих обставин Суд не може дійти висновку, що палата, яка розглядала справу заявника, була створена, а її особистий склад визначений, у правомірний спосіб, який відповідав би вимозі «суду, встановленого законом». Отже, у цьому відношенні було порушення пункту 1 статті 6 Конвенції.

Незалежний і неупереджений розгляд

Звернути увагу на:

- тлумачення понять «незалежний» і «безсторонній» суд;
- критерії неупередженості (безсторонності):
  - суб'єктивний – беруться до уваги особисті переконання та поведінка окремого судді, тобто чи виявляв суддя упередженість або безсторонність у даній справі;

- об'єктивний – визначається, серед інших аспектів, чи забезпечував суд як такий та його склад відсутність будь-яких сумнівів у його безсторонності;
- гарантії щодо зовнішнього тиску;
- участь судді в декількох стадіях процесу;
- наявність чи відсутність особистої заінтересованості судді:

[...] при вирішенні того, чи є у цій справі обґрунтовані причини побоюватися, що певний суддя був небезстороннім, позиція заінтересованої особи є важливою, але не вирішальною. Вирішальним же є те, чи можна вважати такі побоювання об'єктивно обґрунтованими.

Рішення у справах **«Ветштайн проти Швейцарії»** (Wettstein v. Switzerland), заява № 33958/96, п. 44 та **«Ферантелі та Сантанжело проти Італії»** (Ferrantelli and Santangelo v. Italy) від 7 серпня 1996 року, п. 58.

[...] голова Артемівського суду, який одноосібно розглядав справу заявниці у суді першої інстанції та чий рішення були залишені без змін судами вищих інстанцій, просив та безоплатно отримував майно від Компанії-відповідача. На думку Суду, за цих обставин побоювання заявниці щодо небезсторонності голови можна вважати об'єктивно виправданими, незважаючи на той факт, що Артемівський суд задовольнив одну із скарг заявниці. Більше того, суди вищих інстанцій, розглядаючи скарги заявниці, не взяли до уваги її твердження щодо цього питання.

Рішення у справі **«Білуха проти України»** (Biluha v. Ukraine) від 9 листопада 2006 р., заява № 33949/02, п. 54.

Рекомендовані рішення ЄСПЛ:

«**"Совтрансавто-Холдинг" проти України**» (*Sovtransavto Holding v. Ukraine*) від 25 липня 2002 року, заява № 48553/99 – в цьому рішенні ЄСПЛ, беручи до уваги втручання органів державної виконавчої влади у судовий розгляд, роль протесту у цьому провадженні, дійшов висновку, що право заявника на розгляд його справи справедливо і відкрито безстороннім і незалежним судом в сенсі статті 6 п. 1 Конвенції у світлі принципів верховенства права та правової певності було порушено.

«**"Агрокомплекс" проти України**» (*Agrokompleks v. Ukraine*) від 6 жовтня 2011 року, заява № 23465/03 – при ознайомленні з цим рішенням виникає певне відчуття *déjà vu* (фр. «(вже (раніше) бачене, дежавю) – надто вже воно нагадує перше українське рішення, винесене ЄСПЛ майже десятиріччя тому – «**"Совтрансавто-Холдинг" проти України**». Так, ЄСПЛ не лише зазначив, що у справі містилися листи заводу «ЛИНОС» (у минулому – Лисичанського нафтопереробного заводу) до Голови і Заступника Голови Верховної Ради, Прем'єр-міністра та Президента держави з проханням втрутитися в хід судового розгляду, чи листи-відповіді вищезазначених осіб до Голови Вищого Арбітражного Суду з різними вказівками, на деякі з них він відповідав, доповідаючи про хід процесу та вжиті заходи, але й лист-подяка «ЛИНОСа» Президентові за успішне втручання (див. п. 130). Тому визнання порушення п. 1 статті 6 Конвенції у зв'язку з відсутністю незалежності і безсторонності судів у цій справі не дивує. ЄСПЛ не лише розлого виклав у цьому рішенні свою попередню практику з цього питання у п.п. 125-128], не оминувши паралелей зі справою «Совтрансавто» у п.п.133-134), але й наголосив, що обсяг зобов'язань держави-сторони Конвенції щодо гарантування «незалежного і безстороннього суду» відповідно до п.1 статті 6 Конвенції не обмежується судовою гілкою, а накладає зобов'язання на виконавчу та законодавчу гілки влади та інші державні органи, незалежно від їхнього рівня, поважати і дотримуватися судових рішень, навіть не погоджуючись з ними (у п. 136). Повага держави до повноважень і ролі судів є неодмінною передумовою успішної довіри до суду, і ширше, верховенства права.

125. Суд повторює, що для визначення того, чи може суд вважатися «незалежним» для цілей п. 1 статті 6 Конвенції, до уваги, окрім іншого, слід взяти такі критерії: спосіб, у який судді призначаються на посаду, та на який строк; існування захисних механізмів протидії зовнішньому впливу; і те, чи складає трибунал враження незалежного (див., у додаток до іншим численним посилань, «**Файндлей проти Великої Британії**» (*Findlay v. the United Kingdom*), 25 лютого 1997 р., § 73, Reports 1997-I).

126. Що стосується питання «незалежності» для цілей п. 1 статті 6, то судовою практикою Суду вже давно було встановлено, що у цієї вимоги є два аспекти – суб'єктивний та об'єктивний. По-перше, суд має бути суб'єктивно незалежним, тобто у жодного із членів трибуналу не має бути персональних упереджень або необ'єктивності. Персональна неупередженість презюмується, якщо немає доказів про протилежне. По-друге, трибунал має також бути неупередженим з об'єктивної

точки зору, тобто ним мають надаватися достатні гарантії відсутності будь-яких обґрунтованих сумнівів у цьому відношенні (див. рішення у справі «**Кііскінен проти Фінляндії**» (*Kiiskinen v. Finland*) (dec.), заява № 26323/95, ECHR 1999/V (витяги)). Згідно із об'єктивним критерієм, особливо необхідно визначити, поза межами особистої поведінки суддів, чи немає підтверджених фактів, які могли б спричинити сумніви у неупередженості суддів (див. рішення у справі «**Клейн та інші проти Нідерландів**» (*Kleyn and Others v. the Netherlands*) [GC], заяви №№ 39343/98 et seq., § 191, ECHR 2003-VI).

127. При вирішенні питання про те, чи існують обґрунтовані причини вважати, що цих вимог не було дотримано, точка зору сторони є важливою, але не є вирішальною. Вирішальним є те, чи таке побоювання може бути об'єктивно виправданим (див. *Клейн та інші* (*Kleyn and Others*), на яке було зроблене посилання вище, § 194).

128. Суд зазначає, що концепції незалежності та об'єктивної неупередженості є тісно пов'язаними (див. рішення у справі *Файндлей* (*Findlay*), що цитувалося вище, § 73). Ці дві концепції надзвичайно важко відокремити, коли, так, як і в цій справі, аргументи заявника щодо відсутності незалежності та неупередженості суду базуються на одних й тих самих фактичних обставинах (див. також рішення у справі *Клейн та інші* (*Kleyn and Others*), на яку було зроблене посилання вище, § 194, та «**Салов проти України**» (*Salov v. Ukraine*), заява № 65518/01, § 82, ECHR 2005-VIII (витяги)). Тому Суд буде розгляди ці два питання одночасно.

129. Суд зазначає, що, як підтверджується документальними доказами, різні органи влади Держави дійсно неодноразово втручалися у хід судового розгляду, про який йдеться у даній справі. Більш того, це втручання здійснювалося відкрито та наполегливо, та дуже часто воно здійснювалося на прохання опонента Заявника.

130. Так, у матеріалах цієї справи містяться копії звернень ЛиНОС до першого віце-спікера та спікера Парламенту, а також до Прем'єр-міністра та Президента України, в яких містилося прохання втрутитися в хід судового розгляду, а також листи від цих посадовців на адресу Голови ВАС із розпорядженнями відмінити або переглянути рішення, винесені судом раніше, припинити виробництво у справі або просто із додаванням відповідної вимоги від ЛиНОС (див. пп. 28-29, 34-35, 42, 51, 58, 60 та 74 цього рішення). Суд також зазначає, що Голова ВАС відповідав на деякі із цих листів шляхом надання звітів про стан розгляду справи, а також надаючи пояснення щодо заходів, вжитих в межах розгляду (див. пп. 43, 56 та 63 цього рішення). Більш того, Суд звертає увагу на той факт, що ЛиНОС відкрито подякував Президенту України за його втручання, яке вважалося успішним, зазначивши при цьому, що «*позитивні результати говорять самі за себе*» (див. п. 73 цього рішення).

131. Незважаючи на те, що поняттю розподілу влади між виконавчою та судовою гілками влади, практикою Суду надається велике значення, яке постійно зростає, (див. рішення у правах «**Стаффорд проти Великої Британії**» (*Stafford v. the United Kingdom*) [CG], заява № 46295/99, § 78, ECHR 2002-IV, та «**Хенрик Урбан та Ришжард Урбан проти Польщі**» (*Henryk Urban and Ryszard v. Poland*), № 23614/08, § 46, 30 листопада 2010 р.), ні стаття 6, ані будь-яке інше положення Конвенції не вимагає від Держав дотримуватися будь-яких теоретичних конституційних концепцій, що стосуються допустимих меж взаємодії між цими двома гілками влади. Суд повинен з'ясувати, чи було дотримано вимог Конвенції у кожному конкретному випадку (див. рішення у справі «**Пабла Ку проти Фінляндії**» (*Pabla Ky v. Finland*), заява № 47221/99, § 29, ECHR 2004-V).

132. Аналіз правильності відповідних конституційних положень, що діють в Україні, не є завданням Суду. Єдиним питанням, яке потрібно вирішити, є те, чи справляли національні суди, за обставин, що існують у цій справі, необхідне «враження» незалежності або були «об'єктивно» неупередженими (див. рішення у справі «**МакГоннелл проти Сполученого Королівства**» (*McGonnell v. the United Kingdom*), заява № 28488/65, § 51, ECHR 2000-II, та *Клейн та інші (Kleyn and Others)*, що цитувалося вище, § 193).

133. Судом вже було категорично осуджено спроби несудових органів влади втручатися у судовий розгляд, оскільки Суд вважає ці дії такими, що *ipso facto* не відповідають поняттю «незалежного та неупередженого суду» у значенні п. 1 статті 6 Конвенції (див. рішення у справах «**Совтрансавто Холдинг проти України**» (*Sovtransavto Holding v. Ukraine*), заява № 48553/99, § 80, ECHR 2002-VII, та «**Агротехсервіс проти України**» (*Agrotehservis v. Ukraine*) (dec.), заява № 62608/00, 19 жовтня 2004 р.).

134. Подібно підходу, який застосовувався у справі *Совтрансавто Холдинг (Sovtransavto Holding)*, на яку було зроблено посилання вище (§ 80), Суд вважає, що немає значення, чи таке оскаржене втручання насправді вплинуло на хід розгляду судової справи. Коли виконавчою та законодавчою гілками влади Держави здійснюється втручання, вони тим самим демонструють відсутність поваги до судової гілки влади загалом, та дають підґрунтя для виникнення у Заявника побоювання щодо відсутності у судів незалежності та неупередженості.

135. Суд бере до уваги той факт, що судовий розгляд, про який йдеться у цій справі, стосувався банкрутства підприємства, яке на той час було найбільшим нафтопереробним заводом країни, та у якому Держава була основним акціонером (див. пп. 6 та 45 цього рішення). Таким чином, вся та увага, яку приділяли органи влади Держави цим судовим справам, є цілком природною. Ці органи влади, однак, не обмежилися пасивним спостереженням за ходом розгляду в контексті їх позасудових намагань побороти кризу у ЛиноС, а нахабно втрутилися у судовий процес, що є абсолютно неприйнятним.

136. У зв'язку з цим Суд підкреслює, що обсяг зобов'язань Держави щодо забезпечення розгляду «незалежним та неупередженим судом» у розумінні п. 1 статті 6 Конвенції не обмежується судовою гілкою влади. Цей обсяг зобов'язань також покладає обов'язки на виконавчі, законодавчі та будь-які інші органи Держави, незалежно від їх рівня, поважати та виконувати рішення та постанови судів, навіть якщо ці органи не погоджуються з ними. Таким чином, повага з боку Держави до повноважень судів є невід'ємною передумовою впевненості суспільства у судах і, у більш широкому сенсі, верховенства закону. Для того, щоб це відбулося, конституційних гарантій незалежності та неупередженості судової гілки влади недостатньо. Ці гарантії мають бути ефективно впроваджені у повсякденну поведінку та поведінку органів влади.

137. Далі Суд зазначає, що незалежність та неупередженість судів, із об'єктивної точки зору, вимагає, щоб кожен окремий суддя був вільним від неналежного впливу, причому не тільки зовнішнього, але й із боку самої судової системи. Внутрішня незалежність судової гілки влади означає, що суддям не повинні наказувати та на них не повинні здійснювати тиск інші судді або ті особи, що мають адміністративні повноваження у суді, такі, як, наприклад, голова суду. Відсутність достатніх запобіжних заходів, якими забезпечувалася б незалежність суддів всередині самої судової системи і, зокрема, від їх судового керівництва, може дати Суду підстави зробити висновок, що сумніви Заявника щодо незалежності та неупередженості суду

можуть вважатися об'єктивно виправданими (див. рішення у справі «**Парлов-Ткалчіч проти Хорватії**» (*Parlov-Tkalčić v. Croatia*), заява № 24810/06, § 86, 22 грудня 2009 р., з подальшими зауваженнями).

138. Повертаючись до даної справи, Суд зазначає, що у вересні 2000 р. Голова ВАС дав прямі розпорядження двом його заступникам переглянути Ухвалу суду від 19 вересня 2000 р. (якою ЛиНОС було відмовлено у задоволенні заяви про перегляд суми заборгованості перед Заявником).

139. Суд вважає такий вплив із боку керівника суду на хід судового розгляду порушенням принципу внутрішньої незалежності суду, як було вказано вище.

140. Загалом, Суд робить висновок, що за таких обставин національні суди не можуть вважатися незалежними або об'єктивно неупередженими.

141. Таким чином, п. 1 Статті 6 Конвенції у цьому відношенні було порушено.

«Олександр Волков проти України» (*Oleksandr Volkov v. Ukraine*) від 9 січня 2013 року, заява № 21722/11 – в цьому рішенні ЄСПЛ встановив порушення п. 1 ст. 6 Конвенції у зв'язку з відсутністю незалежності та безсторонності ВРЮ з огляду на об'єктивні (процедура формування та персональний склад ВРЮ) та суб'єктивні (особиста упередженість членів ВРЮ) критерії.

Процедуру формування ВРЮ Європейський суд визнав такою, що не відповідає Конвенції, оскільки на той час більшість членів ВРЮ призначалася органами законодавчої та виконавчої влади. Щодо її персонального складу ЄСПЛ вказав, що Міністр юстиції та Генеральний прокурор, які матеріально, ієрархічно та адміністративно залежні від основного місця роботи, не можуть вважатися незалежними та безсторонніми, а останній, окрім того, очолює систему органів прокуратури, представники якої беруть участь у розгляді суддями справ, що створює загрозу порушення вимоги безсторонності як суддями при розгляді справ, так і Генеральним прокурором – щодо тих суддів, чий рішення він не підтримує. Останній аргумент також стосується тих членів ВРЮ, які призначаються конференцією працівників прокуратури України.

Щодо особистої упередженості членів ВРЮ Європейський суд зазначив, що, оскільки члени ВРЮ пан Р.К та пан В.К. спершу проводили перевірки у справі про звільнення заявника, а у подальшому брали участь у прийнятті відповідних рішень, зокрема пан В.К. – у ролі головуючого на засіданні ВРЮ, вони не можуть вважатися безсторонніми. Крім того, не може вважатись безстороннім пан С.К., який, як Голова парламентського комітету, не забезпечив заявнику можливості прийняття ним присяги члена ВРЮ, а також висловив несхвальну думку про провадження у справі за позовом заявника щодо процедури обрання суддів на адміністративні посади, хоча прямо не критикував дії самого заявника.

Європейський суд також встановив порушення п. 1 ст. 6 Конвенції у зв'язку з відсутністю незалежності та безсторонності розгляду справи заявника парламентом України з огляду на те, що:

- розгляд справи про звільнення судді законодавчим органом слугував надмірній політизації процесу та свідчив про його невідповідність принципу поділу влади;
- він головним чином зводився до висловлення загальних думок на підставі попередніх висновків ВРЮ та парламентського комітету та ухвалення обов'язкового рішення народними депутатами, які не обов'язково є фахівцями у галузі права, здатними вирішувати складі питання фактів і права;
- деякі члени парламентського комітету, зокрема пан С.К., були одночасно членами ВРЮ та брали участь в ініціюванні, а потім – у розгляді справи заявника в обох цих органах, та не мали законодавчо забезпеченої можливості самовідводу, а отже не могли вважатися безсторонніми.

У контексті порушення п. 1 ст. 6 Конвенції Європейський суд також зазначив, що перегляд ВАСУ рішення про звільнення заявника не був достатнім та не забезпечив виправлення допущених порушень, оскільки ВАСУ:

- не мав повноважень скасувати рішення щодо звільнення, а лише міг визнати їх незаконними, що створює невизначеність щодо юридичних наслідків такого визнання;
- не розглянув з належною ретельністю важливі аргументи заявника, зокрема щодо відсутності безсторонності членів ВРЮ та парламентського комітету;
- не оцінив доводів заявника щодо незаконності процедури голосування у ВРУ, розтлумачивши їх як такі, що мають бути розглянуті Конституційним судом України.

Крім того, Європейський суд зазначив, що, оскільки судді ВАСУ також підпадали під дисциплінарну юрисдикцію ВРЮ, вони не були незалежними та безсторонніми, розглядаючи справу, стороною якої була ВРЮ, що також становить порушення п. 1 ст. 6 Конвенції.

(ii) Чи були питання «незалежності та безсторонності» виправлені ВАСУ

123. Згідно з практикою Суду, навіть у разі, коли судовий орган, що вносить рішення у спорах щодо «прав та обов'язків цивільного характеру» у певному відношенні не відповідає пункту 1 статті 6 Конвенції, порушення Конвенції не констатується, за умови, якщо провадження у вищезазначеному органі «згодом є предметом контролю, здійснюваного судовим органом, що має повну юрисдикцію та насправді забезпечує гарантії пункту 1 статті 6 Конвенції» (див. вищенаведене рішення від 10 лютого 1983 року, у справі «**Альбер та Ле Комт проти Бельгії**» (*Albert and Le Compte v. Belgium*), заяви №№ 7299/75, 7496/76, п. 29 та рішення від 14 листопада 2006 року у справі «**Цфайо проти Сполученого Королівства**» (*Tsfayo v. the United Kingdom*), заява № 60860/00, п. 42.). У межах скарги за статтею 6 Конвенції для того, щоб визначити, чи мав суд другої інстанції «повну юрисдикцію» або забезпечував «достатність перегляду» для виправлення відсутності незалежності в суді першої інстанції, необхідно врахувати такі фактори, як предмет оскаржуваного рішення, спосіб, в який було винесено рішення, та зміст спору, включаючи бажані та дійсні підстави для оскарження (див. рішення від 22 листопада 1995 року у справі

«**Брайян проти Сполученого Королівства**» (*Bryan v. the United Kingdom*), пп. 44-47, серія А № 335-А та вищезазначене рішення у справі «**Цфайо проти Сполученого Королівства**» (*Tsfayo v. the United Kingdom*), п. 43).

(а) Щодо «достатності перегляду»

124. Суд не переконаний, що ВАСУ здійснив достатній перегляд справи заявника за таких причин.

125. По-перше, виникає питання, чи міг ВАСУ ефективно переглянути рішення ВРЮ та парламенту з огляду на те, що він мав повноваження визнати ці рішення незаконними, але повноважень скасувати їх та, за потреби, вжити подальших адекватних заходів він не мав. Навіть незважаючи на те, що визнане незаконним рішення не тягне за собою юридичних наслідків, Суд вважає, що нездатність ВАСУ формально скасувати оскаржувані рішення та відсутність норм, що регулюють подальший хід дисциплінарного провадження, породжує певну невизначеність щодо того, якими мають бути дійсні правові наслідки такого судового визнання.

126. Судова практика, напрацьована у цій сфері, може бути у цьому відношенні показовою. Уряд надав копії рішень національних судів у двох справах. Проте ці приклади показують, що після того, як ВАСУ визнав звільнення суддів незаконним, позивачі мали ініціювати окреме провадження для відновлення на посаді. Ці матеріали не пояснюють, яким чином повинно проходити дисциплінарне провадження (зокрема, які заходи мають бути вжиті державними органами, що мають відношення до справи, після того як оскаржувані рішення визнаються незаконними, а також строки вжиття таких заходів), але прямо показують, що виключно на підставі декларативного рішення ВАСУ автоматичного відновлення на посаді не відбувається. Отже, надані матеріали говорять про обмежені правові наслідки, які виникають внаслідок перегляду таких питань ВАСУ та лише підсилюють побоювання Суду стосовно здатності ВАСУ ефективно вирішити це питання та забезпечити достатній перегляд справи.

127. По-друге, розглядаючи спосіб, в який ВАСУ дійшов рішення у справі заявника, та межі спору, Суд зазначає, що висунуті заявником важливі аргументи не були належним чином розглянуті ВАСУ. Зокрема, Суд не вважає, що твердження заявника про відсутність безсторонності з боку членів ВРЮ та парламентського комітету були розглянуті з необхідною ретельністю. Доводи Уряду у цьому відношенні є непереконливими.

128. Більш того, ВАСУ не зробив справжньої спроби розглянути твердження заявника про те, що постанова парламенту не відповідає Закону України «Про статус народного депутата України» 1992 року та Регламенту Верховної Ради України, незважаючи на той факт, що це було в межах його компетенції (див. пп. 1 та 5 статті 171-1 Кодексу адміністративного судочинства України вище), а заявник чітко порушував це питання у своїй скарзі та надав відповідні докази (див. пункти 29 та 33 рішення). ВАСУ не було здійснено оцінки доказів, наданих заявником. При цьому твердження заявника про незаконність процедури голосування у парламенті було у подальшому розтлумачене як скарга на неконституційність відповідної постанови парламенту. У такий спосіб ВАСУ ухилився від розгляду цього питання, залишивши його Конституційному суду України, безпосереднього доступу до якого заявник не мав (див. рішення від 7 жовтня 2010 року у справі «**Богатова проти України**» (*Bogatova v. Ukraine*), заява № 5231/04, п. 13, з подальшими посиланнями).

129. Отже, Суд вважає, що перегляд справи заявника ВАСУ не був достатнім, а, отже, не міг нейтралізувати відсутність процесуальної справедливості, яка існувала на попередніх стадіях національного провадження.

(В) Щодо вимог незалежності та безсторонності на стадії перегляду справи ВАСУ

130. Суд зауважує, що судовий перегляд здійснювався суддями ВАСУ, які також перебували в межах дисциплінарної юрисдикції ВРЮ. Це означає, що стосовно цих суддів також могло бути порушене дисциплінарне провадження у ВРЮ. З огляду на широкі повноваження ВРЮ стосовно професійних кар'єр суддів (призначення на посаду, притягнення до дисциплінарної відповідальності та звільнення з посади), а також на відсутність захисних механізмів незалежності та безсторонності ВРЮ (як розглядалося вище), Суд не переконаний у тому, що судді ВАСУ при розгляді справи заявника, в якій однією зі сторін була ВРЮ, могли забезпечувати «незалежність та безсторонність», які вимагаються статтею 6 Конвенції.

(iii) Висновок

131. Відповідно, Суд констатує, що національні органи не забезпечили незалежний та безсторонній розгляд справи заявника, а подальший перегляд його справи не виправив ці проблеми. Отже, у цьому відношенні було порушення пункту 1 статті 6 Конвенції.

Обґрунтованість рішень суду

58. Суд повторює, що згідно з його усталеною практикою, яка відображає принцип, пов'язаний з належним здійсненням правосуддя, у рішеннях судів та інших органів з вирішення спорів мають бути належним чином зазначені підстави, на яких вони ґрунтуються. Хоча пункт 1 статті 6 Конвенції зобов'язує суди обґрунтовувати свої рішення, його не можна тлумачити як такий, що вимагає детальної відповіді на кожен аргумент. Міра, до якої суд має виконати обов'язок щодо обґрунтування рішення, може бути різною залежно від характеру рішення (див. рішення у справі **«Руїз Торіха проти Іспанії»** (*Ruiz Torija v. Spain*) від 9 грудня 1994 року, серія А, № 303А, п. 29). Хоча національний суд має певну свободу розсуду щодо вибору аргументів у тій чи іншій справі та прийняття доказів на підтвердження позицій сторін, орган влади зобов'язаний виправдати свої дії, навівши обґрунтування своїх рішень (див. рішення у справі **«Суомінен проти Фінляндії»** (*Suominen v. Finland*), № 37801/97, п. 36, від 1 липня 2003 року). Ще одне призначення обґрунтованого рішення полягає в тому, щоб продемонструвати сторонам, що вони були почуті. Крім того, вмотивоване рішення дає стороні можливість оскаржити його та отримати його перегляд вищестоящою інстанцією. Лише за умови винесення обґрунтованого рішення може забезпечуватися публічний контроль здійснення правосуддя (див. рішення у справі **«Гірівісаарі проти Фінляндії»** (*Hirvisaari v. Finland*), заява № 49684/99, п. 30, від 27 вересня 2001 року).

59. Повертаючись до обставин справи, яка розглядається, Суд повторює, що у своєму рішенні від 29 січня 2003 року Святошинський суд визнав, що до початку робіт з реконструкції горища будинок належав на праві спільної власності заявникам, разом з іншими власниками квартир, та органу місцевого самоврядування. Водночас він зазначив, що орган місцевого самоврядування одноосібно і без згоди заявників мав право розпоряджатися мансардним поверхом, оскільки він був єдиним власником будинку. З тексту цього судового рішення не вбачається, що після реконструкції горища заявників позбавили прав спільного володіння або що з якихось підстав вони втратили ці права. Не пояснено, чому

заявники вважалися співвласниками будинку в контексті реконструкції горища, але не вважалися такими в контексті передачі права на мансардний поверх.

60. Рішення апеляційного суду м. Києва від 14 квітня 2003 року з цього приводу нічого не прояснило. Навіть якщо припустити, враховуючи посилання суду на статтю 119 Цивільного кодексу України, що мансардний поверх — як частина будинку, побудована без участі заявників, не належить до спільної власності, залишається незрозумілим, на яких законодавчих підставах було припинено майнові права заявників на горище. Апеляційний суд не прокоментував того факту, що в статті 119 йдеться про роботи, виконані за рахунок одного із співвласників та за згодою решти співвласників, а у цій справі реконструкцію було проведено за рахунок третьої особи, якій один із співвласників (орган місцевого самоврядування) одноосібно і всупереч волі інших співвласників наперед пообіцяв надати право на реконструйоване приміщення. Більше того, з аргументації цього рішення не видно, чи підтримав апеляційний суд висновки суду першої інстанції за статтею 60 Закону України «Про місцеве самоврядування в Україні» стосовно права власності органу місцевого самоврядування на будинок як такий, чи вирішив, що заявники володіють на праві спільної власності будинком, але не мансардним поверхом.

61. За цих обставин Суд визнає, що національні суди належним чином обґрунтували свої рішення.

62. Отже, у зв'язку з цим мало місце порушення пункту 1 статті 6 Конвенції.

Рішення у справі «**Серявін та інші проти України**» (*Seryavin and Others v. Ukraine*) від 10 лютого 2010 року, заява № 4909/04.

25. У цій справі заявниця зверталася до національних судів з вимогою вирішити її спір щодо пенсії з органами соціального забезпечення. Заявниця посилалася, зокрема, на положення статті 46 Конституції, заявляючи, що її пенсія не повинна бути нижчою за прожитковий мінімум. Однак національні суди не вчинили жодної спроби проаналізувати позов заявниці з цієї точки зору, попри пряме посилання у кожній судовій інстанції. Не у компетенції Суду вирішувати, який шлях міг би бути найадекватнішим для національних судів при розгляді цього аргументу. Однак, на думку Суду, національні суди, цілком ігноруючи цей момент, хоча він був специфічним, доречним та важливим, не виконали свої зобов'язання щодо пункту 1 статті 6 Конвенції.

Відповідно було порушення цього положення.

Рішення у справі «**Проніна проти України**» (*Pronina v. Ukraine*) від 18 липня 2006 року, заява № 63566/00.

Принцип юридичної визначеності

Принцип юридичної визначеності є одним із суттєвих елементів принципу верховенства права. В його основі лежить відоме з римського права положення *res judicata* (лат. «вирішена справа»), відповідно до якого остаточне рішення правомочного суду, яке вступило в силу, є обов'язковим для сторін і не може переглядатися. Іншими словами, цей принцип гарантує остаточність рішень («що вирішено – вирішено і не має переглядатися до безмежності»).

Принцип юридичної визначеності має різні прояви. Так, він є одним з визначальних принципів «доброго врядування» і «належної адміністрації» (встановлення процедури і її дотримання)³⁵, частково співпадає з принципом законності (чіткість і передбачуваність закону, вимоги до «якості» закону).

Наприклад, у справі «**Олександр Волков проти України**» (*Oleksandr Volkov v. Ukraine*) від 9 січня 2013 року, заява № 21722/11, порушення принципу юридичної визначеності було констатоване Європейським судом з прав людини з огляду на відсутність у законодавстві України положень щодо строків давності притягнення судді до відповідальності за порушення присяги, в контексті дотримання вимог «якості закону» при перевірці виправданості втручання у права, гарантовані статтею 8 Конвенції.

(iii) Дотримання вимог «якості закону»

173. У своїх доводах з цього питання сторони оспорювали питання передбачуваності чинного законодавства. У цьому відношенні Суд зауважує, що до 15 травня 2010 року матеріальне право не містило будь-якого опису «порушення присяги». Основа для тлумачення меж зазначеного порушення була взята з тексту присяги судді, передбаченого статтею 10 Закону України «Про статус суддів» 1992 року³⁶, який викладено так: «Урочисто присягаю чесно і сумлінно виконувати обов'язки судді, здійснювати правосуддя, підкоряючись тільки закону, бути об'єктивним і справедливим».

174. Суд зазначає, що текст «присяги судді» надавав широкі можливості тлумачення такого правопорушення, як «порушення присяги». Нове законодавство тепер приділяє конкретну увагу зовнішнім ознакам зазначеного порушення (див. статтю 32 Закону України «Про Вищу раду юстиції» 1998 року, зі змінами, у пункті 72 рішення). Хоча нове законодавство було незастосовним до справи заявника, важливо зазначити, що конкретизація поняття «порушення присяги» у зазначеній статті все ще залишає дисциплінарному органу широку свободу розсуду з цього питання (див. також відповідний витяг з висновку Венеціанської комісії, наведеного у пункті 79 рішення).

³⁵ Див., зокрема, статтю 6 Рекомендації Комітету Міністрів PE Recommendation CM/Rec(2007)7 of the Committee of Ministers to member states on good administration (Adopted by the Committee of Ministers on 20 June 2007 at the 999bis meeting of the Ministers' Deputies). – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <https://wcd.coe.int/ViewDoc.jsp?id=1155877>

³⁶ Виправлено 9 квітня 2013 року: попередньо зазначалось «Закону України «Про судоустрій» 2002 року».

175. Проте, Суд визнає, що у певних сферах може бути важко формулювати закони з високою чіткістю, а певний рівень гнучкості навіть може бути бажаним, щоб дати національним судам змогу застосовувати право у світлі своєї оцінки того, які заходи необхідні за конкретних обставин кожної справи (див. рішення від 27 травня 1996 року у справі «**Гудвін проти Сполученого Королівства**» (*Goodwin v. the United Kingdom*), п. 33, *Reports 1996-II*). Логічним наслідком принципу загального застосування законів є те, що законодавчі акти не завжди є чітко сформульованими. Необхідність уникати надмірної жорсткості у формулюваннях та відповідати обставинам, що змінюються, означає, що багато законів неминуче мають більшою або меншою мірою нечіткі формулювання. Тлумачення та застосування таких актів залежить від практики (див. рішення у справі «**Горзелік та інші проти Польщі**» (*Gorzelik and Others v. Poland*) [ВП], заява № 44158/98, п. 64, ECHR 2004-I).

176. Ці застереження, які накладають обмеження на вимогу чіткості законодавчих актів, особливо важливі у сфері дисциплінарного права. Насправді, у справах щодо військової дисципліни Суд констатував, що навряд чи можна розробити норми, які б у деталях передбачали усі види поведінки. Отже, державні органи мають формулювати подібні норми більш загально (див. рішення від 19 грудня 1994 року у справі «**Vereinigung demokratischer Soldaten Österreichs та Губі проти Австрії**» (*Vereinigung demokratischer Soldaten Österreichs and Gubi v. Austria*), п. 31, серія А № 302).

177. Досвід інших країн показує, що підстави для дисциплінарної відповідальності суддів зазвичай формулюються загально, хоча існування прикладів детального нормативного регулювання зазначеного питання не обов'язково свідчить про адекватність законодавчої практики, що застосовується, та передбачуваність законодавства цієї галузі (див. пункт 82 вище).

178. Отже, у контексті дисциплінарного права при оцінці чіткості законодавчих актів має існувати розумний підхід, оскільки загальне формулювання *actus reus* таких правопорушень є питанням об'єктивної необхідності. У протилежному випадку законодавчий акт не буде всебічно охоплювати питання та вимагатиме постійного перегляду та внесення змін, щоб відповідати новим обставинам, що виникають у практиці. Отже, опис правопорушення у законодавчому акті, який ґрунтується на переліку конкретних видів поведінки, але має загальне та необмежене кількісно застосування, не забезпечує гарантії належного вирішення питання передбачуваності закону. Повинні бути визначені та вивчені інші фактори, що впливають на якість правового регулювання та адекватність юридичного захисту від свавілля.

179. У цьому відношенні Суд нагадує, що наявність конкретної і послідовної практики тлумачення відповідного положення закону була фактором, який призвів до висновку щодо передбачуваності зазначеного положення (див. зазначене вище рішення у справі «**Гудвін проти Сполученого Королівства**», п. 33). Хоча цей висновок був зроблений у контексті системи загального права, тлумачення, здійснюване судовими органами, не може недооцінюватися й у системах континентального права при забезпеченні передбачуваності законодавчих положень. Саме ці органи повинні послідовно тлумачити точне значення загальних положень закону та розсіювати будь-які сумніви щодо його тлумачення (див., *mutatis mutandis*, рішення у справі «**Горзелік та інші проти Польщі**», п. 65, зазначене вище).

180. Що стосується цієї справи, то немає свідчень того, що під час розгляду справи заявника існували будь-які керівні принципи та практика, які б встановлювали послідовне та обмежувальне тлумачення поняття «порушення присяги».

181. Суд також вважає, що необхідні процедурні гарантії, які б могли запобігти свавільному застосуванню відповідного матеріального законодавства, не були запроваджені. Зокрема, національне законодавство не передбачало будь-яких обмежень строків ініціювання та здійснення провадження щодо судді за «порушення присяги». Відсутність будь-яких строків давності, що розглядалася вище за статтею 6 Конвенції, давала дисциплінарним органам повну свободу дій та порушила принцип юридичної визначеності.

Крім того, у цій же справі порушення цього принципу в контексті пункту 1 статті 6 Конвенції було визнане Європейським судом з прав людини у зв'язку з недотриманням встановленої законодавством процедури особистого голосування народних депутатів.

3. Дотримання принципу юридичної визначеності під час пленарного засідання парламенту

(а) Доводи сторін

141. Заявник скаржився, що парламент ухвалив постанову про його звільнення з посади з явним порушенням закону, допустивши зловживання при користуванні електронною системою голосування. Він стверджував, що під час голосування на пленарному засіданні щодо його звільнення з посади деякі народні депутати незаконно голосували за інших депутатів, які не були присутні на засіданні. На підтримку своєї скарги заявник послався на відеозапис провадження на пленарному засіданні у парламенті та на нотаріально завірених заяви чотирьох депутатів парламенту.

142. Уряд стверджував, що постанова парламенту про звільнення заявника була законною, а докази про протилежне, наведені заявником, не можуть вважатися надійними, оскільки їхня достовірність не була оцінена національними органами.

(б) Оцінка Суду

143. Суд уже констатував, що процесуальні норми створюються для забезпечення належного відправлення правосуддя та дотримання принципу юридичної визначеності та що сторони провадження повинні мати право очікувати застосування вищезазначених норм. Принцип юридичної визначеності застосовується не тільки щодо сторін провадження, а й до національних судів (див. рішення від 21 жовтня 2010 року у справі «*Дія-97 проти України*» ("*Diya 97*" v. *Ukraine*), заява № 19164/04, п. 47, з подальшими посиланнями). Цей принцип так само застосовується до процедур, що були використані для звільнення заявника з посади, включаючи процес ухвалення рішення на пленарному засіданні парламенту.

144. Суд зазначає, що факти, які лежать в основі цієї скарги, підтверджуються доводами заявника, який спостерігав процес голосування на пленарному засіданні, чотирма завіреними заявами народних депутатів, а також відеозаписом провадження. Уряд не висунув будь-якого правдоподібного аргументу, за допомогою якого можна було б поставити під сумнів достовірність цих доказів. Зі свого боку, Суд не має підстав вважати ці докази ненадійними.

145. Розглянувши вищезазначені матеріали, Суд доходить висновку, що рішення про звільнення заявника було проголосоване при відсутності більшості народних депутатів. Присутні на пленарному засіданні народні депутати свідомо та незаконно голосували за своїх численних відсутніх колег. Отже, рішення було ухвалене з порушенням статті 84 Конституції України, статті 24 Закону України «Про статус

народного депутата України» 1992 року та статті 47 Регламенту Верховної Ради, які вимагають від народних депутатів особистої участі у засіданнях та голосуванні. За цих обставин Суд вважає, що голосування щодо звільнення заявника з посади порушило принцип юридичної визначеності на порушення, а тому і пункт 1 статті 6 Конвенції.

146. Як зазначено вище, цей недолік у процесуальній справедливості не був виправлений на наступній стадії провадження, оскільки ВАСУ належним чином не розглянув це питання.

147. Отже, у цьому відношенні було порушення пункту 1 статті 6 Конвенції.

Принцип юридичної визначеності також означає, як наголошує ЄСПЛ, що жодна зі сторін не має права вимагати перегляду остаточного та обов'язкового рішення суду просто тому, що вона має на меті домогтися нового слухання справи та нового її вирішення³⁷.

---

³⁷ Див., наприклад, витяг з рішення ЄСПЛ у справі «Христов проти України» (*Khristov v. Ukraine*) від 19 лютого 2009 року, заява № 24465/04, на с. 13 цього Посібника.

Право власності (стаття 1 Першого протоколу)

Звернути увагу на:

- структуру статті 1 Першого протоколу, а саме «три норми»:

Ця стаття містить три окремі норми. Перша норма, яка має загальний характер, проголошує принцип мирного володіння майном; друга норма стосується випадків позбавлення майна і підпорядковує його певним умовам – вона міститься в другому реченні частини першої. Третя норма визнає, що держави мають право, зокрема, контролювати використання майна, відповідно до загальних інтересів, шляхом запровадження законів, які вони вважають необхідними для забезпечення такої мети; ця норма міститься в частині другій.

Перед тим як з'ясувати, чи було дотримано першу норму, Суд повинен встановити застосовність у цій справі решти двох норм.

Рішення у справі «**Спорронг і Льоннрот проти Швеції**» (*Sporrong and Lönnroth v. Sweden*) від 23 вересня 1982 р.,
заяви №№ 7151/75; 7152/75, серія А, № 52.

- зміст поняття «майно» в розумінні статті 1 Першого протоколу до Конвенції,
- право держави регламентувати використання власності відповідно до суспільного інтересу та тлумачення ЄСПЛ «суспільного інтересу»;
- умови виправданості втручання у право власності: втручання у право власності допустиме лише тоді, коли воно переслідує легітимну мету у суспільних інтересах;
- втручання у право безперешкодного користування своїм майном також **передбачає «справедливу рівновагу» між інтересами суспільства та необхідністю дотримання фундаментальних прав людини.**

Концепція «майна» в розумінні статті 1 Першого протоколу

Щоб скористатися захистом статті 1 Першого протоколу, особа повинна мати хоч якесь право, передбачене національним законодавством, яке може вважатися правом власності з точки зору Конвенції³⁸. Цей момент ілюструється розглядом Судом багатьох заяв.

Як і поняття «цивільних прав і обов'язків», концепція «майна» в розумінні статті 1 Першого протоколу до Конвенції має автономне значення, тобто не обмежується власністю на матеріальні речі та не залежить від формальної класифікації у внутрішньому праві: певні інші права та інтереси, що становлять

³⁸ *Моніка Карсс-Фріск*. Право на власність: питання імплементації статті 1 Першого протоколу до Європейської конвенції з прав людини. – В кн.: Європейська конвенція з прав людини: основні положення, практика застосування, український контекст. /За ред. *О.Л. Жуковської*. – К.: ЗАТ «ВІПОЛ», 2004. – С.685-722. – С. 606.

активи, також можуть вважатися «правом власності», а відтак і «майном»³⁹. Отже, при з'ясуванні змісту поняття «майно» недостатньо керуватися національним законодавством держав-учасниць Конвенції. Щоб вирішити питання щодо застосування статті 1 Першого протоколу до Конвенції до конкретної справи, Суд повинен з'ясувати, чи надають обставини справи в цілому заявнику право на самостійний інтерес, що захищається цією статтею⁴⁰.

Аналізуючи практику розгляду Судом справ щодо порушення права володіння майном, ми можемо зробити висновок, що поняття «майно», як і «власність», має досить широке тлумачення й охоплює цілу низку економічних інтересів (активів) – як матеріальних, так і нематеріальних. Розглянемо деякі з них детальніше.

У контексті статті 1 Першого протоколу Конвенції Судом розглядалися справи щодо порушення права власності, де об'єктами були:

- усе «власне» майно особи, що може входити до складу спадщини, і яке можна заповісти («**Маркс проти Бельгії**» (*Marckx v. Belgium*), рішення від 27 квітня 1979 р., п. 64), тобто наявне майно (“existing possessions”);
- нерухомість, зокрема, маєтки («**Колишній Король Греції та інші проти Греції**» (*The Former King Of Greece and Others v. Greece*), заява № 25701/94, рішення від 23 листопада 2000 р.), земельна ділянка та будинок, будинки («**Спорронґ і Льоннрот проти Швеції**» (*Sporrong and Lönnroth v. Sweden*), рішення від 23 вересня 1982 р., заяви №№ 7151/75; 7152/75, серія А, № 52) та інша нерухомість;
- прибутки, що випливають з власності, зокрема орендна плата (рента), передбачена договором, добровільно укладеним відповідно до законодавства («**Меллахер та інші проти Австрії**» (*Mellacher and Others v. Austria*), заяви №№ 10522/83; 11011/84; 11070/84, рішення від 19 грудня 1989 р.);
- рухоме майно, наприклад, картина (зокрема, «Портрет молодого селянина» Ван Гога був предметом розгляду у справі «**Беєлер проти Італії**» (*Beyeler v. Italy*) [GC] від 5 січня 2000 р., заява № 33202/96), або речі особи, що знаходяться в її помешканні («**Новоселецький проти України**» (*Novoseletskiy v. Ukraine*), заява № 47148/99, рішення від 22 лютого 2005 р.);
- банківські внески («**Гайдук та інші проти України**» (*Gayduk and Others v. Ukraine*) (Остаточна ухвала щодо прийнятності заяв № 45526/99 [...]), поданих Іваном Юрійовичем Гайдуком та іншими проти України від 2 липня 2002 р.);

³⁹ Рішення у справі «*Іатрідіс проти Греції*» (*Iatridis v. Greece*) від 25 березня 1999 р., заява № 31107/96, п. 54.

⁴⁰ Рішення у справі «*Беєлер проти Італії*» (*Beyeler v. Italy*) від 5 січня 2000 р., заява № 33202/96.

- частка у пенсійному фонді («**Мюллер проти Австрії**»), ухвала щодо прийнятності Заяви № 6849/72, поданої *Christian Muller v. Austria* від 16 грудня 1974 р.;
- кошти/присуджені суми, належні до виплати заявникам на підставі остаточного і обов'язкового до виконання арбітражного рішення («**Грецькі нафтопереробні заводи "Стран" та Стратіс Андреадіс проти Греції**») (*Stran Greek Refineries and Stratis Andreadis v. Greece*), заява № 13427/87, рішення від 21 листопада 1994 р.);
- кошти, належні заявникам на підставі судових рішень, які є остаточними та підлягають виконанню («**Бурдов проти Росії**») (*Burdov v. Russia*), заява № 59498/00, рішення від 7 травня 2002 р., п.40);

Суд звертає увагу на свою практику, що неможливість для заявника домогтися виконання рішення на його чи її користь становить втручання у право на мирне володінням майном, як вказано у першому реченні пункту першого статті 1 Першого протоколу.

Рішення у справах «**Бурдов проти Росії**» (*Burdov v. Russia*) від 7 травня 2002 р., заява № 59498/00, п.40;
 «**Ясіуньене проти Литви**» (*Jasiūnienė v. Lithuania*) від 6 березня 2003 р., заява № 41510/98, п. 45.

- «активи», які можуть виникнути, зокрема на підставі позову про відшкодування шкоди, який виникає з її заподіянням («**Прессос Компанія Нав'єра С.А. та інші проти Бельгії**») (*Pressos Compania Naviera S.A. and Others v. Belgium*) (1), заява № 17849/91, рішення від 28 жовтня 1995 р.;
- «правомірні очікування» / «законні сподівання» вчиняти певні дії відповідно до виданого державними органами дозволу (наприклад, правомірні сподівання бути здатним здійснювати запланований розвиток території, з огляду на чинний на той час дозвіл на промислове освоєння землі (Справа «**Пайн Велі Девелопмент Лтд. та інші проти Ірландії**») (*Pine Valley Developments Ltd and Others v. Ireland*), заява № 12742/87, рішення від 23 жовтня 1991 р.);
- майнові права, наприклад, набуте на підставі заповіту право на одержання орендної плати (ренти) за користування земельною ділянкою (ухвала щодо прийнятності заяви № 10741/84 *S. v. the United Kingdom* від 13 грудня 1984 р.);
- приватновласницькі інтереси, визнані відповідно до національного права (Справа «**Беєлер проти Італії**») (*Beyeler v. Italy*), рішення [GC] від 5 січня 2000 р., заява № 33202/96);
- акцій компанії (ухвала щодо прийнятності Заяв №№ 8588/79 та 8589/79 *Lars Bramelid and Anne-Marie Malmström v. Sweden* від 12 жовтня 1982 р.; «**Совтрансавто-Холдинг" проти України**») (*Sovtransavto Holding v. Ukraine*), заява № 48553/99, рішення від 25 липня 2002 р.);

- патенти;
- «гудвіл» (*goodwill*) – накопичені нематеріальні активи підприємства, що включають її найменування, репутацію, ділові зв'язки (в тому числі клієнтуру), товарні знаки та ін.; власність «фірми» (**«Ван Марле та інші проти Нідерландів»** (*Van Marle and Others*), заяви № 8543/79, 8674/79, 8675/79 та 8685/79, рішення від 3 червня 1986 р.;
- інше «майно», що «становить економічну цінність», зокрема необхідні для здійснення підприємницької діяльності дозволи чи ліцензії (справа **«Тре Тракторер Актіболаг» проти Швеції»** (*Tre Traktörer Aktiebolag v. Sweden*), рішення від 7 липня 1989 року, серія А, № 159).

Отже, поняття «майно» в розумінні статті 1 Першого протоколу Конвенції має **автономне значення**. Це, насамперед, означає, що національне законодавство держав-учасниць Конвенції не може вважатися остаточним при з'ясуванні його змісту. Наприклад, у рішенні від 10 березня 2011 року у справі **«Сук проти України»**, заява № 10972/05, ЄСПЛ з'ясував, чи є «майном» матеріальна допомога в розмірі місячного грошового забезпечення, виплата якої гарантувалася Указом Президента України від 4 жовтня 1996 року № 926/96 «Про умови грошового забезпечення осіб рядового і начальницького складу та оплати праці працівників органів внутрішніх справ», однак Законом України «Про державний бюджет України на 2000 рік» не було передбачено витрат на відповідні виплати. ЄСПЛ зазначив таке:

20. Заявник стверджував, що остаточна відмова державних органів надати йому грошове забезпечення, на яке він мав право за законодавством, становила втручання в його майнові права.

21. Уряд стверджував, що скарга заявника не стосувалася ані «існуючого майна», ані «легітимних сподівань» на отримання такого майна. Уряд зауважував, що не було остаточного і такого, що підлягало виконанню, рішення, яке підтверджувало його право на такі виплати, та що національне законодавство чітко передбачало, що виплата забезпечення, про яке йдеться, може здійснюватися лише у випадку наявності достатніх бюджетних коштів.

22. Суд повторює, що поняття «майно» в першій частині статті 1 Першого протоколу має автономне значення, яке не обмежується правом власності на фізичні речі та є незалежним від формальної класифікації в національному законодавстві. Певні інші права та інтереси, що складають активи, наприклад, борги, можуть також вважатися «майновими правами» і, відповідно, «майном» у розумінні цього положення. Питання, що має бути розглянуто, полягає у тому, чи надавали заявнику обставини справи, розглянуті в цілому, право на інтерес, який по суті захищається статтею 1 Першого протоколу (див. рішення щодо прийнятності у справі **«Броніовські проти Польщі»** (*Broniowski v. Poland*) [ВП], заява № 31443/96, п. 98, *ECHR* 2002-X).

23. Суд вважає, що держава на власний розсуд визначає, які доплати надавати своїм працівникам із державного бюджету. Держава може ввести, призупинити або припинити їх виплату, вносячи відповідні законодавчі зміни. Однак, якщо законодавча норма, яка передбачає певні доплати, є чинною, а передбачені умови — дотриманими, державні органи не можуть відмовляти у їх наданні, доки

законодавче положення залишається чинним (див. рішення у справі **«Кечко проти України»** (*Kechko v. Ukraine*), заява № 63134/00, пункт 23).

Водночас, Суд може визнати за доцільне застосувати національне законодавство. Таким чином, концепція «майна», відповідно до практики ЄСПЛ, передбачає обізнаність – насамперед, на національному рівні – з позицією Суду щодо тих чи інших питань. Особливо зазначена проблема є актуальною, коли підхід Суду є більш широким, аніж у національного законодавця.

Наприклад, визнання майном «правомірних очікувань» не вписується в традиційну канву об'єктів цивільних прав за чинним Цивільним кодексом України, як і визнання економічних інтересів за ліцензією на право здійснення певного виду діяльності. Тобто, документи дозвільного характеру можуть водночас визнаватися «активами» та охоплюватися поняттям «майна». Такі ситуації вимагатимуть від органів правосуддя, враховуючи вимоги Закону України «Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини» від 23 лютого 2006 року № 3477-IV, вирішення справ з урахуванням не лише національного законодавства, але й Конвенції та практики ЄСПЛ.

Рекомендовані рішення ЄСПЛ:

«Грецькі нафтопереробні заводи "Стран" та Стратіс Андреадіс проти Греції» (*Stran Greek Refineries and Stratis Andreadis v. Greece*) від 21 листопада 1994 р., заява № 13427/87 – позбавлення власності без належної компенсації;

«Тре Тракторер Актібола» проти Швеції» (*Tre Traktörer Aktiebolag v. Sweden*) від 7 липня 1989 року, серія А, № 159 – позбавлення ліцензії, необхідної для здійснення підприємницької діяльності;

«Бурдов проти Росії» (*Burdov v. Russia*) від 7 травня 2002 р., заява № 59498/00 неможливість одержати належні до виплати суми;

«Елія СРЛ проти Італії» (*Elia SRL v. Italy*) від 2 серпня 2001 р., заява № 37710/97 – заборона будівництва на земельній ділянці упродовж багатьох років, накладена у зв'язку з майбутнім вилученням ділянки для створення парку;

«Інтерсплав» проти України» (*Intersplav v. Ukraine*) від 9 січня 2007 року, заява № 803/02 – ЄСПЛ визнав порушення статті 1 Першого протоколу, оскільки фактично постійні затримки відшкодування і компенсації у поєднанні із відсутністю ефективних засобів запобігання або припинення такої адміністративної практики, так само як і стан невизначеності щодо часу

повернення коштів заявника, порушив «справедливий баланс» між вимогами публічного інтересу та захистом права на мирне володіння майном.

«"Україна-Тюмень" проти України» (*Ukraine-Tyumen v. Ukraine*) від 22 листопада 2007 року, заява 22603/02 – рішення є показовим прикладом того, що відповідаючи інтересам суспільства, певна дія, вчинювана органами влади, все одно може порушувати права особи через її непропорційність.

Виправданість втручання у право власності

Звернути увагу:

- втручання у право власності допустиме лише тоді, коли воно є законним:

39. Будь-яке втручання органу влади у захищене право не суперечить загальній нормі, викладеній у першому реченні частини першої статті 1, лише якщо забезпечено «справедливий баланс» між загальним інтересом суспільства та вимогами захисту основоположних прав конкретної особи. Питання стосовно того, чи було забезпечено такий справедливий баланс, стає актуальним лише після того, як встановлено, що відповідне втручання задовольнило вимогу законності і не було свавільним (див. рішення у справі **«Беєлер проти Італії»** (*Beyeler v. Italy*) [GC], заява № 33202/96, п. 107, *ECHR* 2000-I).

40. Вимога законності, яка випливає з Конвенції, означає вимогу дотримання відповідних положень національного закону і принципу верховенства права (див. рішення у справі **«Ентрік проти Франції»** (*Hentrich v. France*) від 22 вересня 1994 року, серія А, № 296-А, сс. 19–20, п. 42). Хоча проблему відносно тлумачення національного законодавства мають вирішувати передусім національні органи влади, зокрема суди, завдання Суду полягає в тому, щоб з'ясувати, чи не суперечить результат такого тлумачення положенням Конвенції (див. рішення у справі **«Кушоглу проти Болгарії»** (*Kushoglu v. Bulgaria*), заява № 48191/99, п. 50, від 10 травня 2007 року). Отже, хоча Суд має лише обмежену компетенцію з перевірки дотримання національного законодавства, він може сформулювати відповідні висновки за Конвенцією, якщо встановить, що при застосуванні закону в тій чи іншій справі національні суди припустилися явної помилки або застосували його так, щоб ухвалити свавільне рішення (див. рішення у справах **«Компанія "Анхойзер Буш" проти Португалії»** (*Anheuser-Busch Inc. v. Portugal*) [GC], заява № 73049/01, п. 83, *ECHR* 2007-I, **«Кузнєцов та інші проти Росії»** (*Kuznetsov and Others v. Russia*), заява № 184/02, пп. 70–74 і 84, від 11 січня 2007 року, **«Педурару проти Румунії»** (*Paduraru v. Romania*), заява № 63252/00, п. 98, *ECHR* 2005... (витаги), **«Совтрансавто-Холдинг" проти України»** (*Sovtransavto Holding v. Ukraine*), заява № 48553/99, пп. 79, 97 і 98, *ECHR* 2002VII, згадані вище рішення у справах **«Беєлер проти Італії»** (*Beyeler v. Italy*), п. 108, *ECHR* 2000I, **«Кушоглу проти Болгарії»** (*Kushoglu v. Bulgaria*), пп. 50–52, а також, *mutatis mutandis*, рішення у справі **«Цирліс і Кουλумпас проти Греції»** (*Tsirlis and Kouloumpas v. Greece*) від 29 травня 1997 року, *Reports of Judgments and Decisions* 1997III, пп. 59–63).

b) Стверджувана незаконність інвестиційного контракту, укладеного без згоди заявників

41. Суд зазначає спільність позицій сторін у тому, що до реконструкції горище, про яке йдеться, належало на праві спільної власності всім власникам квартир

у будинку, включно із заявниками. Отже, стаття 1 Першого протоколу застосовна в цій справі. Відповідно рішення місцевого органу влади щодо укладення контракту на реконструкцію горища третьою особою становило втручання у право заявників володіти своїм майном у значенні першого речення зазначеної статті.

42. Суд зауважує, що, вирішуючи спір між заявниками (іншими співвласниками) і місцевим органом, національні судові органи чітко зазначили, що згідно з чинними на той час положеннями Цивільного кодексу для укладення інвестиційного контракту потрібна згода заявників, а в разі її відсутності органи влади могли звернутися до суду, щоб отримати дозвіл на проведення відповідних робіт (див. пункти 16 і 23 рішення). Втім, районна адміністрація не виконала цих вимог, уклавши контракт без згоди заявників чи судової санкції. Таким чином, як випливає з обґрунтування національних судів, органи влади не дотрималися умов, передбачених законом для укладення інвестиційного контракту.

43. Суд зазначає, що в кінцевому підсумку після виконання контракту національні суди визнали його дійсним, встановивши, що він вигідний для всіх співвласників будинку. Отже, Суд вважає, що немає потреби оцінювати, чи був забезпечений цим рішенням національних судів справедливий баланс інтересів.

44. З цього приводу Суд зауважує, що для цілей статті 1 Першого протоколу здійснювати оцінку справедливості доцільно лише тоді, коли відповідне втручання відповідає нормам застосовного законодавства. Ані з матеріалів справи, ані із зауважень Уряду не видно, що перед укладенням інвестиційного контракту існували якісь обставини, які перешкоджали місцевому органу отримати дозвіл на реконструкцію або безпосередньо від співвласників горища, або в судовому порядку. Крім того, з наявних матеріалів не вбачається, що те чи інше положення національного законодавства дозволяло місцевому органу укласти контракт без такої згоди або, у випадку спору, — без його судового вирішення. Отже, укладення інвестиційного контракту становило втручання, яке не відповідало закону.

45. У зв'язку з цим було порушено статтю 1 Першого протоколу.

с) Стверджувана незаконність позбавлення заявників їхньої частки власності на горище

46. Беручи до уваги зазначені вище висновки, що із самого початку заявники мали право на частку власності на горище, Суд вважає встановленим той факт, що після переобладнання горища під мансардний поверх, який було передано інвесторам, заявники втратили своє майно. Отже, їх позбавили їхнього майна у значенні другого речення статті 1 Першого протоколу.

47. Як свідчать документи в матеріалах справи, рішення про передачу мансардного поверху інвесторам було ухвалено районною радою одноосібно на підставі закону, який уповноважує її розпоряджатися комунальним майном. 29 січня 2003 року, керуючись статтею 60 Закону України «Про місцеве самоврядування в Україні» (див. пункт 24 рішення), Святошинський суд залишив це рішення без змін, зазначивши, що будинок, про який ідеться в цій справі, є комунальною власністю.

48. Із зауважень Уряду або інших матеріалів справи не вбачається, що висновки суду за статтею 60 зазначеного вище Закону можуть узгоджуватися з посиланням суду на статтю 10 Закону України «Про приватизацію державного житлового фонду» та статтю 113 Цивільного кодексу України (див. пункти 23 і 25 рішення). Зокрема, керуючись цими статтями, суд зазначив, що будинок і його горище належать на праві спільної часткової власності всім власникам квартир і тому повноваження місцевого

органу щодо розпорядження горищем обмежується часткою трьох неприватизованих квартир.

49. З тексту рішення Святошинського суду не вбачається, що в певний момент після укладення інвестиційного контракту, який аналізувався з точки зору статті 113 Цивільного кодексу України, та перед передачею мансардного поверху інвесторам на підставі статті 60 Закону України «Про місцеве самоврядування в Україні» заявники або інші власники квартир передали їх право на горище місцевому органу чи принаймні делегували йому право розпоряджатися ним. Навпаки, у своїй апеляційній скарзі заявники наполягали, що вони вважали себе співвласниками горища до того часу, коли його було передано інвесторам.

50. Апеляційний суд м. Києва залишив рішення Святошинського суду без змін. Однак, формально не заперечуючи його обґрунтування, цей суд замість роз'яснення застосовності статті 60 Закону України «Про місцеве самоврядування в Україні» щодо передачі горища визнав, що право власності на нього органу місцевого самоврядування ґрунтується на іншому положенні Цивільного кодексу (статті 119, див. пункт 23 рішення), яке врегульовує питання збільшення розміру частки учасника у спільній власності вразі його інвестування у збільшення спільної власності. Згідно з цією статтею попередньою умовою збільшення зазначеної частки є згода співвласників на проведення відповідних робіт і проведення їх за кошти співвласника, якому передається право на відповідне майно. Апеляційний суд не пояснив, яким чином таких попередніх умов було дотримано у цій справі, де інвестиційний контракт був укладений органом влади, який заявив, що є одноосібним власником будинку (див. пункт 8 рішення), а реконструкцію було здійснено коштом третьої особи.

51. Суд зазначає, що протягом певного часу після прийняття нового приватизаційного законодавства існувала неоднозначна практика судів, про що свідчать приклади судових рішень, надані заявниками (див. пункти 27–28 і 35 рішення). Суд також висловлює своє розуміння того, що органи влади, зокрема національні суди, потребували певного часу для того, щоб у новій ситуації напрацювати відповідну практику з вирішення питань про експлуатацію допоміжних приміщень. Він зазначає, що труднощі тлумачення застосовного законодавства протягом перехідного періоду стали предметом розгляду Конституційного Суду України, який, зрештою, дав роз'яснення цього питання, визнавши наявність у власників приватизованих квартир автоматичного права часткової власності на допоміжні приміщення відповідного будинку (див. пункт 26 рішення).

52. Однак, як видно з матеріалів справи, не існувало чітких законодавчих положень, які були б підставою для припинення прав часткової власності заявників на горище їхнього будинку.

53. Отже, заявників позбавили їхнього майна незаконно.

54. У зв'язку з цим було порушено статтю 1 Першого протоколу.

Рішення у справі «**Серявін та інші проти України**» (*Seryavin and Others v. Ukraine*) від 10 лютого 2010 року, заява № 4909/04.

Інший приклад – вже згадуване рішення у справі «**Сук проти України**»:

24. Суд зауважує, що вимога заявника до національного суду ґрунтувалася на чіткому положенні національного законодавства, що було чинним на той час (див. пункт 13 рішення). Виплата забезпечення, що розглядається, здійснювалася з огляду лише на єдину об'єктивну умову — належність до рядового або начальницького складу

органів внутрішніх справ. Оскільки заявник виконав цю умову, він може вважатися таким, що мав обґрунтовані сподівання, якщо не право, отримати виплату, яка розглядається. Замінювати національні органи у тлумаченні національного законодавства не є завданням Суду. Однак, національні суди аргументували свої рішення тим, що Закон України «Про Державний бюджет України на 2000 рік» не передбачав видатків для виплат, передбачених Указом Президента, і, відповідно, постановили, що заявник не мав права на такі виплати протягом відповідного періоду згідно із Законом України «Про бюджетну систему України». Таким чином, виявляється, що національні суди проігнорували положення статті 28 Закону України «Про бюджетну систему України», яке забороняло вносити зміни до законодавства Законом «Про Державний бюджет України», спочатку зміни слід було внести до відповідних законів (див. пункти 9 та 12 рішення). Більше того, Суд не приймає аргумент Уряду щодо бюджету, оскільки державні органи не можуть посилатися на відсутність коштів як на підставу невиконання зобов'язань (див., з-поміж інших судових рішень, рішення у справі «**Бурдов проти Росії**» (*Burdov v. Russia*), пункт 35). Тому остаточна відмова національних органів у праві заявника на цю доплату за період, що розглядається, є свавільною і такою, що не ґрунтується на законі.

25. Отже, було порушено статтю 1 Першого протоколу.

- втручання має переслідувати легітимну мету в суспільних інтересах:

Як і Комісія, Суд визнає, що одночасне виселення великої кількості орендарів, звичайно, спричинило б значне соціальне напруження і загрожувало б порушенням публічного порядку. Звідси випливає, що оскаржений нормативний акт мав законну мету в загальних інтересах, як цього вимагає частина друга статті 1.

Рішення у справах «**Спадея і Скалабріно проти Італії**» (*Spadea and Scalabrino v. Italy*) (1) від 1 вересня 1995 р., заява № 12868/87, п. 31–32, та «**Імобільяре Саффі**» проти **Італії**» (*Immobiliare Saffi v. Italy*) [GC] від 28 липня 1999 р, заява № 22774/93, п. 48.

- втручання може бути здійснене «не інакше як в інтересах суспільства»:

53. Суд зазначає, що підставою постанови Пленуму ВАС, якою заявника було позбавлено будинку, було те, що орган державної влади Фонд державного майна України передав будинок заявнику *ultra vires*, оскільки він належав органу місцевої влади.

54. Суд вважає, що доктрина *ultra vires* передбачає важливу гарантію захисту від помилок органів державної влади, які діють за межами повноважень, наданих їм національним законодавством. Суд не піддає сумніву мету та корисність такої доктрини, яка, безперечно, відображає поняття верховенства права, що лежить в основі самої Конвенції (див. рішення у справі «**Стреч проти Об'єднаного Королівства**» (*Stretch v. the United Kingdom*), заява № 44277/98, § 38, від 24 червня 2003 року). Таким чином, не зважаючи на аргументи заявника щодо протилежного, Суд дотримується думки, що відібрання у заявника майна шляхом застосування доктрини *ultra vires* відповідало інтересам суспільства. Проте Суд повинен пересвідчитися, чи було дотримано в цій справі принцип пропорційності.

Рішення у справі «**Україна-Тюмень**» проти **України**» (*Ukraine-Tyumen v. Ukraine*) від 22 листопада 2007 року, заява 22603/02.

- Втручання має бути пропорційним та не становити надмірного тягаря; іншими словами, воно має забезпечувати «справедливий баланс» між інтересами особи і суспільства:

38. Суд нагадує, що держави мають широкі межі самостійної оцінки у визначенні того, у чому полягає публічний інтерес, оскільки національний законодавчий орган, реалізуючи соціальну та економічну політику, має широке коло повноважень. Однак такі межі оцінювання не є абсолютними, і їх застосування підлягає перегляду органами Конвенції (див. рішення у справі **«Літгоу та інші проти Сполученого Королівства»** (*Lithgow and Others v. the United Kingdom*) від 8 липня 1986 року, серія А, № 102, стор. 50–51, пп. 121–122). На думку Суду, коли державні органи володіють будь-якою інформацією про зловживання у системі відшкодування ПДВ, що здійснюються конкретною кампанією, вони можуть вжити відповідних заходів з метою запобігання або усунення таких зловживань. Суд, однак, не може прийняти зауваження Уряду щодо загальної практики з відшкодування ПДВ за відсутності будь-яких ознак, які б вказували на те, що заявник був безпосередньо залучений до таких зловживань.

39. Суд далі зауважує, що з квітня 1998 року відшкодування ПДВ заявникові систематично затримувалося. Такі затримки були спричинені ситуацією, в якій державні органи, не заперечуючи суми відшкодування ПДВ на користь заявника, як це видно із матеріалів справи, не надавали підтвердження цих сум. Такі дії завадили заявникові повернути заявлені суми вчасно та створили ситуацію постійної невизначеності. Окрім того, заявник був вимушений постійно звертатися до суду з ідентичними скаргами. На думку Суду, вимогу щодо оскарження таких відмов в одному або декількох випадках можна вважати доцільною. Таким чином, використання заявником цього засобу не завадило органам податкової служби продовжити практику затримки виплати відшкодування ПДВ навіть після того, як рішення суду були винесені на користь заявника (див. п. 18 рішення). Систематичний характер таких дій з боку державних органів призвів до надмірного тягаря, покладеного таким чином на заявника.

40. Відповідно, за таких обставин Суд вважає, що втручання у право власності заявника було непропорційним. Фактично постійні затримки відшкодування і компенсації у поєднанні із відсутністю ефективних засобів запобігання або припинення такої адміністративної практики, так само як і стан невизначеності щодо часу повернення коштів заявника, порушує «справедливий баланс» між вимогами публічного інтересу та захистом права на мирне володіння майном. На думку Суду, заявник перебував і продовжує перебувати під надмірним для нього тягарем (див. рішення у справі **«Buffalo S. R. L. en liquidation v. Italy»**), зазначене вище, п. 38). Відповідно у справі було і триває порушення статті 1 Першого протоколу.

Рішення у справі **«Інтерсплав» проти України»** (*Intersplav v. Ukraine*) від 9 січня 2007 року, заява № 803/02.

55. Суд нагадує, що втручання у право на мирне володіння майном повинне бути здійснене з дотриманням «справедливого балансу» між вимогами загального інтересу суспільства та вимогами захисту основоположних прав особи (див., серед інших, рішення у справі **«Спорронг та Льоннрот проти Швеції»** (*Sporrong and Lönnroth v. Sweden*), від 23 вересня 1982 року, серія А № 52, р. 26, § 69). Вимога досягнення такого балансу відображена в цілому в побудові статті 1 Першого протоколу, включно із другим реченням, яке необхідно розуміти у світлі загального принципу, викладеного в першому реченні. Зокрема, має існувати обґрунтоване пропорційне співвідношення між засобами, які застосовуються, та метою, якої прагнуть досягти шляхом вжиття будь-якого заходу для позбавлення особи її власності (див. рішення у справі **«Прессос Компанія Нав'єра С. А. та інші проти Бельгії»** (*Pressos Compania Naviera S. A. and Others v. Belgium*), від 20 листопада 1995 року, серія А № 332, р. 23, § 38).

56. Вирішуючи, чи було дотримано цієї вимоги, Суд визнає, що держава користується широкою свободою розсуду як щодо вибору способу вжиття заходів, так і щодо встановлення того, чи виправдані наслідки вжиття таких заходів з огляду на загальний інтерес для досягнення мети закону, про який йдеться. Проте, Суд не може не скористатися своїм повноваженням щодо здійснення перевірки та повинен визначити, чи було дотримано необхідного балансу в спосіб, сумісний з правом заявника на «мирне володіння [його] майном» в розумінні першого речення статті 1 Першого протоколу (див. рішення у справі «**Звольски та Звольська проти Республіки Чехія**» (*Zvolsky and Zvolzka v. the Czech Republic*), заява № 46129/99, § 69, ECHR 2002-IX).

57. Умови надання компенсації згідно з положеннями відповідного законодавства є значущими для оцінки того, чи оскаржуваний захід зберігає необхідний справедливий баланс, та особливо для визначення того, чи покладає такий захід непропорційний тягар на заявників. У зв'язку з цим Суд вже встановлював, що позбавлення власності без сплати суми її вартості становитиме непропорційне втручання та що відсутність будь-якого відшкодування може бути виправданою відповідно до пункту 1 статті 1 Першого протоколу лише за виключних обставин (див. рішення у справах «**Святі Чоловічі Монастирі проти Греції**» (*Holy Monasteries (The) v. Greece*) від 9 грудня 1994 року, серія А № 301-А, р. 35, § 71; «**Колишній король проти Греції**» (*Former King of Greece*), § 89; та вказане вище рішення «**Звольски та Звольська проти Республіки Чехія**», § 70).

58. Повертаючись до обставин цієї справи, Суд зазначає, що заявник добросовісно отримав будинок як внесок до статутного капіталу, не знаючи про те, що Фонд державного майна не мав повноважень на його передання, та не було підстав для передбачення, що заявник мав знати про це. Навіть попри те, що ДП «Укрнафтопродукт» продовжувало використовувати будинок, він був частиною статутного капіталу заявника так само, як будь-яке інше майно. Заявник мав щонайменше легітимні сподівання щодо можливості використовувати будинок у своїй господарській діяльності.

59. Отже, наслідком рішення про скасування передання ДП «Укрнафтопродукт» будівлі заявникові було позбавлення заявника його первинного капіталу та, відповідно, частини його активів. Не було жодних підстав вважати, що заявник міг вимагати якесь відшкодування понесених збитків.

60. Суд не вбачає виняткових обставин, здатних виправдати відсутність відшкодування у даній справі, та вирішує, що таким чином на заявника було покладено індивідуальний та надмірний тягар, який порушив справедливий баланс, що мав бути дотриманий між вимогами суспільного інтересу з одного боку, та захистом права на мирне володіння майном — з іншого.

61. Отже, мало місце порушення статті 1 Першого протоколу.

Рішення у справі «**"Україна-Тюмень" проти України**» (*Ukraine-Tyumen v. Ukraine*) від 22 листопада 2007 року, заява 22603/02.

- випадки втручання у право «мирного володіння» майном розглядаються Судом у сенсі розрізнення понять «позбавлення власності» і «контроль за її використанням».

Право держави регламентувати використання власності відповідно до суспільного інтересу

У справі «*Джеймс та інші проти Сполученого Королівства*» (*James and Others v. the United Kingdom*), рішення від 21 лютого 1986 р., серія А, № 98, заявники виступали проти застосування британського законодавства, яке дозволяло деяким орендарам житла, що орендували житло протягом тривалого часу, купувати в орендодавця його частку нерухомості, іноді навіть за меншу ціну від її ринкової вартості на час укладення угоди. Не знайшовши порушення права на власність, Суд зазначив:

Поняття «суспільний інтерес» обов'язково має розширене тлумачення... Суд, вважаючи природним, що мають бути широкі межі розсуду, які надаються законодавцям для здійснення соціальної та економічної політики, поважає рішення законодавців стосовно того, що є «суспільний інтерес», коли ці рішення будуть засновані на розумних міркуваннях.

Відчуження власності, яке здійснюється відповідно до законодавчої, соціальної, економічної політики чи з іншою метою, може відповідати «суспільним інтересам» навіть якщо суспільство в цілому безпосередньо не використовує цю відчужену власність або не володіє нею.

Рішення у справі «*Джеймс та інші проти Сполученого Королівства*» (*James and Others v. the United Kingdom*), рішення від 21 лютого 1986 р., серія А, № 98.

Забезпечення «справедливого балансу»

Як вже зазначалося, втручання у право власності допустиме лише тоді, коли воно переслідує легітимну мету в суспільних інтересах. Але, окрім того, втручання в право безперешкодного користування своїм майном передбачає «справедливу рівновагу» між інтересами суспільства та необхідністю дотримання фундаментальних прав людини.

Суд знову наголошує на тому, що втручання, особливо коли воно має розглядатися в контексті частини другої статті 1 Протоколу № 1, має забезпечити «справедливу рівновагу» між вимогами загальних інтересів і вимогами захисту основних прав людини. Важливість забезпечення цієї рівноваги відбивається в структурі статті 1 загалом, а отже, й у частині другій. Має бути розумне співвідношення між засобами, що використовуються, і поставленою метою. З'ясовуючи, чи дотримано цієї вимоги, Суд визнає, що держава має право користуватися широкими межами свободи розсуду як у виборі засобів примусового виконання наказів, так і в з'ясуванні виправданості наслідків такого виконання наказів у світлі загальних інтересів – виконання, що спрямоване на досягнення мети, поставленої даним законом. У таких сферах, як житлова, що відіграє центральну роль у забезпеченні добробуту й економічної політики в сучасному суспільстві, Суд поважатиме законодавчі рішення, якщо вони відповідають загальним інтересам і ґрунтуються на чітко сформульованому розумному вмотивуванні (див. рішення у справі «*Меллахер та інші проти Австрії*» (*Mellacher and Others v. Austria*), Заяви №№ 10522/83; 11011/84;

11070/84, рішення від 19 грудня 1989 р., п. 48, та у справі «**Шассанью та інші проти Франції**» (*Chassagnou and Others v. France*) [GC], від 29 квітня 1999 р., заява №№ 25088/94, 28331/95 та 28443/95, п. 75).

Рішення у справі «**"Імобільяре Саффі" проти Італії**» (*Immobiliare Saffi v. Italy*) [GC] від 28 липня 1999 р., заява № 22774/93, п. 49

Наприклад, у відомій справі «**Спорронг і Льоннрот проти Швеції**» заявники скаржилися на те, що постанова муніципалітету міста Стокгольм, яка дозволяла місцевій владі відчужувати за своїм бажанням практично без обмежень будь-яку власність, порушувати їхнє право власності за статтею 1 Протоколу № 1. Суд ухвалив, що хоч подібне відчуження теоретично залишало за власниками право користуватися та розпоряджатися своєю власністю, однак практично їхні можливості робити це були обмежені настільки, що застосування шведського закону справді порушувало їхнє право на вільне володіння своїм майном. Розглянувши справу, Суд також підкреслив свою думку про те, що Конвенція у цілому вимагає збереження балансу між інтересами суспільства і основними правами людини, та зауважив, що у випадку позбавлення власності, встановлені обмежень на користування нею чи в інших подібних випадках справедливість вимагає, щоб особам, які постраждали, було надано право оскаржувати рішення уряду з питань позбавлення власності, встановлення контролю за її використанням і було надане відшкодування.

70. Характерною рисою закону, який діяв у відповідний час, була його негнучкість. За винятком загального скасування дозволів, яке може відбутися лише за погодженням з муніципалітетом, згадане законодавство не передбачало будь-яких засобів, за допомогою яких можна було згодом змінити ситуацію власників нерухомості, яких стосувалися ці дозволи. [...]

72. [...] Перешкоди здійсненню заявниками в повному обсязі свого права власності існували протягом двадцяти п'яти років у справі правосуб'єкта «Маєток Спорронга» та протягом дванадцяти років у справі пані І. М. Льоннрот. У зв'язку з цим Суд зважає на те, що в 1967 році парламентський омбудсмен визнав, що система, яка допускає спричинення власникам майна шкоди внаслідок тривалої дії заборон, не може існувати в державі, що керується верховенством права.

73. Поєднані у такий спосіб, ці дві низки заходів створили ситуацію, яка порушила справедливу рівновагу, що має забезпечуватися між інтересами захисту права власності та загальними інтересами: на правосуб'єкт «Маєток Спорронга» та пані Льоннрот було покладено індивідуальний і надмірний тягар, який був би правомірним лише тоді, якби вони мали змогу домогтися скорочення встановлених строків або отримати компенсацію. Але на той час право Швеції виключало такі можливості і досі виключає другу з них.

Суд вважає, що на цьому етапі вже немає необхідності з'ясувати, чи було фактично завдано шкоди заявникам (див., *mutatis mutandis*, згадане вище рішення у справі *Маркс*, серія А, № 31, п. 27): сама їхня правова ситуація не давала змоги забезпечити належну рівновагу інтересів.

74. Отже, дозволи, які ставили заявників у складну ситуацію, що загострювалася ще більше у зв'язку із заборонами на будівництво, становили порушення статті 1 Протоколу № 1 стосовно обох заявників.

Рішення у справі «**Спорронг і Льоннрот проти Швеції**» (*Sporrong and Lönnroth v. Sweden*) від 23 вересня 1982 р., серія А, № 52.

У вже згадуваній справі «**Христов проти України**» (*Khristov v. Ukraine*, заява № 24465/04) у рішенні від 19 лютого 2009 року ЄСПЛ розглядав ситуацію, яка стосувалася судового розгляду справи про конфіскацію автомобіля за порушення митних правил. Власником автомобіля був громадянин Молдови, а заявник користувався ним відповідно до довіреності. Рішенням районного суду автомобіль було конфісковано, але згодом це рішення було скасоване – на тій підставі, що автомобіль не можна було конфіскувати, оскільки заявник не був його власником – рішенням Донецького обласного суду, що набрало чинності й було обов'язковим до виконання. ЄСПЛ визнав, що ця остаточна та обов'язкова до виконання судова постанова від 23 жовтня 2000 року наділила заявника правом володіти майном у значенні статті 1 Першого протоколу до Конвенції, оскільки надала заявникові юридичну підставу для отримання компенсації за неправомірну конфіскацію автомобіля. Подальше скасування судової постанови від 23 жовтня 2000 року Верховним Судом становило втручання у право заявника, захищене статтею 1 Першого протоколу. Суд не бачить причин не поділяти думку сторін. Далі ЄСПЛ зазначив таке:

46. Отже, залишається встановити, чи було втручання виправданим. У зв'язку з цим Суд знову наголошує на необхідності підтримання «справедливої рівноваги» між загальним інтересом суспільства та захистом основних прав конкретної особи. Необхідну рівновагу не буде забезпечено, якщо відповідна особа несе «особистий і надмірний тягар» (див. рішення у справі «**Брумареску проти Румунії**» (*Brumarescu v. Romania*) [GC], п. 78).

47. Суд зауважує, що аргумент Уряду про те, що оскаржуване втручання здійснено в суспільних інтересах, схожий на доводи Уряду, подані в контексті пункту 1 статті 6 Конвенції. Оскільки наявність у цій справі порушення пункту 1 статті 6 Конвенції уже встановлено, Суд доходить висновку, що, хоча виправлення помилок у застосуванні закону, безперечно, становить «суспільний інтерес», в обставинах цієї справи таке виправлення здійснювалося на порушення основоположного принципу юридичної визначеності. Тому цей аргумент відхиляється.

48. Отже, зважаючи на ці обставини, Суд визнає, що «справедлива рівновага» виявилася порушеною і що заявник ніс особистий і надмірний тягар. Це означає, що було порушено статтю 1 Першого протоколу.

У справі «**Рисовський проти України**» (*Rysovskyy v. Ukraine*) від 20 жовтня 2011 року, заява № 29979/04 ЄСПЛ визнав низку порушення пункту 1 статті 6 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод (далі – Конвенція), статті 1 Першого протоколу до Конвенції та статті 13 Конвенції у справі, пов'язаній із земельними правовідносинами; в ній також викладено окремі стандарти діяльності суб'єктів владних повноважень, зокрема, розкрито елементи змісту принципів «доброго врядування».

65. За відсутності будь-яких заперечень з боку Уряду Суд вважає, що право заявника використовувати чотири гектари землі для ведення фермерського господарства, яке ґрунтувалось на рішенні 1992 року, становило «майно», яке підпадає під захист статті 1 Першого протоколу (див., *mutatis mutandis*, рішення від 24 червня 2003 року у справі «**Стреч проти Сполученого Королівства**» (*Stretch v. the United Kingdom*), заява № 44277/98, пункти 32–35). Отже, зазначене положення Конвенції є застосовним до цієї справи.

66. На думку Суду, скарга заявника у цій справі складається з трьох окремих, але тісно взаємопов'язаних аспектів, які треба розглядати разом: відмови сільської ради виконати рішення суду 1994 року; скасування районною радою свого ж рішення від 1992 року та в цілому ставлення державних органів до прав заявника на земельну ділянку.

67. Що стосується першого аспекту, то відповідно до усталеної практики Суду неспроможність державних органів надати заявнику майно, присуджене йому згідно з остаточним рішенням суду, зазвичай становить втручання, несумісне з гарантіями, закріпленими в пункті 1 статті 1 Першого протоколу (див., серед інших джерел, рішення у справах «**Бурдов проти Росії**» (*Burdov v. Russia*), заява № 59498/00, п. 40, ECHR 2002-III, «**Ясіуньєне проти Литви**» (*Jasiūnienė v. Lithuania*), заява № 41510/98, п. 45, від 6 березня 2003 року, та «**Войтенко проти України**» (*Voytenko v. Ukraine*), заява № 18966/02, пункти 53–55, від 29 червня 2004 року). Уряд не надав жодного пояснення, яке б виправдало невиконання рішення у цій справі як «законне» та дозволило б відхід від зазначених принципів.

68. Щодо другого аспекту скарги, а саме скасування рішення 1992 року, з матеріалів справи вбачається, що це скасування саме по собі не позбавило чинності належного заявникові Державного акта на право користування землею та не вплинуло на обов'язкову силу рішення суду 1994 року (див. пункти 12, 14 і 15 рішення). Тому неясно, чи становило це скасування «позбавлення» власності у розумінні статті 1 Першого протоколу. Проте ця дія, яка фактично анулювала юридичну підставу, на якій виникло первісне право заявника на землю, становила втручання в зазначене право. У будь-якому випадку, в контексті цієї справи застосовуються ті самі принципи, незалежно від того, чи становило відповідне втручання «позбавлення власності», чи ні. Зокрема, щоб відповідати Конвенції, цей захід повинен бути законним і спрямованим на досягнення справедливого балансу між інтересами суспільства та інтересами заявника (див., серед багатьох інших джерел, зазначене вище рішення у справі «**Стреч проти Сполученого Королівства**» (*Stretch v. the United Kingdom*), п. 36).

69. Суд повторює, що державні органи мотивували скасування рішення 1992 року тим, що його було прийнято помилково, без урахування попередньої обіцянки про виділення цієї ж землі третім особам.

70. Аналізуючи відповідність цього мотивування Конвенції, Суд підкреслює особливу важливість принципу «належного урядування». Він передбачає, що у разі, коли йдеться про питання загального інтересу, зокрема, якщо справа впливає на такі основоположні права людини, як майнові права, державні органи повинні діяти вчасно та в належний і якомога послідовніший спосіб (див. рішення у справах «**Беллер проти Італії**» [ВП] (*Beyeler v. Italy [GC]*), заява № 33202/96, п. 120, ECHR 2000I, «**Онер'їлдіз проти Туреччини**» [ВП] (*Öneryıldız v. Turkey [GC]*), заява № 48939/99, п. 128, ECHR 2004-XII, «**Megadat.com S.r.l. проти Молдови**» (*Megadat.com S.r.l. v. Moldova*), заява № 21151/04, п. 72, від 8 квітня 2008 року, і «**Москаль проти Польщі**»

(*Moskal v. Poland*), заява № 10373/05, п. 51, від 15 вересня 2009 року). Зокрема, на державні органи покладено обов'язок запровадити внутрішні процедури, які посилять прозорість і ясність їхніх дій, мінімізують ризик помилок (див., наприклад, рішення у справах «**Лелас проти Хорватії**» (*Lelas v. Croatia*), заява № 55555/08, п. 74, від 20 травня 2010 року, і «**Тошкуце та інші проти Румунії**» (*Toscuta and Others v. Romania*), заява № 36900/03, п. 37, від 25 листопада 2008 року) і сприятимуть юридичній визначеності у цивільних правовідносинах, які зачіпають майнові інтереси (див. зазначені вище рішення у справах «**Онер'їлдіз проти Туреччини**» (*Öneryıldız v. Turkey*), п. 128, та «**Беєлер проти Італії**» (*Beyeler v. Italy*), п. 119).

71. Принцип «належного урядування», як правило, не повинен перешкоджати державним органам виправляти випадкові помилки, навіть ті, причиною яких є їхня власна недбалість (див. зазначене вище рішення у справі «**Москаль проти Польщі**» (*Moskal v. Poland*), п. 73). Будь-яка інша позиція була б рівнозначною, *inter alia*, санкціонуванню неналежного розподілу обмежених державних ресурсів, що саме по собі суперечило б загальним інтересам (див. там само). З іншого боку, потреба виправити минулу «помилку» не повинна непропорційним чином втручатися в нове право, набуте особою, яка покладалася на легітимність добросовісних дій державного органу (див., *mutatis mutandis*, рішення у справі «**Пінкова та Пінк проти Чеської Республіки**» (*Pincova and Pinc v. the Czech Republic*), заява № 36548/97, п. 58, ECHR 2002-VIII). Іншими словами, державні органи, які не впроваджують або не дотримуються своїх власних процедур, не повинні мати можливість отримувати вигоду від своїх протиправних дій або уникати виконання своїх обов'язків (див. зазначене вище рішення у справі «**Лелас проти Хорватії**» (*Lelas v. Croatia*), п. 74). Ризик будь-якої помилки державного органу повинен покладатися на саму державу, а помилки не можуть виправлятися за рахунок осіб, яких вони стосуються (див., серед інших джерел, *mutatis mutandis*, зазначене вище рішення у справі «**Пінкова та Пінк проти Чеської Республіки**» (*Pincova and Pinc v. the Czech Republic*), п. 58, а також рішення у справі «**Гаші проти Хорватії**» (*Gashi v. Croatia*), заява № 32457/05, п. 40, від 13 грудня 2007 року, та у справі «**Трго проти Хорватії**» (*Trgo v. Croatia*), заява № 35298/04, п. 67, від 11 червня 2009 року). У контексті скасування помилково наданого права на майно принцип «належного урядування» може не лише покладати на державні органи обов'язок діяти невідкладно, виправляючи свою помилку (див., наприклад, рішення у справі «**Москаль проти Польщі**» (*Moskal v. Poland*), п. 69), а й потребувати виплати відповідної компенсації чи іншого виду належного відшкодування колишньому добросовісному власникові (див. зазначені вище рішення у справах «**Пінкова та Пінк проти Чеської Республіки**» (*Pincova and Pinc v. the Czech Republic*), п. 53, та «**Тошкуце та інші проти Румунії**» (*Toscuta and Others v. Romania*), п. 38).

72. Оскільки заявник у цій справі скаржився, що рішення 1992 року було скасоване з порушенням норм чинного національного матеріального та процесуального законодавства, Суд повторює, що національні суди чотирьох інстанцій розглянули ці доводи та зрештою відхилили їх. Зрештою заявник скаржився, що висновки судів розходилися з рішенням Конституційного Суду 2009 року (див. вище пункт 42), Суд зазначає, що це рішення було ухвалено після закінчення провадження у справі заявника. Крім того, хоча Суд може перевіряти висновки національних судів, коли вони видаються явно свавільними, завдання тлумачення національного законодавства належить, головним чином, національним судовим органам, тоді як Суд, віддаючи належне їх висновкам, має забезпечити, щоб вони відповідали Конвенції (див., наприклад, рішення у справі «**Серяєїн та інші проти**

України» (*Seryavin and Others v. Ukraine*), заява № 4909/04, п. 40, від 10 лютого 2011 року).

73. Приймаючи згідно з цими принципами висновки національних судів, що процедура скасування рішення 1992 року відповідала нормам чинного національного законодавства, Суд не переконаний, що вона передбачала достатні гарантії від зловживань з боку державних органів. По-перше, видається, що ця процедура дозволяє державним органам ретроспективно позбавляти особистих прав, наданих помилково, без будь-якого відшкодування добросовісним правовласникам. По-друге, видається, що вона надає державним органам можливість позбавляти таких прав за власним бажанням, у будь-який час і без залучення сторін, чії інтереси зачіпаються. Суд зазначає, що можливість заінтересованих сторін оскаржити таке позбавлення до суду звичайно зменшує ймовірність свавільного тлумачення застосованих норм матеріального права державними органами, які стверджують, що помилилися. З іншого боку, те, що їх повноваження з перегляду власних рішень, включаючи випадки виявлення помилки, не обмежене жодними часовими межами, має суттєвий негативний вплив на юридичну визначеність у сфері особистих прав і цивільних правовідносин, що шкодить принципу «належного урядування» та вимозі «законності», закріпленим у статті 1 Першого протоколу.

74. Поширюючи вищезазначені міркування на загальний контекст особистої ситуації заявника, Суд вважає, що, з огляду на значну свободу, яка надавалася державним органам, а також їх відмову виконати рішення суду 1994 року, питання «законності» процедури скасування рішення 1992 року тісно пов'язане та невіддільне від аналізу того, чи забезпечив загальний підхід, який органи влади застосували у ситуації заявника, справедливий баланс між його інтересами та інтересами суспільства (див., *mutatis mutandis*, зазначене вище рішення у справі **«Беллер проти Італії»** (*Byeler v. Italy*), п. 110).

75. З огляду на це Суд зазначає, що підхід органів влади до ситуації заявника у цій справі був непослідовним і нескоординованим та характеризувався різними затримками. Зокрема, хоча із самого початку сільська рада відмовилася виконувати рішення районної ради 1992 року про виділення заявникові землі, воно було скасовано як помилкове лише через шість років після того, як органи судової влади своїм рішенням підтвердили його законність. Це рішення суду, в свою чергу, не було оскаржене сільською радою в апеляційному порядку, хоча після набрання ним законної сили районна рада прийняла формальне рішення його не виконувати. Так само не переглядалися в апеляційному порядку і судові рішення про визнання незаконним рішення 1998 року про позбавлення заявника його права, а лише згодом були скасовані в порядку нагляду. Водночас після того, як суди, зрештою, підтвердили таке позбавлення, жодних дій не було вжито з метою визнання належного заявникові Державного акта на право користування землею недійсним чи скасування рішення суду 1994 року, яке підтверджувало право заявника. У 2010 році це рішення суду все ще розглядалося національними судами як чинне, хоча вони й не задовільнили вимогу заявника зобов'язати державних виконавців його виконати. На підставі цих суперечливих документів неможливо дійти чіткого висновку, чи має заявник на сьогодні право згідно з національним законодавством на спірну земельну ділянку.

76. У підсумку, непослідовний і нескоординований підхід державних органів до ситуації заявника призвів до невизначеності щодо його права на земельну

ділянку, що тривала з 1992 року, тобто приблизно двадцять років, близько тринадцяти з яких підпадає під часову юрисдикцію Суду.

77. Оцінюючи тягар, якого заявник зазнав у зв'язку з цією триваючою невизначеністю, Суд звертає увагу на доводи заявника щодо стверджуваної сплати земельного податку та марного придбання сільськогосподарської техніки і товарів. Проте загальний характер доводів заявника, які не підкріплено достатніми документами, не дає можливості Суду оцінити розмір майнової шкоди, якої він нібито зазнав. Однак, на думку Суду, незалежно від будь-яких фінансових наслідків, розчарування, яке, природно, може виникнути у результаті такої триваючої ситуації невизначеності, саме по собі становить непропорційний тягар, який було ще більше посилено відсутністю будь-якого відшкодування за нескінченну неможливість формальної реалізації заявником його права на земельну ділянку.

78. З огляду на вищезазначене було порушення статті 1 Першого протоколу.

Рішення у справі *«Рисовський проти України» (Rysovskyy v. Ukraine)*
від 20 жовтня 2011 року, заява № 29979/04.

В іншій справі *«Максименко та Герасименко проти України» (Maksymenko and Gerasymenko v. Ukraine)*, заява № 49317/07, рішення від 16 травня 2013 року, заявники купили один із гуртожитків у м. Малині і 21 серпня 2004 року було укладено договір купівлі-продажу.

Листом від 11 січня 2005 року заявники повідомили Малинську районну прокуратуру, міського голову, підприємство С. (щодо якого на той час тривала процедура ліквідації) та мешканців гуртожитку про придбання ними гуртожитку для власного проживання та необхідність його звільнення до 30 березня 2005 року.

18 лютого 2005 року прокуратура Малинського району, діючи в інтересах одного з мешканців гуртожитку та держави, звернулася до Малинського районного суду з позовом про визнання недійсними рішення від 16 листопада 1995 року та всіх наступних правочинів щодо передачі права власності на гуртожиток, вимагаючи повернути останній у власність міста. 1 квітня 2005 року заявники подали зустрічний позов, у якому заперечили вимоги прокуратури та просили компенсувати витрати на купівлю гуртожитку у разі їх задоволення.

23 січня 2006 року Малинський районний суд відмовив у задоволенні позовних вимог прокуратури з огляду на їхню необґрунтованість. 8 червня апеляційний суд Житомирської області скасував це рішення та визнав рішення від 16 листопада 1995 року, як і всі наступні правочини щодо передачі права власності на гуртожиток, недійсними. Крім цього, підприємство С. було зобов'язане виплатити на користь заявників компенсацію сплаченої ними вартості гуртожитку, а останній – передано у власність міста. Заявники подали касаційну скаргу, і 21 травня 2007 року апеляційний суд Вінницької області відмовив у її задоволенні.

У своїх скаргах заявники звертали увагу на те, що на час подання прокурором позову строк позовної давності сплив. Цей аргумент був відхилений судом першої інстанції та судами вищих інстанцій більше не розглядався.

У подальшому гуртожиток перейшов у власність міста і кілька квартир у ньому були приватизовані.

Заявники скаржилися до Європейського суду з прав людини (далі – Європейський суд) за ст. 1 Першого протоколу до Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод (далі – Конвенція) на порушення їхнього права на мирне володіння своїм майном та за п. 1 ст. 6 Конвенції – на неврахування національними органами впливу строку позовної давності під час розгляду позову прокуратури.

Щодо останньої скарги Європейський суд зазначив, що, хоча тлумачення відповідного положення національного законодавства стосовно строків давності, надане судом першої інстанції, в подальшому не було предметом розгляду судів вищих інстанцій, завданням Європейського суду не є визначення його правильності та що можна дійти висновку, що воно не становить порушення Конвенції. Відповідно, цю скаргу було визнано неприйнятною.

Європейський суд встановив порушення ст. 1 Першого протоколу до Конвенції у зв'язку з втручанням у право заявників на мирне володіння їхнім майном, оскільки, хоча таке втручання і було здійснене в інтересах суспільства, існують сумніви щодо його законності. Окрім того, заявники, як добросовісні набувачі, так і не отримали компенсації за вилучене у них майно.

Рекомендовані рішення ЄСПЛ:

«Андрій Руденко проти України» (*Andriy Rudenko*) від 21 грудня 2010 року, заява № 35041/05 – ЄСПЛ визнав, що беручи до уваги важливість вимоги, встановленої в національній правовій системі щодо попередньої компенсації (частина друга ст.365 ЦК покладала обов'язок завчасно внести вартість частки заявника у квартирі на депозитний рахунок суду першої інстанції як передумову винесення судом рішення про припинення права на частку у спільному майні), ЄСПЛ вважає, що рішення національних судів не мали юридичної підстави, оскільки суди свавільно відхилилися від писаного права, не надавши обґрунтування. У справі заявника протилежна сторона не внесла вартість частки на рахунок, конкретні та відповідні аргументи заявника стосовно нездійснення протилежною стороною необхідного платежу національні суди не взяли до уваги, і заявника було позбавлено його майна, відтак ЄСПЛ дійшов висновку, що не було задоволено вимог другого речення першого пункту ст.1 Першого протоколу стосовно оскаржуваного позбавлення заявника його майна.

«East/West Alliance Limited» проти України» від 23 січня 2014 року, заява № 19336/04 – ЄСПЛ визнав, що поведінка державних органів була свавільною та становила собою зловживання, наслідком чого було позбавлення підприємства-заявника його майна у порушення усіх гарантій статті 1 Першого протоколу.

Загальні вимоги щодо виправданості втручання у права, гарантовані статтями 8-11 Конвенції

Звернути увагу на:

- структуру статей 8-11 Конвенції;
- виправданість втручання у права, гарантовані Конвенцією – за сукупності трьох умов:

43. Втручання у право на повагу до сімейного життя становить порушення статті 8, якщо воно здійснюється не «згідно із законом», не має однієї або кількох законних цілей, зазначених у пункті 2 статті 8, а також не є «необхідним у демократичному суспільстві» для досягнення такої цілі чи цілей (див. рішення від 7 серпня 1996 р. у справі **«Йогансен проти Норвегії»** (Johansen v. Norway), Reports 1996-III, с. 1001–1002, п. 52). Під необхідністю втручання мається на увазі, що воно відповідає нагальній соціальній потребі, і, зокрема, є пропорційним до поставленої законної мети (див., наприклад, згадане вище рішення у справі **«Кутцнер проти Німеччини»**, п. 60, та рішення від 18 грудня 2008 р. у справі **«Савіни проти України»** (Saviny v. Ukraine), заява № 39948/06, п. 47).

Рішення у справі **«Курочкін проти України»** (Kurochkin v. Ukraine) від 20 травня 2010 року, заява № 42276/08.

Отже, втручання у права, гарантовані статтями 8-11 Конвенції є виправданим, якщо воно:

- 1) передбачене законом, причому тлумачення терміну «закон» є автономним, та до якості «закону» ставляться певні вимоги (див. рішення у справі **«Толстой-Милославський проти Сполученого Королівства»** (Tolstoy Miloslavsky v. the United Kingdom) від 13 липня 1995 р., заява № 18139/91, п. 37:

Під терміном «закон» [...] слід розуміти як норми, встановлені писаним правом, так і правила, що сформувалися у прецедентному праві. Закон має відповідати якісним вимогам, насамперед, вимогам «доступності» та «передбачуваності».

Втручання «згідно із законом»

Відповідно до практики ЄСПЛ, до «якості» закону висуваються такі вимоги:

- доступність;
- передбачуваність;
- достатньо чітко встановлювати межі дискреційних повноважень, наданих органам влади, та спосіб їх здійснення.

Ступінь чіткості, що має забезпечуватися у формулюваннях національних законів – який в жодному випадку не може передбачити всі непередбачувані обставини, – значною мірою залежить від змісту даного документа, сфери, на яку поширюється даний закон, а також кількості та статусу тих, кому цей закон адресований (див. рішення у справі **«Фогт проти Німеччини»** (Vogt v. Germany) від 2 вересня 1995 р., серія А, № 323, заява № 17851/91, п. 48). Ступінь чіткості, який треба забезпечувати

при формулюванні конституційних положень, з огляду на загальний характер, може бути нижчим, ніж в інших законах.

Рішення у справі «**Реквені проти Угорщини**» (*Rekvenyi v. Hungary*) від 20 травня 1999 р., заява №25390/94, п. 34.

Рівень передбачуваності значною мірою залежить від змісту заходу, сфери, яку він має охопити, а також кількості та статусу тих, до кого він застосовується.

Рішення у справі «**"Гроппера радіо АГ" та інші проти Швейцарії"**» (*Groppera Radio AG and Others v. Switzerland*) від 28 березня 1990 р., серія А, № 173, заява № 10890/84, п. 68.

Якщо ЄСПЛ дійде висновку, що національне законодавство не відповідало вимогам якості закону, тобто що втручання не було «встановлене законом», він констатує порушення, не вдаючись до аналізу інших критеріїв, таких як відповідність втручання легітимній меті чи його необхідність, як це було, наприклад, у справі «**Веренцов проти України**» (*Vyarentsov v. Ukraine*) від 11 квітня 2013 року, заява № 20372/11:

52. Суд повторює, що вислів «встановлено законом» у статті 11 Конвенції вимагає не лише того, щоб оскаржуваний захід мав певне підґрунтя у національному законодавстві; він також стосується якості закону, про який йдеться. Закон має бути доступним для зацікавлених осіб та сформульованим з достатньою точністю для того, щоб надати їм можливість регулювати свою поведінку, аби бути здатними — за потреби, за відповідної консультації, — передбачати тією мірою, що є розумною за відповідних обставин, наслідки, які може потягнути за собою їхня дія (див., наприклад, рішення у справах «**"Sunday Times" проти Сполученого Королівства (№ 1)**» (*Sunday Times v. the United Kingdom*) (no. 1), від 26 квітня 1979 року, п. 49, серія А, № 30; «**Реквені проти Угорщини**» (*Rekvenyi v. Hungary*) [ВП], заява № 25390/94, п. 34, ECHR 1999-III; «**Ротару проти Румунії**» (*Rotaru v. Romania*) [ВП], заява № 28341/95, п. 55, ECHR 2000-V; та «**Маестрі проти Італії**» (*Maestri v. Italy*) [ВП], заява № 39748/98, п. 30, ECHR 2004-I).

53. Суд зазначає, що заявника було засуджено до адміністративного арешту строком на три доби за статтями 185 та 185-1 Кодексу України про адміністративні правопорушення⁴¹. Положення останньої статті передбачають покарання за

---

⁴¹ Кодекс України про адміністративні правопорушення

Стаття 185. Злісна непокора законному розпорядженню або вимозі працівника міліції, члена громадського формування з охорони громадського порядку і державного кордону, військовослужбовця

«Злісна непокора законному розпорядженню або вимозі працівника міліції при виконанні ним службових обов'язків, ... тягне за собою накладення штрафу від восьми до п'ятнадцяти неоподатковуваних мінімумів доходів громадян або виправні роботи на строк від одного до двох місяців з відрахуванням двадцяти процентів заробітку, а в разі, якщо за обставинами справи, з урахуванням особи порушника, застосування цих заходів буде визнано недостатнім, – адміністративний арешт на строк до п'ятнадцяти діб».

Стаття 185¹. Порушення порядку організації і проведення зборів, мітингів, вуличних походів і демонстрацій

«Порушення встановленого порядку організації або проведення зборів, мітингів, вуличних походів і демонстрацій тягне за собою попередження або накладення штрафу від десяти до двадцяти п'яти неоподатковуваних мінімумів доходів громадян.

порушення порядку організації та проведення демонстрацій. Тому втручання мало основу в національному законодавстві. Суд не має підстав сумніватися в тому, що Кодекс був доступним. Тому залишається визначити, чи було застосування цього положення передбачуваним.

54. Суд повторює, що його повноваження перевіряти дотримання національного законодавства є обмеженим, та саме національні органи повинні тлумачити й застосовувати національний закон (див. рішення від 11 січня 2007 року у справі «**Мкртчян проти Вірменії**» (*Mkrtychyan v. Armenia*), заява № 6562/03, п. 43). З матеріалів справи та доводів заявника вбачається, що немає єдиної точки зору щодо застосовності Указу 1988 року⁴² та існування чіткого і передбачуваного порядку організації та проведення мирних демонстрацій. Практика національних судів також свідчить про неузгодженість позицій з цього питання (див. пункт 33 рішення). Дійсно, Конституція України передбачає певні загальні правила щодо можливих обмежень свободи зібрань, але ці правила вимагають подальшого розвитку в національному законодавстві. Єдиним існуючим документом, що визначає такий порядок, є Указ 1988 року, положення якого не є загальноприйнятими як належної процедури проведення демонстрацій та який передбачає, як це підтверджується практикою національних судів (див. пункти 34-36 рішення), інший порядок, ніж той, що визначений у Конституції України. Насправді, тоді як Конституція України вимагає завчасного повідомлення органів влади про намір провести демонстрацію та закріплює, що будь-яке його обмеження може встановлюватися лише судом, Указ 1988 року, розроблений відповідно до Конституції СРСР 1978 року, передбачає, що особи, які бажають провести мирну демонстрацію, повинні отримати дозвіл від місцевих органів влади, які також мають право заборонити будь-яку таку демонстрацію. З преамбули Указу зрозуміло, що він був призначений для абсолютно інших цілей, а саме – надання органами влади засобів для висловлення своїх поглядів на користь певної ідеології лише деяким категоріям осіб, що саме по собі є несумісним із суттю свободи зібрань, що гарантується Конституцією України. Як встановив національний суд (див. пункт 36 рішення), демонстрації за Указом 1988 року розглядалися на предмет їх відповідності «неіснуючим конституціям неіснуючих суб'єктів». Тому неможливо дійти висновку про те, що «порядок», зазначений у статті 185¹ Кодексу України про адміністративні правопорушення, був

Ті самі дії, вчинені повторно протягом року після застосування заходів адміністративного стягнення або організатором зборів, мітингу, вуличного походу, демонстрації, тягнуть за собою накладення штрафу від двадцяти до ста неоподатковуваних мінімумів доходів громадян або виправні роботи на строк від одного до двох місяців з відрахуванням двадцяти процентів заробітку, або адміністративний арешт на строк до п'ятнадцяти діб».

⁴² Указ Президії Верховної Ради СРСР від 28 липня 1988 року «Про порядок організації і проведення зборів, мітингів, вуличних походів і демонстрацій в СРСР» (Указ 1988 року) встановлював порядок подання заяви та отримання надання дозволу на організацію та проведення зборів, мітингів, вуличних походів та демонстрацій. Указом, зокрема, передбачалося: «1. Про проведення зборів, мітингів, вуличного походу або демонстрації робиться заява у виконавчий комітет відповідної місцевої Ради народних депутатів ... 2. Заява про проведення зборів, мітингу, вуличного походу або демонстрації подається в письмовій формі не пізніше як за десять днів до наміченої дати їх проведення... 3. Виконавчий комітет Ради народних депутатів розглядає заяву і повідомляє уповноваженим (організаторам) про прийняте рішення не пізніше як за п'ять днів до часу проведення заходу, зазначеного в заяві... 6. Виконавчий комітет Ради народних депутатів забороняє збори, мітинг, вуличний похід або демонстрацію, якщо мета їх проведення суперечить Конституції СРСР, конституціям союзних і автономних республік або загрожує громадському порядку і безпеці громадян».

визначений достатньо точно для того, щоб надати заявникові можливість передбачити, тією мірою, якою це було обґрунтовано обставинами, наслідки його дій (див., *mutatis mutandis*, рішення у справі «**Мкртчян проти Вірменії**» (*Mkrтчyan v. Armenia, ibid.*). Процедури, запроваджені місцевими органами влади для регулювання організації та проведення демонстрацій у їхніх конкретних регіонах, здається, так само не забезпечують достатніх правових підстав з тієї ж причини – відсутності загального акта парламенту, на основі якого можна було б розробляти документи місцевих органів влади. Крім того, національні суди мали сумніви щодо дійсності таких рішень місцевого значення (див. пункт 34 рішення).

55. Суд також зазначає, що, як загальновизнано, постанова Верховної Ради України «Про порядок тимчасової дії на території України окремих актів законодавства Союзу РСР»⁴³ стосується тимчасового застосування законодавства Радянського Союзу, і досі парламентом України не було введено в дію жодного закону, який би регулював порядок проведення мирних демонстрацій, хоча статті 39 та 92 Конституції чітко вимагають того, щоб такий порядок було встановлено законом, тобто, актом парламенту України. Хоча Суд погоджується з тим, що державі може знадобитися певний час для прийняття законодавчих актів протягом перехідного періоду, він не може погодитися з тим, що затримка у понад двадцять років є виправданою, особливо коли йдеться про таке фундаментальне право, як свобода мирних зібрань. Таким чином, Суд доходить висновку, що втручання у право заявника на свободу мирних зібрань не було встановлено законом.

56. Дійшовши такого висновку, Суд не перевірятиме, чи було дотримано інших двох вимог (легітимна ціль та необхідність втручання), визначених у пункті 2 статті 11 Конвенції.

57. Відповідно, було порушення статті 11 Конвенції.

Рішення у справі «**Веренцов проти України**» (*Vyerentsov v. Ukraine*)
від 11 квітня 2013 року, заява № 20372/11.

Щодо вимоги якості закону видається доречним навести також приклад з рішення у справі «**Гарнага проти України**» (*Garnaga v. Ukraine, заява № 20390/07*) від 16 травня 2013 року, у якій заявниця стверджувала про порушення її прав, гарантованих статтею 8 Конвенції, з огляду на відмову відділом РАЦС заяви заявниці стосовно зміни її по батькові, посилаючись на затверджені Міністерством юстиції України Правила реєстрації актів цивільного стану в Україні, згідно з якими по батькові фізичної особи може бути змінено тільки у разі зміни її батьком свого власного імені.

41. Таким чином, Суд зазначає, що сторони оспорюють те, чи ґрунтується обмеження права заявниці на законі чи на неправильному тлумаченні закону. На час подій чинними були різні положення (див. пункти 17, 20, 21 та 24 рішення), що свідчить про те, що питання зміни по батькові не було визначено з достатньою чіткістю. Проте, навіть якщо існує суперечність стосовно правильного тлумачення закону, безперечним є те, що право особи на збереження свого імені, як і право на

⁴³ Постановою Верховної Ради України від 12 вересня 1991 року «Про порядок тимчасової дії на території України окремих актів законодавства Союзу РСР», зокрема, передбачено: « ... до прийняття відповідних актів законодавства України на території республіки застосовуються акти законодавства Союзу РСР з питань, які не врегульовані законодавством України, за умови, що вони не суперечать Конституції і законам України».

його зміну, визнається законодавством України. Слід зауважити, що українська система зміни імен видається доволі гнучкою та особа може змінити своє ім'я, дотримуючись спеціальної процедури, яка передбачає тільки мінімальні обмеження, які застосовуються у дуже конкретних випадках, здебільшого пов'язаних з кримінальним судочинством (див. пункт 22 рішення). У той самий час, як видається, будь-яких ширших міркувань для накладення обмежень на зміну імені особи – таких як точний облік населення або зв'язок носіїв певного імені з сім'єю – державними органами не висувається. За такої ситуації майже повної свободи зміни імені або прізвища особи обмеження, накладені на зміну по батькові, не видаються належним чином та достатньою мірою мотивованими національним законодавством. Крім того, державними органами не було надано жодного обґрунтування позбавлення заявниці її права приймати рішення з цього важливого аспекту її приватного та сімейного життя, і таке обґрунтування не було встановлено жодним іншим способом. Оскільки державні органи не забезпечили балансу відповідних інтересів, про які йдеться (див. пункт 38 вище), вони не виконали своє позитивне зобов'язання щодо забезпечення права заявниці на повагу до її приватного життя. Відповідно Суд вважає, що у цій справі було порушення статті 8 Конвенції.

- 2) Обмеження повинне переслідувати законну мету, зазначену у другому пункті відповідної статті Конвенції:

Легітимна мета

132. Суд зазначає, що згідно з пунктами 2 статей 9 та 11 Конвенції обмеження права на свободу віросповідання та зібрань необхідно тлумачити вузько, таким чином, щоб їх перелік був абсолютно вичерпним, а їх визначення обов'язково чітким (*mutatis mutandis*, рішення «*Sidiropoulos and Other v. Greece*» від 10 липня 1998 р., Reports of Judgments and Decisions 1998-IV, п. 38). Легітимні цілі, вичерпний перелік яких містить ця норма, включають: інтереси громадської безпеки, охорона громадського порядку, здоров'я чи моралі, захист прав та свобод інших осіб (див. пункт 114 рішення).

[...]

134. Громада-заявник зазначила, що втручання не переслідувало легітимну мету, як того вимагає пункт 2 статті 9 Конвенції. Зокрема, необхідно було розрізнити членів парафії та мирян, які відвідували церемонії, але не брали участі у веденні справ церкви чи засіданнях Парафіяльних зборів. Миряни ніколи не висловлювали бажання стати членами Парафії. Зокрема, склад громади-заявника був практично незмінним з 1989 року, а склад керівного органу – Парафіяльних зборів – постійно налічував від 22 до 30 членів. Приймаючи нових членів, Збори керувалися статтею 2.12 статуту.

135. Громада-заявник зазначила, що Уряд намагався замінити справжній склад Парафії її попереднім неіснуючим аналогом з осіб, які ніколи не належали до Парафії, але були змушені представниками Московського Патріархату брати участь в «загальних зборах Парафії» в січні 2000 року з метою змусити справжніх членів Парафії піти з неї та задля уникнення передачі церкви та релігійної громади Київському Патріархату. Відповідно до статуту (див. пункт 14 рішення) членства можна було набути згідно умов, викладених в ньому (див. статтю 2.12 статуту), та при наявності більшості голосів Парафіяльних зборів (стаття 2.1). Тому громада-заявник

вважала, що її було незаконно вигнано з церкви, яку вона раніше займала та якою керувала.

136. З огляду на обставини справи та мотивацію національних судів, які підтримали відмову Київської міської державної адміністрації зареєструвати зміни та доповнення до статуту, Суд вважає, що оскаржуване втручання мало легітимну мету відповідно до пункту 2 статті 9, а саме: захист громадського порядку та безпеки і прав інших осіб.

Рішення у справі «**Свято-Михайлівська Парафія проти України**» (*Svyato-Mykhaïlivska Parafia v. Ukraine*) від 14 червня 2007 року, заява № 77703/01.

3) Обмеження повинне бути «необхідним у демократичному суспільстві»:

Не є достатнім, щоб втручання, яке розглядається, належало до винятків, перелічених у пункті 2 статті 10, так само не є достатнім, щоб таке втручання виправдовувалося тим, що його предмет належить до якоїсь визначеної категорії або підпадає під дію правової норми, викладеної у формі загальних і безумовних понять: Суд має переконатися у тому, що втручання, з огляду на факти і обставини конкретної справи, яку він розглядає, справді було необхідним.

Рішення у справі «**Санді Таймс проти Сполученого Королівства**» (*Sunday Times v. the United Kingdom*) від 26 березня 1979 р., п. 65.

«Необхідність у демократичному суспільстві». Застосування принципу пропорційності

У більшості справ головним є питання, чи було втручання у свободу вираження поглядів заявника «необхідним у демократичному суспільстві».

Загалом, «необхідність» будь-якого обмеження здійснення свободи вираження поглядів має бути обґрунтована з усією переконливістю. Звичайно, насамперед національна влада має оцінити, чи існує «нагальна суспільна необхідність», що виправдовує таке обмеження, і тут вона користується певною свободою розсуду. Що стосується преси, як у цій справі, то тут національне право на свободу розсуду може суперечити інтересові демократичного суспільства у забезпеченні й підтриманні свободи преси. Так само слід приділити велику увагу цьому інтересові, якщо йдеться про визначення, згідно з пунктом 2 статті 10, відповідності обмеження законно поставленій меті (див., *mutatis mutandis*, рішення у справі «**Гудвін проти Сполученого Королівства**» (*Goodwin v. Royaume-Uni*) від 27 березня 1996 р., Збірник 1996-II, с. 500-501, п. 40, а також «**Ворм проти Австрії**» (*Worm v. Autriche*) від 29 серпня 1997 р., Збірник, 1997-V, с. 1551, п. 47).

Рішення у справі «**Фрессоз та Руар проти Франції**» (*Fressoz and Roire v. France*) від 21 січня 1999 р., заява № 29183/95, п. 45 (iii).

При визначенні питання «необхідності в демократичному суспільстві» держави користуються свободою розсуду, межі якої залежать від сфери, що вступає в конфлікт з гарантованим правом.

ЄСПЛ оцінює пропорційність обмежень, застосованих до свободи вираження поглядів, по відношенню до легітимної мети, якої прагнуть досягти. Будь-яке непропорційне втручання не буде вважатися «необхідним у демократичному суспільстві».

Суд повинен перевірити, чи було втручання виправданим та необхідним у демократичному суспільстві, та, зокрема, чи було воно пропорційним, і чи були причини, надані національними органами влади на його виправдання, важливими та достатніми. Таким чином, важливим є визначити, чи належним чином національні органи влади використали свою свободу повноважень, звинувативши заявника у наклепі чи зловживанні посадовим становищем.

Рішення у справі «**Ляшко проти України**» (*Lyashko v. Ukraine*) від 10 серпня 2006 р., заява № 21040/02, п. 47.

Наприклад, у рішенні у справі «**Фрессоз та Руар проти Франції**» ЄСПЛ виклав свої міркування таким чином:

Суд повинен, зокрема, визначити, чи становила мета захисту конфіденційності фінансової інформації, що була законною сама по собі, розумне і достатнє виправдання такого втручання. З цього приводу слід зазначити, що, якщо засудження заявників ґрунтувалося тільки на опублікуванні в газеті «Канар аншене» копій податкових декларацій, які, як з'ясувалося, були передані п. Фрессозу і п. Руару на порушення професійної таємниці, тоді, безперечно, йшлося про розкриття конфіденційної інформації. Проте постає запитання: чи залишався ще інтерес щодо збереження конфіденційності інформації, зміст якої вже був опублікований (рішення

у справах «**Вебер проти Швейцарії**» (*Weber v. Suisse*) від 22 травня 1990 р., серія А, № 177, п. 51 і «**"Ферайнігінг Вікблад Блюф" проти Нідерландів**» (*Vereniging Weekblad Bluf v. Paus-Bas*) від 9 лютого 1995 р., серія А, № 306-А, п. 41) і міг бути відомий великій кількості осіб? Як визнав Уряд, існує деяка прозорість стосовно інформації про зарплату і про її підвищення. Платники податків, які проживають в одному комунальному окрузі, можуть ознайомитися зі списком платників податків своєї комуни, де вказано розмір доходу, з якого стягуються податки, і сума податку, яку сплачує кожна особа (див. пункти 26 і 48 рішення). Така інформація, навіть якщо вона широко не розголошується, є, таким чином, доступною для великої кількості осіб, які можуть передавати її іншим. Хоча й існує заборона на опублікування податкових декларацій, інформація, яка в них містилася, вже не була конфіденційною. До речі, інформація про зарплату таких керівників великих підприємств, як п. Кальве, регулярно публікується у фінансових оглядах; причому другий заявник стверджував, і це не заперечувалося, що він звернувся по таку інформацію для того, щоб перевірити розмір зарплати п. Кальве (див. пункт 19 рішення). Отже, нагальної необхідності у захисті інформації як конфіденційної не існувало. (п. 53).

Якщо, як це визнає Уряд, інформація про щорічний дохід пана Кальве є законною, а її розголошення дозволено, тоді засудження заявників лише на тій підставі, що вони опублікували її підтвердження, а саме — податкові декларації, не може бути виправдане у контексті статті 10. (п.54)

У справі «**Гримковська проти України**» (*Grimkovskaya v. Ukraine*, заява № 38182/03), рішення від 21 липня 2011 року, ЄСПЛ зробив такий висновок:

72. У цілому, Суд надає значення таким аспектам. По-перше, Уряд не довів, що перед ухваленням рішення про визначення вулиці Ч. частиною магістральної дороги М04 було підготовлено відповідне техніко-екологічне обґрунтування, а після цього впроваджено розумну політику природокористування. По-друге, Уряд не довів, що заявниця мала реальну можливість брати участь у прийнятті відповідних рішень, включаючи можливість оскарження дій міської влади у незалежному органі. Пам'ятаючи про ці два фактори та Орхуську Конвенцію (див. п. 39), Суд не може зробити висновок, що у цій справі було досягнуто справедливого балансу.

73. Таким чином, було порушення статті 8 Конвенції.

Вартою уваги є аргументація ЄСПЛ, зокрема, щодо застосування принципу пропорційності, у справі «**Йорданова та інші проти Болгарії**» (*Yordanova and Others v. Bulgaria*, заява № 25446/06) від 24 квітня 2012 року (заплановане виселення ромів із встановленого поселення без будь-яких пропозицій щодо забезпечення новим житлом становило б порушення статті 8 Конвенції).

Право на повагу до приватного та сімейного життя та житла (стаття 8 Конвенції)

Особливості та сфера застосування статті 8 Конвенції

Звернути увагу на:

- поняття «поваги» до приватного та сімейного життя, в розумінні ЄСПЛ;
- сферу дії статті 8 Конвенції, обсяг прав, гарантованих нею;
- взаємозв'язок прав, гарантованих статтею 8 Конвенції, і «класичної» класифікації справ, що можуть розглядатися в судах адміністративної юрисдикції (житлові спори, у сфері містобудування, охорони довкілля тощо);
- структуру статті 8 Конвенції;
- позитивні зобов'язання держави;
- процедуру залучення зацікавлених осіб до процесу прийняття рішень;
- значення належних юридичних процедур при розгляді справ щодо прав, які гарантовані статтею 8 Конвенції;
- оцінювання судом обсягу дискреційних повноважень суб'єктів, уповноважених на виконання функцій держави;
- обов'язок національних органів перевірити всі можливі варіанти вирішення проблеми.

Поняття «приватне життя» у практиці ЄСПЛ не є чітко визначеним, і охоплює широкий спектр питань, серед яких:

- персональні дані про людину;
- деякі аспекти фізичного та соціального «я» особи (**«Мікулич проти Хорватії»** (*Mikulić v. Croatia*) від 7 лютого 2002 р., заява № 53176/99, п. 53);
- встановлення та підтримання стосунків з іншими людьми та зовнішнім світом (**«Бургартц проти Швейцарії»** (*Burghartz v. Switzerland*) від 22 лютого 1994 року, серія А, № 280-В, п. 47; **«Німітц проти Німеччини»** (*Niemietz v. Germany*) від 16 грудня 1992 р., серія А, № 251-В, п. 29);
- ім'я, прізвище особи (зміна, написання) (**«Гійо проти Франції»** (*Guillot v. France*) (№ 1) від 23 вересня 1996 р., заява № 22500/93; **«Булгаков проти України»** (*Bulgakov v. Ukraine*) від 11 вересня 2007 р., заява № 59894/00); **«Гарнага проти України»** (*Garnaga v. Ukraine*) від 16 травня 2013 року, заява № 20390/07);
- зовнішній вигляд особи;

- визначення персональної ідентичності (вибір імені, способу одягатись, сексуальна ідентичність тощо (див., наприклад, рішення у справі «**В. проти Франції**» (*B. v. France*) від 25 березня 1992 року, Серія А, № 232-С, п. 63; «**Бургартц проти Швейцарії**» (*Burghartz v. Switzerland*) від 22 лютого 1994 р., серія А, № 280-В, п. 24; «**Даджен проти Сполученого Королівства**» (*Dudgeon v. the United Kingdom*) від 22 жовтня 1991 року, серія А, № 45, п. 41);
- право визначати своє приватне життя і можливість ознайомлення з ним інших осіб («**Пек проти Сполученого Королівства**» (*Peck v. the United Kingdom*) від 28 січня 2003 р., заява № 44647/98);
- право на доступ до інформації, пов'язаної з особою та визначенням її правового статусу («**Гаскін проти Сполученого Королівства**» (*Gaskin v. the United Kingdom*) від 7 липня 1989 р., серія А, № 159, п. 39; «**Мікулич проти Хорватії**» (*Mikulić v. Croatia*) від 7 лютого 2002 р., заява № 53176/99; «**Од'євр проти Франції**» (*Odièvre v. France*) від 13 лютого 2003 р., заява № 42326/98);
- здоров'я людини, медичне втручання («**Гласс проти Сполученого Королівства**» (*Glass v. the United Kingdom*) від 9 березня 2004 р., заява № 61827/00), вільне розпорядження своїм тілом («**Крістіна Гудвін проти Сполученого Королівства**») від 11 липня 2002 р.;
- збирання медичних даних, складання історії хвороби, конфіденційність медичних даних («**Пантелєєнко проти України**» (*Panteleyenko v. Ukraine*) від 29 червня 2006 р., заява №11901/02);
- право особи на фізичну і моральну (психічну) цілісність («**Х та Y проти Нідерландів**» (*X and Y v. the Netherlands*) від 26 березня 1985 р., серія А, № 91, п. 22);
- право на особистісний розвиток;
- право особи на безпечне довкілля («**Лопес Остра проти Іспанії**» (*Lopez Ostra v. Spain*) від 9 грудня 1994 р. заява № 16798/90, «**Геттон та інші проти Сполученого Королівства**» (*Hatton and others v. the United Kingdom*), заява № 36022/97, «**Гримковська проти України**» (*Grimkovskaya v. Ukraine*) від 21 липня 2011 року, заява № 38182/03);
- відсутність численних щоденних незручностей, пов'язаних з ідентифікацією особи («**Смірнова проти Росії**» (*Smirnova v. Russia*) від 24 липня 2003 р., заяви №№ 46133/99 та 48183/99);
- право на приватний простір та ін.

Також широке тлумачення має поняття «сімейного життя», що охоплює не лише формальні, але й «інші «сімейні зв'язки», які існують де-факто і характеризуються достатньою сталістю» (наприклад, рішення у справі «**Кроон**

та інші проти Нідерландів» (*Kroon and Others v. the Netherlands*) від 27 жовтня 1994 року, серія А, № 297-С, п. 30).

Вже в своєму першому рішенні у справі за статтею 8 Конвенції – **«Бельгійській мовній справі»** (*Belgian Linguistics case*) від 23 липня 1968 року⁴⁴ – ЄСПЛ зазначив, що ця стаття «має в основному на меті захист індивіда від свавільного втручання органів державної влади в його приватне і сімейне життя», що дало підстави для трактування «права на повагу», передбаченого пунктом 1 статті 8, перш за все, як обов'язку невтручання держави у приватну сферу громадян⁴⁵.

Рекомендовані рішення ЄСПЛ:

«Булгаков проти України» (*Bulgakov v. Ukraine*) від 11 вересня 2007 року, заява № 59894/00 – ЄСПЛ не визнав порушення статті 8 Конвенції у записі у паспорті та інших документах імені та по-батькові заявника як «Дмитро Володимирович», а не «Дмитрій Владімірович».

«Гласс проти Сполученого Королівства» (*Glass v. the United Kingdom*) від 9 березня 2004 року, заява № 61827/00 – ЄСПЛ визнав порушення статті 8 Конвенції з огляду на те, що в ситуації, коли спір між заявницею і персоналом лікарні щодо заходів лікування її неповнолітнього сина мав бути переданий для розв'язання до судів, цього не було зроблено; і за таких умов відсутності відповідного судового санкціонування невзяття органами влади до уваги заперечення заявниці проти запропонованого медичного заходу становило порушення права на повагу до приватного життя.

«Копланд проти Сполученого Королівства» (*Copland v. the United Kingdom*) від 3 квітня 2007 року, заява № 62617/00 – ЄСПЛ визнав порушення статті 8 Конвенції щодо моніторингу інформації про телефонні дзвінки, використання електронної пошти чи інтернету працівницею за відсутності відповідного закону для такого втручання, хоча не виключив ситуації, що такий моніторинг може в деяких випадках бути визнано «необхідним в демократичному суспільстві» і з законною метою, проте, з огляду на відсутність законності втручання, ЄСПЛ не розглядав питання необхідності в цій справі.

⁴⁴ Інша назва – **«Справа про мови в Бельгії»** (справа щодо деяких аспектів закону про використання мов у освіті в Бельгії), заяви №№ 1474/62; 1677/62; 1691/62; 1769/63; 1994/63; 2126/64.

⁴⁵ Див., наприклад: *Неделек Б.* Стаття 8 Європейської конвенції про захист прав людини та основних свобод. – В кн.: *Європейська конвенція з прав людини: основні положення, практика застосування, український контекст* / За ред. О.Л. Жуковської. – К.: ЗАТ «ВІПОЛ», 2004. – С. 348.

Справа щодо права на безпечне довкілля у світлі статті 8 Конвенції

Під дію статті 8 підпадають, наприклад, житлові спори; екологічні (справи щодо забруднення довкілля), забезпечення належного медичного обслуговування, та ін., що можуть розглядатися в адміністративних судах.

140. Суд повторює, що принципи, які застосовуються до оцінки відповідальності держави за статтею 8 Конвенції в екологічних справах, загалом схожі незалежно від того, чи розглядається справа з точки зору прямого втручання чи позитивного обов'язку регулювати приватну діяльність (див. рішення у справі **«Хеттон та інші проти Сполученого Королівства»** (*Hatton and Others v. the United Kingdom*) [ВП], заява № 36022/97, пункт 98, ECHR 2003VIII, та рішення у справі **«Фадеева проти Росії»** (*Fadeyeva v. Russia*), згадане вище, пункти 89 та 94).

141. У справах, що стосуються екологічних питань, державі мають надаватися широкі межі розсуду та можливість вибору між різними способами та засобами дотримання своїх зобов'язань. Основне питання Суду полягає в тому, чи вдалось державі дотримати справедливого балансу між конкуруючими інтересами осіб, що зазнали впливу, та суспільства в цілому (див. рішення у справі **«Хеттон та інші проти Сполученого Королівства»** (*Hatton and Others v. the United Kingdom*), пп. 100, 119 та 123). [...]

143. Досконально вивчаючи процедури, що розглядаються, Суд розгляне, чи здійснили органи влади достатні дослідження, щоб оцінити ризик потенційно небезпечної діяльності (див. рішення у справі **«Хеттон та інші проти Сполученого Королівства»** (*Hatton and Others v. the United Kingdom*), пункт 128, та рішення у справі **«Джакомеллі проти Італії»** (*Giacomelli v. Italy*), заява № 59909/00, пункт 86, ECHR 2006XII), чи розробили вони адекватну політику щодо підприємств-забруднювачів на підставі доступної інформації, та чи було вжито всіх необхідних заходів для своєчасної реалізації цієї політики (див. рішення у справі **«Ледяєва та інші проти Росії»** (*Ledyayeva and Others v. Russia*), п. 104,...). Суд також дослідить, в якій мірі особи, яких торкнулася ця політика, могли впливати на процес винесення рішення, включно з доступом до відповідної інформації та можливості дієво оскаржувати рішення органів влади (див., *mutatis mutandis*, рішення у справі **«Герра та інші проти Італії»** (*Guerra and Others v. Italy*), від 19 лютого 1998 року, Reports 1998I, сторінка 228, пункт 60, рішення у справі **«Хеттон та інші проти Сполученого Королівства»** (*Hatton and Others v. the United Kingdom*), згадане вище, пункт 127, та рішення у справі **«Ташкін та інші проти Туреччини»**, пункт 119).

144. Оскільки призначення Конвенції захищати реальні права людини, а не ілюзорні, справедливий баланс між різними інтересами, що розглядаються, може бути порушено не тільки тоді, коли відсутні положення для захисту гарантованих прав, а й коли їх не дотримуються належним чином (див. рішення у справі **«Морено Гомес проти Іспанії»** (*Moreno Gomez v. Spain*), заява № 4143/02, пункти 56 та 61, ECHR 2004X). Процедурні гарантії, доступні заявнику, можуть бути визнані недієвими, а держава — відповідальною за Конвенцією, якщо процедура прийняття рішень є необґрунтовано тривалою або якщо прийняте рішення в результаті протягом значного періоду залишається невиконаним (див. рішення у справі **«Ташкін та інші проти Туреччини»**, пп.124–125).

[...]

146. Суд зазначає, що органи влади розглядали та спланували низку заходів, спрямованих на мінімізацію шкідливого впливу виробничої діяльності шахти та фабрики на господарства заявників. [...]

147. Незважаючи на спроби, більше дванадцяти років державні органи влади не змогли ефективно вирішити особисту ситуацію заявників, яка протягом цього періоду залишалась практично однаковою.

148. Зазначається, що станом на дату набрання Конвенцією чинності (11 вересня 1997 року) заявники проживали поблизу двох головних промислових підприємств-забруднювачів, які негативно і суттєво впливали на їхнє повсякденне життя. Видається, що з метою виконання своїх зобов'язань за Конвенцією державні органи влади, до сфери діяльності яких належали ці підприємства-забруднювачі, розглядали два варіанти здійснення своєї політики відносно ситуації заявників — або сприяти їх переселенню на безпечнішу територію, або якимось чином зменшити вплив забруднення.

149. Ще у 1994 році, до набрання Конвенцією чинності, Сокальський виконавчий комітет обрав переселення. Проте, у наступний період Уряд не діяв із належною швидкістю та послідовністю та не забезпечив необхідних ресурсів для виконання цього рішення. [...] Лише 21 червня 2004 року для родини Гаврилюк-Ваків і 26 грудня 2005 року для родини Дубецьких-Найда було офіційно оголошено, що вони проживають за межами майбутньої санітарно-захисної зони фабрики та не мають права на переселення за рахунок коштів держави. Лише 26 грудня 2005 року державні органи визнали свій обов'язок за національним законодавством переселити родину Дубецьких-Найда з санітарно-захисної зони породного відвалу шахти. Судові провадження, що тривали близько трьох з половиною років в суді однієї інстанції для родини Дубецьких-Найда та трохи більше п'яти років в судах трьох інстанцій для родини Гаврилюк-Ваків, мали певні затримки, зокрема, через значні перерви між судовими засіданнями. Далі рішення, винесене на користь родини Дубецьких-Найда, не змінило ситуації, оскільки протягом наступних п'яти років та до сьогодні це рішення не було профінансоване. Відповідно Суд зазначає, що протягом більш ніж дванадцяти років з моменту набрання Конвенцією чинності і до сьогоднішнього дня майже нічого не було зроблено, щоб допомогти заявникам переїхати до безпечнішої території.

150. Суд вважає, що, коли йдеться про широкі межі розсуду, надані державам в контексті їх екологічних зобов'язань за статтею 8 Конвенції, встановлення загального права заявника на безоплатне нове житло за рахунок держави було б перебільшенням (див. рішення у справі «*Фадєєва проти Росії*» (*Fadeyeva v. Russia*), пункт 133). Скарги заявників за статтею 8 також могли бути вирішені належним розв'язанням екологічних проблем.

151. У той же час, підхід Уряду до вирішення проблеми забруднення у цій справі також вирізнявся затримками та неналежним виконанням. Основним заходом, розробленим Урядом у цьому відношенні протягом періоду, що розглядається, була розробка науково обґрунтованих проектів санітарно-захисних зон шахти та фабрики. [...] Однак, як видається, припис щодо зупинення діяльності так і не було виконано, і ні шахта, ні фабрика до сьогодні не впровадили чинний проект санітарно-захисних зон.

152. Через вісім років після набрання Конвенцією чинності, тобто у 2005 році, фабрика мала такий проект. Відхиляючи позови заявників до фабрики щодо їх переселення, судові органи влади підкреслили, що права заявників будуть належним чином захищені цим проектом, зокрема, з огляду на зменшення висоти

породного відвалу та його гідроізоляції. Однак, ці заходи, що були передбачені проектом як необхідні для того, щоб зробити виробничу діяльність фабрики безпечною для місцевості поза санітарно-захисною зоною, не були вжиті більш, ніж протягом наступних п'яти років (див. пункт 38 рішення). Видається, що щонайменше до введення в експлуатацію водопроводу у 2009 році мали місце затримки у постачанні питної води до присілка, які спричинили значні труднощі для заявників. Отже, заявників не було належним чином захищено від екологічних ризиків, що виникли через виробничу діяльність фабрики.

153. Стосовно шахти Суд зазначає, що у 2005 році почався процес ліквідації, а розробка проекту санітарно-захисної зони так і не була закінчена. Невідомо, чи дійсно шахта зупинила свою діяльність станом на теперішній час. Однак, видається, що заявники продовжують зазнавати впливу через її наявність, зокрема, оскільки їм не відшкодували шкоду, завдану просіданням ґрунтів. Крім того, родина Дубецьких-Найда проживає на відстані 100 метрів від породного відвалу шахти, який потребує екологічного контролю незалежно від того, чи функціонує ще шахта чи ні.

154. Загалом вбачається, що протягом всього періоду, що розглядається, як шахта, так і фабрика здійснювали діяльність не у відповідності із застосовними положеннями національного екологічного законодавства та Уряд не зміг ані сприяти переселенню заявників, ані забезпечити функціонуючу політику, щоб захистити їх від екологічних ризиків, пов'язаних з постійним проживанням у безпосередній близькості до вказаних промислових підприємств.

155. Суд вважає, що вирішувати екологічні проблеми, пов'язані з функціонуванням двох головних промислових підприємств-забруднювачів, які, вочевидь, з самого початку працювали з порушеннями і викидали відходи протягом більш ніж п'ятдесят років, було складним завданням, яке вимагало часу та значних ресурсів, і особливо в контексті низької прибутковості цих підприємств та загальнодержавних труднощів в економіці, на які посилався Уряд. В той же час Суд відзначає, що ці промислові підприємства знаходились в сільськогосподарській місцевості і заявники належали до дуже малої групи людей (не більше двох дюжин сімей), які проживали поблизу і зазнавали найбільшого впливу від забруднення. За цих обставин Уряд не зміг надати достатнє пояснення своєї неспроможності ані відселити заявників, ані знайти якісь інші шляхи ефективного вирішення їх індивідуального тягара протягом більш ніж дванадцяти років.

156. Отже, у цій справі було порушено статтю 8 Конвенції.

Рішення у справі *«Дубецька та інші проти України»* (*Dubetska and others v. Ukraine*) від 10 лютого 2011 року, заява № 30499/03.

Рекомендовані рішення ЄСПЛ:

«Дземюк проти України» (*Dzemyuk v. Ukraine*) від 4 вересня 2014 року, заява № 42488/02 – ЄСПЛ визнав порушення статті 8 Конвенції за заявою жителя селі Татарів, що становить частину міста-курорту Яремче, який стверджував, що тривале використання кладовища зробило його житло фактично непридатним для проживання, а його земельну ділянку – непридатною для використання. Він доводив, що не міг використовувати ані свою земельну ділянку для садівництва, ані криницю на своїй ділянці для питної води через побоювання отруїтися. Заявник також доводив, що спокій

його та його родини постійно порушувався похоронами, які проводилися біля його будинку.

83. Суд зазначає, що національне законодавство з охорони здоров'я чітко забороняє розміщення кладовища занадто близько до житлових будинків та джерел води (див. пункти 67 – 72 рішення). Як видається, найближча межа кладовища розташована за 38 метрів від будинку заявника (див. пункт 33). Це не можна вважати незначною невідповідністю, а радше – серйозним порушенням національних норм, зважаючи на те, що фактична відстань є трохи більшою за одну десяту мінімальної відстані, дозволеної такими нормами. Більше того, кладовище є безперервним джерелом можливої небезпеки, а завдана цим потенційна шкода не є такою, яку можна легко виправити або попередити. Такі загрози довіллю неодноразово визнавалися органами влади, зокрема, шляхом заборони використання незаконного кладовища для поховання та пропозиції щодо переселення заявника (див. пункти 20–25 та 49). Суд також зазначає, що національні органи влади встановили, що облаштування кладовища у вищезазначеному місці поставило заявника під загрозу забруднення ґрунту та джерел питної води і води для поливу через виділення з трупів, які розкладаються, таких речовин як трупа отрута (див. пункт 10). Суд звертає особливу увагу на той факт, що у селі Татарів немає централізованого водопостачання і мешканці села використовують власні криниці (див. пункт 9). Також видається, що високий рівень *E. coli*, виявлений у питній воді з криниці заявника, був набагато вищим за допустимий рівень і міг бути спричинений кладовищем (див. пункти 12, 18 та 30), хоча технічні звіти не дійшли остаточного або одностайного висновку щодо дійсного джерела забруднення *E. coli* (див. пункт 31). У будь-якому разі, високий рівень *E. coli*, незалежно від джерела походження, разом з явним та чітким порушенням норм санітарної безпеки, підтвердили наявність загроз для довкілля, зокрема, серйозного забруднення води, на які наражався заявник.

84. За таких обставин Суд доходить висновку, що облаштування та використання кладовища так близько від будинку заявника разом з подальшим впливом на довкілля та «якість життя» заявника досягло мінімального рівня, що вимагається статтею 8 Конвенції, та становило втручання у право заявника на повагу до його житла та приватного і сімейного життя. Суд також вважає, що потенційно шкідливе втручання досягло достатнього рівня серйозності для застосування статті 8 Конвенції.

Рішення у справі «**Дземюк проти України**» (*Dzemyuk v. Ukraine*) від 4 вересня 2014 року, заява № 42488/02.

«**Гримковська проти України**» (*Grimkovskaya v. Ukraine*) від 21 липня 2011 року, заява № 38182/03 – ЄСПЛ визнав порушення статті 8 Конвенції. У цій справі заявниця стверджувала, що прийняте в 1998 році рішення про визначення вулиці Ч. частиною магістральної дороги було незаконним і свавільним. Ухваливши це рішення, міська влада взагалі не вжила заходів, спрямованих на забезпечення регулярного контролю за станом вулиці з боку органів ДАІ, а також заходів з охорони довкілля з метою зменшення рівня забруднення повітря, спричиненого транзитним вантажним автотранспортом; у результаті будинок заявниці було пошкоджено, а здоров'я членів її сім'ї зазнало непоправної шкоди.

Варто звернути увагу, що навіть в контексті статті 8 ЄСПЛ надав значення мотивуванню судових рішень, прийнятих національними судами у справі заявниці.

71. Однак довідання якого б органу не належало утримання дорожнього покриття та іншого облаштування на вулиці Ч., Суд вважає більш важливим те, що мотивувальні частини судових рішень не містять прямої відповіді на головні доводи заявниці, на підставі яких вона вимагала встановити відповідальність Виконавчого комітету. Зокрема, хоча суд першої інстанції заслухав кількох свідків щодо деяких аспектів екологічної політики міської влади, ні його рішення, ні рішення вищих судів не містять чіткої оцінки того, чому вони дійшли висновку, що ця політика достатньо захищала права заявниці. Так само без обґрунтування було відхилено твердження про те, що рішення відповідача, прийняте у жовтні 1998 року, було незаконним і свавільним, а з матеріалів справи незрозуміло, чи досліджувався взагалі цей аспект позову заявниці в ході судового розгляду. Суд вважає, що доводи заявниці про незаконність та свавільність зазначеного рішення та адекватності екологічної політики міської влади відносно вулиці Ч. були надзвичайно важливими для вирішення, чи забезпечили дії відповідача справедливий баланс між правами заявниці, гарантованими статтею 8, та інтересами суспільства. За відсутності в текстах рішень національних судів обґрунтування відхилення цих доводів, Суд не може зробити висновок, що заявниця мала реальну можливість викласти свої погляди в незалежному органі.

«Кривіцька та Кривіцький проти України» (*Kryvitska and Kryvitskyi v. Ukraine*) від 2 грудня 2010 року, заява № 30856/03 – ЄСПЛ визнав порушення статті 8 Конвенції з огляду на ненадання державними органами належного обґрунтування для відхилення доводів заявників щодо застосовності до їхньої справи законодавства відносно виселення мешканців, які самоправно зайняли приміщення, та відсутності оцінки співрозмірності їхнього виселення. ЄСПЛ визнав, що заявників було позбавлено адекватних процесуальних гарантій у процесі прийняття рішення щодо їхнього права на житло.

«Заїченко проти України (№2)» (*Zaichenko v. Ukraine (no. 2)*) від 26 лютого 2015 року, заява № 45797/09 – ЄСПЛ визнав порушення статті 8 Конвенції у зв'язку із незаконністю збирання органами внутрішніх справ відомостей про заявника (у контексті його судово-психіатричної експертизи) без його згоди.

Свобода вираження поглядів (стаття 10 Конвенції)

Загальні положення статті 10 Конвенції

Звернути увагу на такі положення:

- стаття 10 Конвенції гарантує один з основоположних принципів демократичного суспільства:

Свобода вираження поглядів, гарантована пунктом 1 статті 10, становить одну з основних підвалів демократичного суспільства й одну з принципових умов його розвитку та умов самореалізації кожної особи. За умови дотримання пункту 2, свобода вираження стосується не лише тієї «інформації» чи тих «ідей», які отримані належним чином або розглядаються як необразливі чи незначні, а й тих, що викликають образи, обурення або неспокій. Такими є вимоги плюралізму, терпимості й широти поглядів, без яких «демократичне суспільство» неможливе.

Рішення у справі «**Гендсайд проти Сполученого Королівства**» (*Handyside v. the United Kingdom*) від 7 грудня 1976 р., серія А, № 24, п. 49.

- під особливим захистом перебувають ЗМІ:

Ці принципи мають особливе значення, коли йдеться про пресу. Хоча преса не повинна переступати меж, встановлених, *inter alia*, для «захисту репутації інших осіб», на ній лежить обов'язок повідомляти інформацію та ідеї на політичні теми так само, як і в інших сферах, які становлять громадський інтерес. І не лише засоби масової інформації мають завдання повідомляти таку інформацію та ідеї, а й громадськість має право отримувати їх.

Рішення у справі «**Санді Таймс проти Сполученого Королівства**» (*The Sunday Times v. the United Kingdom*) (№ 1), п. 65.

Це не тільки завдання преси — поширювати подібну інформацію та ідеї — суспільство також має право отримувати їх. Інакше чи здатна була б преса відігравати цю життєво важливу роль «вартового пса демократії».

Рішення у справі «**Торгейр Торгейрсон проти Ісландії**» (*Thorgeir Thorgeirson v. Iceland*) від 25 червня 1992 р., заява № 13778/88, п. 63.

- водночас з повідомленням інформації на пресу покладається **обов'язок** цю інформацію **не спотворювати і не викривляти**:

Суд наголошує, що стаття 10 Конвенції не гарантує абсолютно необмеженої свободи вираження поглядів, навіть стосовно висвітлення пресою питань, що викликають законне занепокоєння у суспільстві. Відповідно до пункту 2 статті 10, здійснення цієї свободи породжує «обов'язки і відповідальність», які стосуються також і преси. [...] В силу того, що здійснення свободи вираження поглядів пов'язане з «обов'язками і відповідальністю», гарантії, надані журналістам статтею 10 щодо висвітлення питань, які викликають загальний інтерес, супроводжуються застереженням, що журналісти

діятимуть добросовісно і передаватимуть точну та достовірну інформацію згідно з вимогами журналістської етики.

Рішення у справі «**Селістьо проти Фінляндії**» (*Selistö v. Finland*) від 16 листопада 2004 р., заява № 56767/00, п. 54.

- обмеження свободи вираження поглядів повинні зазнавати прискіпливого аналізу і мати **переконливе обґрунтування**:

Суд нагадує, що відповідно до п. 2 статті 10 Конвенції сфера для обмеження політичних висловлювань чи дебатів щодо питань, які становлять загальний інтерес, є дуже малою.

Рішення у справі «**Сюрек проти Туреччини**» (*Sürek v. Turkey*) (№. 1) [GC], заява №. 26682/95, п. 61.

Журналістська свобода передбачає також використання висловлювань, деякою мірою перебільшених або, навіть, провокаційних.

Рішення у справі «**Прагер та Обершлік проти Австрії**» (*Prager and Oberschlick v. Austria*) (№. 1) від 26 квітня 1995 р., серія А, № 313, п. 38.

- тлумачення ЄСПЛ поняття «**погляди**»:
  - «внутрішня» думка особи, тобто ненав'язування державою індивідууму будь-якого способу мислення;
  - інформація та ідеї, що становлять громадський інтерес (рішення у справі «**"Інформаціонерфайн Лентіа" та інші проти Австрії**» (*Informationsverein Lentia and others v. Austria*) від 24 листопада 1993, серія А, № 276, заяви №№ 13914/88, 15041/89, 15717/89, 15779/89 та 17207/90);
  - участь у дискусії стосовно проблем, що становлять загальний інтерес (рішення у справі «**Бладет Тромсе і Стенсаас проти Норвегії**» (*Bladet Tromsø and Stensaas v. Norway*) від 20 травня 1999 р., заява № 21980/93), в т.ч. публікації про дії поліції, неупередженості судів, державну політику, зокрема, щодо охорони здоров'я чи житла, а також критичні висловлювання на адресу політиків (рішення у справах *Лінгенса* (*Lingens v. Austria*) від 8 липня 1986 р., серія А, №. 103; «**"Українська Прес-Група" проти України**» (*Ukrainian Media Group v. Ukraine*) від 29 березня 2005 р., заява № 72713/01);
  - мистецькі твори та вистави (рішення у справі «**Інститут Отто Племінґера проти Австрії**» (*Otto-Preminger-Institut v. Austria*) від 20 вересня 1994 р., серія А № 295-А, заява № 13470/87);
  - інформація комерційного характеру (рішення у справі «**Маркт Інтерн Верлаг ГмбН та Клаус Беерманн проти Німеччини**» (*Markt Intern Verlag GmbH and Klaus Beermann v. Germany*) від 20 листопада

1989 р., серія А № 165, заява № 10572/83), в т.ч. рекламні оголошення (рішення у справі «**"Гроппера радіо АГ" та інші проти Швейцарії**» (*Groppera Radio AG and Others v. Switzerland*) від 28 березня 1990 р., серія А, № 173, заява № 10890/84) та ін., в т.ч.

- шокуючі погляди та ідеї.

Засоби вираження поглядів:

- усні висловлювання (рішення у справі «**Курпіану проти Кіпру**» (*Kurpianou v. Cyprus*) [ВП] від 15 грудня 2005 р.; заява № 73797/01);
- книжки (рішення у справі «**Лендон, Очаковські-Лоран і Жюлі проти Франції**» (*Lindon, Otchakovsky-Laurens and July v. France*) [GC] від 22 жовтня 2007 р., заяви №№ 21279/02 та 36448/02);
- статті в ЗМІ (рішення в справах «**"Українська Прес-Група" проти України**» (*Ukrainian Media Group v. Ukraine*) від 29 березня 2005 р., заява № 72713/01; «**Кумпене та Мазере проти Румунії**» (*Cumpana and Mazare v. Romania*) від 10 червня 2003 р., заява № 33348/96);
- оголошення, зображення (наприклад, фотографії), графіка; відео і кіно, телевізійні передачі (рішення у справах «**Йерсільд проти Данії**» (*Jersild v. Denmark*) від 23 вересня 1994 р., серія А, № 298 № 15890/89);
- поведінка, що виражає ідеї (носіння одягу) та ін.

36. [...] Суд зазначає, що він розглядав різні форми вираження поглядів, які підпадають під дію статті 10 Конвенції. Наприклад, Суд дійшов висновку, що коротка публічна демонстрація перед Парламентом кількох предметів брудного одягу, яка мала символізувати «брудну білизну держави», була формою вираження політичних поглядів (див. рішення від 12 червня 2012 року у справі «**Татар та Фабер проти Угорщини**» (*Tatár and Fáber v. Hungary*), заяви № 26005/08 та № 26160/08, п. 36).

37. У цій справі заявниця відірвала стрічку від вінка, покладеного Президентом України до пам'ятника відомому українському поетові у День незалежності України, і багато людей були свідками цього вчинку. Також заслуговує на увагу і те, що заявниця належала до опозиційної політичної партії «Батьківщина», керівник якої, пані Тимошенко, на той час відбувала покарання у вигляді позбавлення волі.

38. Зважаючи на поведінку заявниці та її контекст, Суд погоджується із тим, що своїм вчинком вона прагнула поширити серед людей навколо неї певні ідеї щодо Президента. Тому цей вчинок можна вважати формою вираження політичних поглядів. Відповідно, Суд вважає, що застосування до заявниці за цей вчинок стягнення у вигляді десятиденного адміністративного арешту становило втручання у її право на свободу вираження поглядів.

Рішення у справі «**Швидка проти України**» (*Shvydka v. Ukraine*)
від 30 жовтня 2014 року, заява № 17888/12.

Основні концепції з практики Європейського суду з прав людини щодо статті 10 Конвенції

Розрізнення фактів та оціночних суджень

На думку Суду, слід уважно розрізняти факти та оціночні судження. Наявність фактів можна довести, а правдивість оціночних суджень не можна. У зв'язку з цим Суд зауважує, що факти, на яких журналіст ґрунтував свої оціночні судження, були незаперечними, як і його добросовісність.

Що ж стосується оціночних суджень, цю вимогу неможливо виконати, і вона є порушенням самої свободи поглядів, яка є основною складовою права, гарантованого статтею 10 Конвенції.

Рішення у справі «**Лінгенс проти Австрії**» (*Lingens v. Austria*) від 8 липня 1986 р., серія А, №. 103, п. 46.

ЄСПЛ визнав оціночними судженнями такі висловлювання:

- «опортунізм низького ґатунку», «аморальний» і «позбавлений гідності» на адресу Федерального канцлера (справа «**Лінгенс проти Австрії**»).
- «звірі в уніформі, які кубляться повсюдно, нишком чи відкрито, в джунглях нічного життя нашого міста»; «особи, інтелектуальний рівень яких зведено до рівня немовляти...» та «дозволяючи тварюкам і садистам діяти, керуючись своїми хворобливими фантазіями» – щодо поліції (рішення у справі «**Торґейр Торґейрсон проти Ісландії**» (*Thorgeir Thorgeirson v. Iceland*) від 25 червня 1992 р., заява № 13778/88).
- «приховані нацисти» (в оригіналі німецькою – *Kellernazi*) щодо політика (рішення у справі «**Шарзах та "Ньюс Ферлагсгезельшафт" проти Австрії**»).
- оцінка одним журналістом методів свого колеги як «типово мафіозних» (рішення у справі «**Урбіно Родріґеш проти Португалії**» (*Urbino Rodrigues v. Portugal*) від 29 листопада 2005 р., заява № 75088/01).
- людина, яка не має «ані сорому, ні совісті» щодо губернатора (рішення у справі «**Грінберг проти Росії**» (*Grinberg v. Russia*) від 21 липня 2005 р., заява № 23472/03), так само як й інше висловлювання на адресу губернатора – «ненормальний» (рішення у справі «**Чемодуров проти Росії**» (*Chemodurov v. Russia*) від 31 липня 2007 р., заява № 72683/01).
- порівняння в ілюстрованому виданні політичного діяча та його подруги з парочкою «Бонні та Клайд» (рішення у справі «**Видавниче об'єднання "Віртшафтстренл Цайтшріфтен ГмбН" проти Австрії**» (№ 3) (*Wirtschafts-trend Zeitschriften-Verlagsgesellschaft M.B.H. (n° 3) v. Austria*) від 13 грудня 2005 р., заява № 66298/01 та 15653/02).
- вислови «страшилка», «громкоговоритель Администрации Президента, исполняющий роль Жириновского в Украине» та інші (рішення у справі

«"Українська Прес-Група" проти України» (*Ukrainian Media Group v. Ukraine*) від 29 березня 2005 р., заява № 72713/01).

Межі допустимої критики

Межі допустимої критики є ширшими щодо одних категорій осіб та звужуються пропорційно до зменшення публічності особи.

Суд вважає непереконливим аргумент Уряду стосовно того, що розголошена заявниками інформація не становила загального інтересу. Ця публікація з'явилася під час соціального конфлікту в одній з основних французьких автомобільних фірм, який широко висвітлювався у пресі; працівники вимагали підвищення зарплати, а дирекція відмовляла їм у цьому. У статті йшлося про те, що керівник фірми значно підвищив свою зарплату саме тоді, коли відмовився задовольнити вимоги своїх працівників. Вдавшись до такого порівняння у такому контексті, ця публікація зробила свій внесок у відкриту дискусію з питання, яке становило інтерес для громадськості; її метою було не намагання зашкодити репутації п. Кальве, а прагнення на ширшому тлі обговорити актуальне питання, яке цікавило громадськість. На думку Касаційного суду, комерційні питання, коли йдеться про таку публічну особу, як керівник великого підприємства, не належать до сфери приватного життя. Уряд це не заперечив.

Рішення у справі «**Фрессоз і Руар проти Франції**» (*Fressoz et Roir v. France*) від 21 січня 1999 р., заява № 29183/95, п. 50.

42. У справі, яка розглядається, заявниця надіслала свою скаргу щодо С. до державного органу, підлеглою якого остання була, приватним листом і не оприлюднювала його. Отже, вимоги захисту за статтею 10 Конвенції необхідно оцінювати не у відношенні інтересів свободи преси або відкритого обговорення питань, які становлять гострий громадський інтерес, а швидше у відношенні права заявниці повідомляти про порушення у діях посадової особи органу, компетентному розглядати такі скарги (див. рішення від 5 жовтня 2006 року у справі «**Захаров проти Росії**» (*Zakharov v. Russia*), заява № 14881/03, п. 23, та рішення від 18 грудня 2008 року у справі «**Казаків проти Росії**» (*Kazakov v. Russia*), заява № 1758/02, п. 28). У цьому контексті Суд повторює, що одним із принципів верховенства права є те, що громадяни повинні мати можливість повідомляти компетентних посадових осіб держави про поведінку державних службовців, яка їм видається неправомірною або незаконною (див. п. 26 рішення у справі «**Захаров проти Росії**» (*Zakharov v. Russia*) та п. 28 рішення у справі «**Казаків проти Росії**» (*Kazakov v. Russia*)).

43. Суд зазначає, що заявниця надіслала свого листа, перш за все, з метою перевірки компетентними органами незаконного — на її думку — поведінки деяких державних службовців. Зокрема, заявниця надіслала свою скаргу до державного органу, відповідального за контроль за діяльністю Академії та її працівників, і просила вивчити питання. Ніщо не свідчить про те, що заявниця не діяла в межах, установлених законом для подання подібних скарг.

44. Крім того, заявниця у своєму листі не вдавалася до образливих, брутальних або нестриманих висловлювань, хоча у ньому дійсно містилися деякі емоційні вислови, які наближалися до перебільшення або провокації,— такі як, наприклад, твердження, що С. «кожного дня змінює ексклюзивні імпорتنі вбрання та діаманти» (див. пункт 6 рішення).

45. Суд також зазначає, що лист не ставив під загрозу громадську довіру до посадових осіб Академії, оскільки його зміст не став відомим загалу, у справі не брала участь преса, а також не було будь-якої іншої форми публічного розголосу. В цілому можна обґрунтовано стверджувати, що скарга заявниці не виходила за межі прийнятної критики, особливо, оскільки ці межі за певних обставин можуть бути ширшими стосовно державних службовців порівняно з приватними особами (див. рішення у справі **«Лешнік проти Словаччини»** (*Lesnik v. Slovakia*), заява № 35640/97, п. 53, *ECHR* 2003-IV, та рішення від 20 квітня 2006 року в справі **«Райчінов проти Болгарії»** (*Raichinov v. Bulgaria*), заява № 47579/99, п. 48).

46. Суд також зауважує, що, хоча у листі заявниці містилися серйозні твердження про факти корупції, незаконної розтрати державних коштів та інших зловживань посадовим становищем, відповідальність за які покладалася на посадових осіб Академії, у ньому також були твердження, які аргументовано можна назвати оціночними судженнями. Зокрема, це були твердження, що проректор Академії несправедливо поводитися зі студентами та їхніми батьками та була юридично некомпетентною (див., *mutatis mutandis*, рішення від 27 травня 2004 року у справі **«Відес Аїзсардзібас Клубс» проти Латвії»** (*Vides Aizsardzibas Klubs v. Latvia*), заява № 57829/00, п. 46). Незважаючи на те, що відповідно до статті 47¹ Закону України «Про інформацію» оціночні судження не підлягають доведенню їх правдивості (див. пункт 19 рішення), суди поклали на заявницю відповідальність за те, що вона не довела правдивість своїх тверджень, хоча й не проаналізували, чи могли зазначені твердження бути оціночними судженнями.

47. У зв'язку з цим Суд повторює, що вимогу доведення правдивості оціночного судження виконати неможливо, отже, ця вимога порушує свободу вираження думки як таку, а вона є основною складовою права, гарантованого статтею 10 Конвенції (див., серед інших джерел, рішення від 29 травня 2005 року у справі **«Українська прес-група» проти України»** (*Ukrainian Media Group v. Ukraine*), заява № 72713/01, п. 41).

48. За цих обставин Суд доходить висновку, що притягнення заявниці до цивільної відповідальності за подання до державного органу скарги щодо стверджуваних порушень з боку посадової особи держави було непропорційним цілі, яка переслідувалася, а саме — захисту репутації та прав відповідної посадової особи. Таким чином, було порушення статті 10 Конвенції.

Рішення у справі **«Сірик проти України»** (*Siryk v. Ukraine*)
від 31 березня 2011 року, заява №6428/07.

Т. зв. «охолоджувальний ефект» (chilling effect)

Суд вважає, що звинувачення заявника та покарання у вигляді двох років позбавлення волі з позбавленням права обіймати посади, пов'язані з виконанням організаційно-розпорядчих функцій у засобах масової інформації, строком на 2 роки, призначене за наслідком судового розгляду, що тривав декілька років, могли мати «охолоджувальний ефект» для свободи вираження поглядів заявника. Не можна сказати, щоб цей ефект був суттєво пом'якшений рішенням апеляційного суду, враховуючи те, що суд підтримав обвинувачення по суті, та тим, що заявник не був покараний, принаймні частково, через процедурні причини та частково через декриміналізацію правопорушень за новим Кримінальним кодексом.

Рішення у справі **«Ляшко проти України»** (*Lyashko v. Ukraine*)
від 10 серпня 2006 р., заява № 21040/02, п. 57.

Пропорційність заходу законній меті

39. Суд не погоджується з думкою заявниці, що положення Кодексу України про адміністративні правопорушення про дрібне хуліганство було явно незастосовним у її випадку. Відповідне положення стосується, зокрема, образливого чіплення до громадян, що порушує громадський порядок (див. пункт 16). На думку Суду, пошкодження заявницею стрічки на вінку могло вважатися таким, що підпадає під вищезазначену категорію. Суд пам'ятає про доволі загальне юридичне визначення «дрібного хуліганства», тлумачення та практичне застосування якого можуть у певних випадках бути предметом зловживання. У цій справі заявниця вдалася до провокативного жесту, який міг занепокоїти або образити деяких з багатьох людей, які були його свідками. Зважаючи на поведінку заявниці та її кваліфікацію національними судами, Суд погоджується з тим, що застосоване національне законодавство відповідало вимозі щодо передбачуваності. Суд доходить висновку, що визнання заявниці винною у дрібному хуліганстві та застосування до неї стягнення, передбаченого відповідним положенням, відповідало вимозі щодо законності.

40. Зважаючи на вищезазначені зауваження, Суд також доходить висновку, що застосований до заявниці захід переслідував легітимну мету захисту громадського порядку та прав інших громадян. Залишається встановити, чи був цей захід «необхідним у демократичному суспільстві» для досягнення цієї мети.

41. Як зазначено у Кодексі України про адміністративні правопорушення та у подальших роз'ясненнях Пленуму Верховного Суду України, адміністративні правопорушення (тобто незначні правопорушення за законодавством України) караються арештом лише у виняткових випадках (див. пункти 16 та 18). Проте національні суди застосували до заявниці, шістдесятитрьохрічної жінки, без судимостей, найбільш суворе покарання за правопорушення, яке не призвело до жодного насильства або загрози. Вчиняючи так, суд посилався на відмову заявниці визнавати свою провину, таким чином накладаючи на неї стягнення за небажання змінити свої політичні погляди. Суд не вбачає цьому жодного виправдання і вважає захід непропорційним переслідуваній меті.

42. Тому Суд вважає, що було порушено право заявниці на свободу вираження поглядів. Відповідно було порушення статті 10 Конвенції.

Рішення у справі «**Швидка проти України**» (*Shvydka v. Ukraine*)
від 30 жовтня 2014 року, заява № 17888/12.

Рекомендовані рішення ЄСПЛ:

«**Газета "Україна-Центр" проти України**» (*Gazeta Ukraina-Tsentr v. Ukraine*) від 15 липня 2010 року, заява № 16695/04 – ЄСПЛ визнав порушення пункту 1 статті 6 та статті 10 Конвенції, оскільки ЄСПЛ не побачив «жодних доказів того, що національні суди у своїх рішеннях забезпечили баланс між потребою захищати репутацію пана Я. та правом підприємства-заявника розголошувати інформацію, яка становить суспільний інтерес у контексті виборчих дебатів. Суди не надали достатніх підстав для того, аби прирівняти пана М., який висловив дискредитуючі твердження, та підприємство-заявника, яке його опублікувало, а також для неврахування того факту, що оскаржувана інформація була широко розповсюджена до її публікації підприємством»

заявником. Суди також не розглядали пропорційність втручання та той факт, що підприємство-заявник надало позивачу можливість відповісти на оскаржувану публікацію».

«Мирський проти України» (*Myrskyy v. Ukraine*) від 20 травня 2010 року, заява № 7877/03 – ЄСПЛ визнав порушення статті 10 Конвенції, оскільки національні суди не навели відповідних і достатніх підстав для свого висновку про те, що висловлювання, яке було приписано заявникові, мало наклепницький характер для позивачів.

Свобода зібрань та об'єднань (стаття 11 Конвенції)

Особливості та сфера застосування статті 11 Конвенції

Звернути увагу на:

- права, які гарантує стаття 11 Конвенції (сфера застосування статті);
- пов'язаність прав, які гарантує стаття 11 Конвенції, з політичними і соціальними цінностями демократичного суспільства;
- структуру статей 8-11 Конвенції, яка допомагає встановити рівновагу між правами особи та більш широким інтересом демократичного суспільства в цілому у разі ймовірного виникнення конфлікту (пункт 1 гарантує право, пункт 2 – передбачає винятки, коли втручання у здійснення цього права може бути виправдане за наявності певних умов);
- виправданість втручання у право на мирні зібрання – лише за наявності сукупності 3-х умов, а саме: по-перше, вони встановлені законом, по-друге, переслідують законну мету, зокрема, застосовуються *в інтересах національної або громадської безпеки, для запобігання заворушенням чи злочинам, для охорони здоров'я чи моралі або для захисту прав і свобод інших осіб*, і по-третє, є необхідними в демократичному суспільстві.

Мирні зібрання

Звернути увагу на:

- можливість державам встановлювати «законні обмеження» щодо здійснення права на мирні зібрання, однак ЄСПЛ застосовує ту сама концепцію «законності», що й у формулюваннях «відповідно до закону» і «встановлений законом», які містяться у другому пункті статей 9, 10 та 11, тобто це вимагає забезпечення певної якості національного закону, наприклад, передбачуваності, і відсутності свавілля⁴⁶;
- широке тлумачення поняття «мирні зібрання» у п. 1 ст. 11 Конвенції (охоплює як закриті зібрання, так і зібрання у громадських місцях, а також збори у встановленому місці та публічні процесії);
- вузьке тлумачення понять, які використовуються у п. 2 статті 11 (відповідно до Керівних принципів щодо свободи мирних зібрань БДІПЛ

⁴⁶ *Rekvenyi v. Hungary*, заява № 25390/94, рішення від 20 травня 1999 року, п. 59.

ОБСЄ та Сіракузьких принципів тлумачення обмежень і відступів від положень Міжнародного пакту про громадянські й політичні права);

- презумпцію «мирного» характеру зібрання;
- зв'язок з правами, гарантованими статтями 9 та 10 Конвенції: Суд часто звертається до положень статті 10 Конвенції.

Наприклад, у справі **«Фогт проти Німеччини»** ЄСПЛ відзначив, що «захист особистих думок, передбачений статтею 10, є однією з цілей свободи зібрань та об'єднання, яку гарантує стаття 11»⁴⁷, повторивши згодом це положення у цілій низці справ, зокрема, загальновідомій **«Реквені проти Угорщини»**⁴⁸.

Щоб проілюструвати взаємозв'язок статей 10 та 11 Конвенції, скористаємося рішенням у справі **«Каспаров та інші проти Росії»** від 3 жовтня 2013 року (заява № 21613/07).

81. Суд відзначає, що, із врахуванням справи, стаття 10 повинна розглядатися як загальний закон (*lex generalis*) щодо статті 11, яка є спеціальним законом (*lex specialis*) (див. справу *«Ezelin v. France»*, від 26 квітня 1991 року, § 35, Серія А № 202). Суд бере до уваги просьбу заявників розглядати їх як два окремих питання, виходячи з обставин справи. Він відзначає, що адміністративні обвинувачення, пред'явлені в цьому випадку, спираються, зокрема, на той факт, що заявники скандували антиурядові гасла під час несанкціонованої демонстрації. Ця скарга, потрапляючи в принципі під дію статті 10, аналогічна до тих, які розглядалися у справі **«Галстян проти Вірменії»**, §§ 95-96 и § 100), де заявник був арештований і засуджений з огляду на його поведінку під час політичної діяльності, та у справі **«Сергей Кузнецов проти Росії»** (*Sergey Kuznetsov v. Russia*, заява № 10877/04, § 23, від 23 жовтня 2008 року), де заявник був обвинувачений у вчиненні адміністративного правопорушення за поширення образливих листівок під час пікету. В цих та інших випадках Суд не вважав необхідним розглядати заяву за статтею 10 окремо від заяви за статтею 11 Конвенції. Немає причин відходити від цього принципу і в цій справі.

82. З іншого боку, незважаючи на свою самостійну роль і особливу сферу застосування, стаття 11 повинна, в цьому випадку, також розглядатися в світлі статті 10. Захист особистих думок, гарантованих статтею 10 Конвенції, є одним з аспектів свободи мирних зібрань, закріплених в статті 11 (див. рішення у справі *«Ezelin v. France»* від 26 квітня 1991 року, заява № 11800/85, § 37).

Також стаття 11 тісно пов'язана із статтею 17 Конвенції, що забороняє зловживання правами, тобто мітингувальники не можуть покликатися на права, передбачені статтею 11, з метою нанесення шкоди гарантованих Конвенцією правам інших осіб.

- існування позитивного обов'язку держави забезпечувати ефективну реалізацію права на мирні зібрання, у тому числі захисту цього від інших приватних осіб, котрі можуть намагатися втручатися в його здійснення.

⁴⁷ *Vogt v. Germany*, заява № 17851/91, рішення від 2 вересня 1995 року, п. 64

⁴⁸ *Rekvenyi v. Hungary*, заява № 25390/94, рішення від 20 травня 1999 року, п. 58.

Наприклад, у рішенні у справі «**Платформа "Лікарі за життя" проти Австрії**» від 21 липня 1988 року ЄСПЛ так охарактеризував негативні й позитивні зобов'язання держав у світлі статті 11 Конвенції:

30. У своєму рішенні від 17 жовтня 1985 року щодо прийнятності Комісія детально розглянула питання про те, чи включає стаття 11 вимогу, направлену до держави, захищати демонстрації від тих, хто бажає завадити їх проведенню чи зірвати їх. Комісія відповіла на це питання позитивно.

31. Суд не розвиває загальну теорію про позитивні зобов'язання, що виходять із Конвенції, але перед тим, як встановлювати чи аргументована скарга асоціації-заявника, він повинен розтлумачити статтю 11.

32. Демонстрація може дратувати чи ображати тих, хто виступає проти ідеї чи вимоги, на підтримку яких вона проводиться. Однак учасники демонстрації повинні мати можливість проводити демонстрацію, не боячись бути підданими фізичному насиллю з боку своїх супротивників (опонентів); такі побоювання могли б перешкодити асоціаціям чи іншим групам, що підтримують загальні ідеї чи інтереси, відкрито виражати свою думку з найбільш суперечливих питань, які зачіпають суспільство. У демократичному суспільстві право на проведення контрдемонстрацій не може суміщатися з обмеженням реалізації права на демонстрацію.

Справжня й ефективна свобода мирних зібрань, відповідно, не може зводитись лише до обов'язку держави утримуватися від втручання: повністю негативна концепція ролі держави не відповідає предмету та цілі статті 11. Як і стаття 8, стаття 11 іноді вимагає застосування позитивних заходів, навіть у сфері відносин між фізичними особами, коли це необхідно (див., *mutatis mutandis*, рішення у справі «**X and Y v. the Netherlands**» від 26 березня 1985 року, серія А № 91, стор. 11, § 23).

33. Погоджуючись з Урядом та Комісією, Суд дійшов висновку, що австрійське право передбачає застосування таких позитивних заходів для захисту демонстрантів. Наприклад, стаття 284 та 285 Кримінального кодексу забороняє будь-якій особі створювати перешкоди, розганяти чи зривати зібрання, проведення якого не заборонено; статті 6, 13 та 14 (2) Закону «Про зібрання», які наділяють владу повноваженнями у певних випадках забороняти, припиняти чи розпускати зібрання, використовуючи силу, застосовуються й до контрдемонстрацій.

34. Хоча до обов'язків держав-учасниць Конвенції входить застосування розумних та відповідних заходів для забезпечення мирного проходження законних демонстрацій, вони не можуть гарантувати це абсолютно і наділені певною свободою дій при виборі засобів, що будуть застосовані (див., *mutatis mutandis*, рішення у справі *Abdulaziz, Cabales and Balkandali* від 28 травня 1985 року, серія А, № 94, стор. 33-34, § 67, і у справі *Rees* від 17 жовтня 1986 року, серія А № 106, стор. 14-15, §§ 35-37). У цій частині стаття 11 Конвенції зобов'язує держави вживати заходів, але не зобов'язує їх досягати певних результатів.

- застосування принципу пропорційності у справах, що стосуються права на мирні зібрання;
- вимоги п. 5 ст. 182 КАСУ – проведення зборів, мітингів, походів, демонстрацій чи інших зібрань може створити **реальну небезпеку** заворушень чи злочинів, загрозу здоров'ю населення або правам і свободам інших людей (а не уявну, гіпотетичну);

- тягар доведення – на позивачеві (органи виконавчої влади, органи місцевого самоврядування).

Рекомендовані рішення ЄСПЛ:

«Сергей Кузнецов проти Росії» (*Sergey Kuznetsov v. Russia*) від 23 жовтня 2008 р., заява № 10877/04 – щодо завчасного сповіщення, то у своєму рішенні ЄСПЛ, зокрема, зазначив:

43. Є безспірним те, що в розглядуваній справі заявник направив повідомлення про проведення пікетування за вісім днів до його проведення, тоді як відповідно до застосованих правових норм повідомлення має бути направлено за десять днів до проведення акції. Однак факт, що різниця у два дні могла завадити владі належним чином підготуватися до акції пікетування, виглядає мало правдоподібним. Швидше, беручи до уваги незначні масштаби запланованої події, адміністрація міста не вважала цю затримку значущою і важливою. Адміністрація не тільки швидко підтвердила отримання повідомлення про намір провести акцію пікетування, але й за п'ять днів до її проведення віддала міліції розпорядження охороняти громадський порядок. У офіційних документах затримку не ставили у вину Заявникові, і це не вплинуло на законність акції пікетування. Це порушення вперше було згадане у протоколі про адміністративне правопорушення, який був складений через шість тижнів після проведення зібрання. За даних обставин Суд вважає, що одне лише формальне порушення строку подачі повідомлення не було ні обґрунтовано, ні достатньою причиною, щоб накласти на заявника адміністративну відповідальність. У зв'язку з цим Суд підкреслює, що свобода брати участь у мирному зібранні має таке велике значення, що на особу не можуть бути накладені санкції – навіть у вигляді незначного дисциплінарного стягнення – за участь в незабороненій демонстрації, якщо лише ця особа не вчинить діяння, що заслуговує покарання (справа «*Ezelin v. France*» від 26 квітня 1991 року, серія А № 202, § 53).

Що стосується блокування проходу біля приміщення суду, ЄСПЛ повторив, з посиланнями на попередню практику, що будь-яка демонстрація в громадському місці неминуче порушує звичний плин життя, включно з порушенням руху громадського транспорту, і органам влади важливо продемонструвати певний рівень терпимості щодо мирних зібрань, оскільки це право, гарантоване статтею 11 Конвенції, не повинно втрачати своєї суті.

44. Що стосується гаданого утруднення проходу до суду, Суд зазначає, що акція пікетування, в якій брали участь декілька осіб, почалася приблизно о 9 годині ранку нагорі сходів, які вели до входу Свердловського обласного суду. Невдовзі судові пристави та співробітники міліції звернулися до заявника з проханням спуститися вниз. Учасники пікету підкорилися і продовжили акцію перед сходами. [...] Суд вважає, що для оцінки цієї ситуації є дуже важливими такі деталі. По-перше, немає сумнівів у тому, що скарг на згодне перешкоджання проходу до суду, викликане учасниками акції пікетування, не надходило ні від окремих відвідувачів, ані від суддів чи співробітників суду. По-друге, навіть якщо припустити, що присутність декількох людей наверху сходів створило незручності для проходу в суд, можна вірити тому, що заявник підкорився проханню судових приставів і співробітників міліції і без подальших суперечок спустився вниз на майданчик. По-третє, необхідно відзначити, що гадане утруднення проходу було дуже незначним за часом. Нарешті, Суд повторює, що будь-яка демонстрація в громадському місці неминуче порушує

звичний плін життя і органам місцевої влади важливо продемонструвати певну терпимість до мирних зібрань, оскільки свобода зібрань, що гарантується статтею 11 Конвенції, не повинна втрачати своєї суті (див. цитовані вище рішення у справах *Galstyan*, §§ 116-117; *Bukta*, § 37; та *Oya Ataman*, §§ 38-42). Отже, Суд не переконаний, що гадане утруднення проходження до суду, особливо за даних обставин, коли заявник продемонстрував гнучкість і готовність співпрацювати з владою, є обґрунтованою і достатньою причиною для втручання.

Окрім того, щодо третього пункту обвинувачення ЄСПЛ зазначив:

45. Що стосується третього пункту обвинувачення заявника, то національні суди не вказали, на підставі чого вони дійшли зроблених висновків у цій справі. В їхніх постановках немає аналізу гаданих відмінностей між заявленими цілями акції пікетування і змістом листівок, які заявник поширював під час акції. У зв'язку з цим Суд повторює, що будь-які заходи, які порушують свободу зібрання й вираження думки, окрім випадків підбурювання до насилля або відмови від принципів демократії, – якими б шокуючими й неприйнятними певні точки зору чи слова могли б видатися органам влади – підривають демократію чи навіть ставлять її під загрозу. В демократичному суспільстві, заснованому на верховенстві права, має надаватися належна можливість вираження ідей, які кидають виклик існуючому порядку, у вигляді здійснення права на зібрання, а також іншими законними способами (див. рішення у справі «*Stankov and the United Macedonian Organisation Ilinden v. Bulgaria*», заяви №№ 29221/95 та 29225/95, § 97, ECHR 2001-IX). Матеріали, поширені заявником, та ідеї, які він відстоював під час акції пікетування, не містили наклепницьких заяв, підбурювання до насилля чи відмови від принципів демократії. Отже, хоч який би неприємний не був заклик до відставки голови Свердловського обласного суду для нього самого і якою б образливою не вважав він статтю, в якій йдеться про корупцію у Свердловському обласному суді, для притягнення заявника до відповідальності за реалізацію права на свободу зібрань і вираження особистої думки не було підстав чи достатньої причини.

46. Для Суду також має значення те, що вперше питання щодо гаданої невідповідності між заявленими цілями акції пікетування і поширюваними матеріалами було піднято в листі заступника голови Свердловського обласного суду, чиновника, безпосередньо підпорядкованого голові Свердловського обласного суду, який став мішенню для критики в поширюваних матеріалах. Використання в листі заступника голови певних термінів і виразів, таких, наприклад, як заява, що учасники акції пікетування тим самим вчинили адміністративне правопорушення, давало оцінку справі до її розгляду в суді й виражало думку про винуватість Заявника ще до визнання його винним відповідно до закону (порівняйте справи «*Böhmer v. Germany*» від 3 жовтня 2002 року, заява № 37568/97, §§ 54 і 56, і «*Nešták v. Slovakia*» від 27 лютого 2007 року, заява № 65559/01, §§ 88 і 89).

47. Насамкінець, Суд зазначає, що метою пікетування було привернення уваги громадськості до гаданої дисфункції судової системи у Свердловському обласному суді. Це серйозне питання, безсумнівно, було частиною політичної дискусії і мало неабияку суспільну значущість. У зв'язку з цим Суд повторює, що завжди вимагав наявності серйозних причин для виправдання застосування обмежень на політичні заяви чи на висвітлення таких суспільно значущих питань, як, наприклад, корупція у судовій владі, оскільки судові обмеження, накладені в індивідуальних випадках, неминуче вплинуть на повагу до права на свободу вираження особистої думки в розглядуваній державі (див., *mutatis mutandis*, справи «*Karman v. Russia*», від 14 грудня 2006 року, заява № 29372/02, § 36, «*Feldek v. Slovakia*», заява № 29032/95,

§ 83, ECHR 2001-VIII, і «*Sürek v. Turkey*» (no. 1) [GC], заява № 26682/95, § 61, ECHR 1999-IV). Ні національні суди, ані Уряд не висунули суттєвих причин для подібних обмежень у цій справі.

48. У світлі вищевикладеного Суд вважає, що органи влади Російської Федерації не навели обґрунтованих й достатніх причин, які могли б виправдати втручання у право заявника на свободу зібрань і вираження поглядів. Незначний розмір штрафу не применшує значимість того факту, що таке втручання не було необхідним у демократичному суспільстві. Таким чином, мало місце порушення статті 11 Конвенції, що тлумачиться у світлі статті 10.

«Веренцов проти України» (*Vyerentsov v. Ukraine*) від 11 квітня 2013 року, заява № 20372/11 – ЄСПЛ відзначив, що парламентом України не було введено в дію жодного закону, який би регулював порядок проведення мирних демонстрацій, хоча статті 39 та 92 Конституції чітко вимагають того, щоб такий порядок було встановлено законом, тобто актом парламенту України. Хоча Суд погоджується з тим, що державі може знадобитися певний час для прийняття законодавчих актів протягом перехідного періоду, він не може погодитися з тим, що затримка у понад двадцять років є виправданою, особливо коли йдеться про таке фундаментальне право як свобода мирних зібрань. Таким чином, Суд доходить висновку, що втручання у право заявника на свободу мирних зібрань не було встановлено законом.

«Алексєєв проти Російської Федерації» (*Alekseyev v. Russia*) від 21 жовтня 2010 року, заяви № 4916/07, 25924/08 та 14599/09 – ЄСПЛ визнав, що неодноразові заборони проведення демонстрацій на підтримку прав і свобод і рівності сексуальних меншин не відповідали гострій соціальній потребі і таким чином, не були необхідні в демократичному суспільстві. Окрім порушення статті 11 Конвенції, ЄСПЛ визнав порушення статті 14 у поєднанні зі статтею 11 Конвенції.

Свобода об'єднань

Рекомендовані рішення ЄСПЛ:

«Корецький та інші проти України» (*Koretsky and others v. Ukraine*) від 3 квітня 2008 року, заява № 40269/02 – ЄСПЛ визнав, що втручання в свободу об'єднання заявників (відмова в реєстрації громадського об'єднання під назвою «Громадянський комітет за збереження дикої (корінної) природи Березняків» не було виправданим і порушувало права, гарантовані статтею 11 Конвенції.

Реалізація прав, гарантованих Конвенцією, без дискримінації (стаття 14 Конвенції та Протокол № 12)

Окрім того, жодне обмеження не може бути застосоване дискримінаційним чином (стаття 14 Конвенції та Протокол № 12).

У статті 14 Конвенції згадується низка захищених ознак. Захищена ознака – це індивідуальна характеристика, що не повинна братися до уваги для цілей відмінного ставлення чи користування конкретним благом⁴⁹. Водночас, перелік «захищених ознак» у ст. 14 ЄКПЛ є невичерпний, оскільки словосполучення «за іншою ознакою» дозволяє ЄСПЛ застосовувати, наприклад, ті ознаки, що містяться в Директивах ЄС або інші ознаки⁵⁰.

Необхідно наголосити, що не кожна відмінність у ставленні становитиме порушення статті 14 Конвенції – має бути встановлено, що інші особи в аналогічних чи відносно подібних ситуаціях зазнають привілейованого ставлення, і це становитиме дискримінацію⁵¹. Відмінність у ставленні є дискримінаційною тоді, коли немає об'єктивного і обґрунтованого виправдання; іншими словами, якщо не переслідується легітимна мета чи якщо немає достатнього зв'язку між пропорційністю заходів, використаних для досягнення мети чи якщо мета потребує зусиль для реалізації⁵².

Для прикладу розглянемо одну із захищених ознак – стать.

Гендерна рівність

Типова ситуація дискримінації за ознакою статі – це коли жінка зазнає менш сприятливого ставлення порівняно з чоловіком. Але буває й навпаки.

У справі **«Унал Текелі проти Туреччини»** (*Ünal Tekeli v. Turkey*)⁵³ заявниця скаржилася на те, що, відповідно до національного права, після укладення шлюбу вона зобов'язана взяти прізвище чоловіка. ЄСПЛ визнав, що хоча закон дозволяє залишати своє дівоче прізвище поряд із новим прізвищем чоловіка, це, втім, становить дискримінацію за ознакою статі, оскільки закон не зобов'язує чоловіків змінювати своє прізвище.

⁴⁹ Там само, с. 95.

⁵⁰ Наприклад, у справі **«Кіютін проти Росії»** (*Kiyutin v. Russia*) від 10 березня 2011 року, заява № 2700/10, такою ознакою був ВЛП-позитивний статус заявника-громадянина Узбекистану. Ситуація заявника є аналогічною до ситуації з громадянкою Росії і в них народилася дитина, однак при цьому ставлення до заявника є відмінним через його ВЛП-позитивний статус.

⁵¹ Див. рішення у справі **«Унал Текелі проти Туреччини»** (*Ünal Tekeli v. Turkey*) від 16 листопада 2004 р., заява № 29865/96, § 49

⁵² Рішення у справі *Stec and Others*, § 51.

⁵³ Рішення у справі **«Унал Текелі проти Туреччини»** (*Ünal Tekeli v. Turkey*) від 16 листопада 2004 р., заява № 29865/96.

У справі «**Зарб Адамі проти Мальти**» (*Zarb Adami v. Malta*)⁵⁴ заявник стверджував, що його дискримінують у контексті здійснення обов'язків присяжного засідателя. Він скаржився, що виходячи з практики формування списків кандидатів у присяжні, існує набагато більша ймовірність, що до складу суду буде викликаний чоловік. Згідно із статистичними даними, понад 95% присяжних за 5 років були особами чоловічої статі. ЄСПЛ вирішив, що оскільки чоловіки та жінки знаходяться в аналогічній ситуації стосовно їхніх громадянських прав та обов'язків, така ситуація дійсно становить дискримінацію.

Згідно з позицією ЄСПЛ, концепція «статі» охоплює випадки дискримінації за ознакою статі у більш абстрактному розумінні, тобто включає в себе деякі гарантії захисту гендерної ідентифікації⁵⁵. Загалом право, що регулює ознаку «гендерної ідентифікації», потребує уточнення як на національному, так і на європейському рівні, оскільки одні держави вважають це елементом «сексуальної орієнтації», а інші трактують її як складову «статевої дискримінації»⁵⁶.

У практиці ЄСПЛ є також чимало справ, де розглядалося порушення статті 14 Конвенції у поєднанні зі статтею 1 Першого протоколу (право на мирне володіння майном) у контексті різноманітних соціальних виплат, допомоги на дитину, пенсії та пенсійного віку тощо. Коротко зупинимося на деяких з них.

Так, у справі «**Шулер-Цґраґґен проти Швейцарії**» (*Schuler-Zraggen v. Switzerland*)⁵⁷ заявниці, яка певний час отримувала пенсію у зв'язку з непрацездатністю внаслідок хвороби, після народження дитини скасували виплати, оскільки стан її здоров'я поліпшився, і вона на 60-70% була спроможна доглядати за домівкою і своєю дитиною. Заявниця оскаржила це рішення, однак безуспішно. Зокрема, Федеральний страховий суд щодо претензій на пенсію заявив:

«Слід узяти до уваги... що багато одружених жінок, які працюють, після народження першої дитини залишають роботу на той час, поки дитина потребує постійної турботи і виховання. Це спостереження, що впливає з життєвого досвіду, має в цій справі слугувати за відповідний пункт і належним чином враховуватися, коли йдеться про критерії оцінки ступеня непрацездатності... На час ухвалення оскаржуваного рішення – 21 березня 1986 року... – дитині, народженій 4 травня 1984 року, не було

⁵⁴ Рішення у справі «*Зарб Адамі проти Мальти*» (*Zarb Adami v. Malta*) від 20 червня 2006 р., заява № 17209/02.

⁵⁵ Рішення у справі «*Крістіна Гудвін проти Сполученого Королівства*» (*Christine Goodwin v. UK*) [Велика палата] від 11 липня 2002 року, заява № 28957/95 та «*l. проти Сполученого Королівства*» (*l. v. UK*) [Велика палата] від 11 липня 2002 року, заява № 25680/94.

⁵⁶ Посібник з європейського антидискримінаційного права. Українське видання: ТОВ «К.І.С.», 2013. – С. 101.

⁵⁷ Див. рішення у справі *Шулер-Цґраґґен проти Швейцарії* (*Schuler-Zraggen v. Switzerland*) від 28 травня 1993 року, заява № 14518/89.

ще двох років, тож, зваживши на міру ймовірності (*nach dem Beweisgrad der uberwiegenden Wahrscheinlichkeit*)..., можна припустити, що заявниця, навіть якби її здоров'я не мало вад, опікувалася б тільки домашнім господарством та материнськими обов'язками».

На думку суду, з огляду на викладене, зникла потреба встановлювати, чи була пані Шулер-Цграгген спроможна працювати на попередньому місці роботи; питання радше полягало в тому, щоб визначити, чи була заявниця взагалі і якою мірою обмежена у своїй здатності виконувати обов'язки матері та домогосподарки.

У скарзі до ЄСПЛ заявниця вказувала, що, здійснюючи своє право на справедливий судовий розгляд, вона зазнала дискримінації за ознакою статі, що суперечить статті 14 Конвенції.

ЄСПЛ зазначив, що Федеральний страховий суд цілковито довірився припущенню, що жінки залишають роботу після народження дитини, і не зробив жодної спроби перевірити обґрунтованість цього припущення, не зваживши на контраргументи. Далі ЄСПЛ зауважив, що у такому вигляді це припущення виглядає єдиною підставою, на якій ґрунтується мотивація суду, а отже, має вирішальне значення і запроваджує відмінність у ставленні винятково за ознакою статі.

Подальше забезпечення рівності статей у державах-членах Ради Європи є нині одним із головних завдань, і для того, щоб таку відмінність у ставленні можна було вважати сумісною з Конвенцією, потрібні дуже вагомі причини, яких у цій справі Суд не вбачає і тому робить висновок, що, з огляду на відсутність будь-якого раціонального, об'єктивного обґрунтування, мало місце порушення статті 14 у поєднанні з пунктом 1 статті 6.

У справі «**Карлґайнц Шмідт проти Німеччини**» (*Karlheinz Schmidt v. Germany*)⁵⁸ йшлося про обов'язок сплачувати грошову компенсацію відповідно до закону землі Баден-Вюртемберг чоловіками, які не бажають пройти обов'язкову службу в пожежних бригадах. З огляду на постійну наявність достатньої кількості волонтерів, на практиці жоден чоловік не зобов'язаний служити пожежником, і відмінність у поведженні полягала у несплаті жінками відповідного пожежного збору. Оскільки фінансовий внесок – не за законом, а фактично – втратив свій компенсаційний характер і перетворився на єдиний обов'язок, тому при накладенні фінансового тягаря відмінність у ставленні на підставі статі важко виправдати, отже, порушено статтю 14 в сукупності із ч. 3 (d) ст. 4 Конвенції (заборона примусової праці).

⁵⁸ Рішення у справі «*Карлґайнц Шмідт проти Німеччини*» (*Karlheinz Schmidt v. Germany*) від 18 липня 1994 року, заява № 13580/88.

У справі «**Ван Раалте проти Нідерландів**» (*Van Raalte v. The Netherlands*)⁵⁹ заявник вважав дискримінацією на підставі статі сплату чоловіками обов'язкового платежу (у схемі соціального страхування) відповідно до Закону щодо охорони дітей (далі – «дитячий закон») та королівського декрету, тоді як неодружені бездітні жінки віком 45 років і старші були звільнені від сплати таких внесків. Цікаво, що у національному суді він посилався на статтю 14 Конвенції, у поєднанні зі статтею 1 Першого протоколу, статтю 26 Міжнародного пакту про громадянські та політичні права, та зазначав, що королівський декрет повинен містити «гендерно нейтральні» положення, тоді як він, а також «дитячий закон» є дискримінаційними.

Апеляційний суд Амстердама відхилив скаргу заявника до податкової інспекції, зазначивши, що ніщо не свідчить про наміри законодавця дискримінувати чоловіків, і встановлюючи оскаржувану норму, законодавець лише врахував фактичну ситуацію щодо можливості мати дітей чоловіками і жінками старшими 45 років. Можливості для чоловіків цього віку мати дітей суттєво відрізняються від можливостей жінок такого самого віку. Що підтверджується статистичними даними, таким чином, різниця у ставленні базувалася не на статі, а на відмінній фактичній ситуації.

ЄСПЛ зазначив, з посиланням на рішення у справі «**Карлгайц Шмідт проти Німеччини**» (*Karlheinz Schmidt v. Germany*), що в цілях статті 14 Конвенції різниця у поводженні є дискримінаційною, якщо вона не має об'єктивного та розсудливого виправдання, не переслідує законної мети і якщо запропоновані засоби не є пропорційними до переслідуваної мети. Оскаржувані положення щодо сплати внесків бездітними самотніми чоловіками віком понад 45 років, поза сумнівом, становлять «відмінне поводження» між особами в подібних ситуаціях, що базується на статі. Вирішуючи питання, чи має різниця у поводженні об'єктивне і розумне виправдання, Суд звернув увагу, що можуть існувати як жінки старші 45 років, здатні народжувати дітей, так і чоловіки молодші 45 років, нездатні мати потомство. Окрім того, неодружена бездітна жінка віком 45 років і більше може вийти заміж за чоловіка, що вже має дітей від попереднього шлюбу, і таким чином отримувати пільги відповідно до оспорюваного закону. На додаток, аргумент, що стягування внесків за схемою «дитячого закону» з неодружених бездітних жінок справлятиме на них негативний емоційний ефект, може рівною мірою бути застосований і щодо неодружених бездітних чоловіків чи до бездітних подружніх пар.

Таким чином, незалежно від того, чи бажання поберегти почуття бездітних жінок певного віку може розглядатися як законна мета, таке обґрунтування не може слугувати виправданням різниці у ставленні з огляду на стать, як це було

---

⁵⁹ Рішення у справі «Ван Раалте проти Нідерландів» (*Van Raalte v. The Netherlands*) від 28 січня 1997 року, заява № 20060/92.

у розглядуваній справі. Отже, ЄСПЛ визнав порушення статті 14 Конвенції у поєднанні зі статтею 1 Першого протоколу.

Заявник у справі «**Петровіч проти Австрії**» (*Petrovic v. Austria*)⁶⁰ взяв відпустку по догляду за дитиною, коли був студентом і працював неповний робочий день. Його дружина, що вже закінчила університетське навчання і працювала держслужбовцем у федеральному міністерстві, повернулася після народження дитини на роботу. Згодом заявник подав заяву щодо виплати допомоги по догляду за дитиною (*Karenzurlaubsgeld*), проте йому було відмовлено на тій підставі, що закон (стаття 26(1) Закону про допомогу безробітним 1977 року) передбачав таку можливість лише для матері. Заявник оскаржив відмову у адміністративному порядку, стверджуючи, що це положення закону є дискримінаційним, а отже, неконституційним, а також звернувся до Конституційного суду, проте йому було відмовлено у прийнятті заяви. Посилаючись на свої попередні рішення, Конституційний суд постановив, що оскаржувана стаття не порушує конституційних прав заявника і не суперечить статтям 8 і 12 Конвенції.

У заяві до ЄСПЛ заявник стверджував, що різниця у поводженні щодо матері та батька стосовно виплати допомоги на дитину цілковито необґрунтована. Допомога не має на меті захистити матерів, оскільки вона не виплачується до періоду 8 тижнів після народження дитини, але вона повинна підтримати батьків – чи матерів, чи батьків – хто бажає взяти відпустку по догляду своїх маленьких дітей.

Суд встановив відсутність загальних стандартів щодо специфічних виплат соціальної допомоги, що відображають різноманітність схем соціального страхування у державах-членах Конвенції, але не можуть виправдати ті держави, які гарантували схеми виплат без гарантування недискримінації.

Відпустка матерям і відповідні виплати покликані допомогти матері відновитися від втоми після пологів та сприяти годуванню дитини груддю, якщо мати цього бажає. Допомога батькам та відповідні батьківські виплати, з іншого боку, відносяться до наступного періоду і мають на меті сприяти перебуванню вдома і доглядати за малою дитиною. Не дивлячись на відмінності, що можуть існувати між матір'ю та батьком щодо їхніх відносин з дитиною, Суд визнав, що обоє батьків у цей період піклування про дитину перебувають у «подібній ситуації»⁶¹.

Зазначивши, що рівність статей є однією з головних цілей держав-членів Ради Європи і тому необхідні вкрай вагомі підстави виправдання для різниці у поводженні, Суд, однак, підтвердив, що ідея виплати фінансової допомоги

---

⁶⁰ Рішення у справі «*Петровіч проти Австрії*» (*Petrovic v. Austria*) від 28 лютого 1998 року, заява № 20458/92.

⁶¹ Рішення у справі «*Петровіч проти Австрії*» (*Petrovic v. Austria*) від 28 лютого 1998 року, заява № 20458/92, пункт 36.

матері чи батькові, на вибір подружжя, є відносно новою, і первинна мета цих виплат полягала у захисті матерів, щоб вони могли доглядати малих дітей, і лише з розвитком рівних прав і обов'язків чоловіків і жінок щодо їхніх дітей держави запровадили такі заходи, як право батьків на відпустку по догляду за дитиною. Водночас досі спостерігається різноманітність правових систем держав у цій сфері. Проте якщо право батька на відпустку визнається у більшості держав, цього не можна сказати про виплати, що гарантується лише у невеликій кількості держав, і відмова австрійських органів надати заявнику допомогу у зв'язку з відпусткою по догляду за дитиною не виходить за межі свободи розсуду держав і, відповідно, не є дискримінаційною у світлі статті 14 Конвенції⁶².

У справі **«Вілліс проти Сполученого Королівства»** (*Willis v. the United Kingdom*)⁶³ заявником був вдівець з двома неповнолітніми (на той час) дітьми, чия дружина померла від раку у віці 39 років, залишивши йому право управляти її нерухомим майном. Його дружина до захворювання працювала службовцем місцевого житлового управління, сплачувала всі необхідні внески із соціального забезпечення, і більшу частину подружнього життя була основною годувальницею сім'ї. Сам заявник залишив роботу, щоб доглядати за дружиною (коли вона вже була хвора) та піклуватися про дітей. Після смерті дружини він працював неповний робочий день певний час, але, оскільки така робота виявилася економічно не вигідною, він залишив її, щоб присвятити себе піклуванню про дітей. Він подав заяву з проханням надати йому соціальне забезпечення в розмірі, еквівалентному допомозі, на яку б мала право пані Вілліс, тобто соціальну допомогу, яка сплачується вдові, а також соціальну допомогу, яка сплачується овдовілим матерям, згідно із Законом 1992 року про соціальне забезпечення та пільги, проте його заяву було відхилено. Єдиною підставою для відмови в наданні йому цих пільг було те, що закон передбачав виплату лише «вдовам» та «овдовілим матерям» і нічого не говорив про «овдовілих батьків». ЄСПЛ зазначив, що жінка в такому самому становищі мала б право одержувати обидва види допомоги, і це право було захищене позовом за національним законом. У даному ж випадку не було предметом спору чи задовольняв заявник передбаченим законом умовам для одержання цих двох видів матеріальної допомоги.

Суд взяв до уваги те, що дружина заявника працювала протягом більшості років свого заміжжя, сплачуючи всі внески із соціального забезпечення як особа, що працює і утримує сім'ю, так само, як це робив би чоловік в її становищі. Суд також взяв до уваги, що заявник залишив роботу, щоб доглядати за дружиною та піклуватися про дітей. Незважаючи на все це, після

---

⁶² Рішення у справі *«Петрович проти Австрії»* (*Petrovic v. Austria*) від 28 лютого 1998 року, заява № 20458/92, пункти 42-43.

⁶³ Рішення у справі *«Вілліс проти Сполученого Королівства»* (*Willis v. the United Kingdom*) від 11 червня 2002 року, заява № 36042/97.

смерті дружини він мав право на значно менші фінансові пільги, ніж ті, які б він мав, якби був жінкою, а його дружина чоловіком.

Суд визнав, що різниця в підходах у наданні права чоловікам та жінкам на одержання соціальної допомоги вдовам та овдовілим матерям не мала будь-якого об'єктивного й розумного обґрунтування, а отже, було допущено порушення статті 14 Конвенції, взятої у поєднанні зі статтею 1 Протоколу № 1.

Водночас щодо права заявника на пенсійне забезпечення, яке сплачується вдовам, ЄСПЛ дійшов висновку, що навіть якби заявник був жінкою, відповідно до чинного Закону 1992 року, він не мав би права на таке пенсійне забезпечення. Тому заявник не зазнав ставлення, відмінного від того, якого б зазнала жінка в аналогічному становищі, відтак порушення статті 14, стосовно його права на пенсію вдови, допущено не було.

У справі «*Стек та інші проти Сполученого Королівства*» (*Stec and Others v. UK*)⁶⁴ заявниці скаржилися на дискримінацію внаслідок запровадження державою нової схеми виплати допомоги (у зв'язку з професійним захворюванням чи трудовим каліцтвом), що визначається на підставі пенсійного віку, який є різним для чоловіків і жінок. ЄСПЛ відзначив, що рішення Уряду про заміну виплати допомоги у зв'язку з досягненням особою пенсійного віку на відповідну пенсію меншого розміру відповідало легітимній меті та ґрунтувалося на розумних і об'єктивних підставах.

Вирішуючи, чи було виправдане різне ставлення щодо виплати зазначеної пенсії відповідно до ст. 14 Конвенції, ЄСПЛ зазначив, що відмінність у визначенні пенсійного віку для чоловіків та жінок, запроваджена у 1940 році, була зумовлена не так різницею в оплаті праці чоловіків та жінок, як традиційно неоплачуваними обов'язками жінки удома з догляду за родиною. Отож, метою встановлення нижчого пенсійного віку для жінок було виправлення фактично нерівного становища чоловіків та жінок. Тому такий «нерівний» підхід був об'єктивно виправданий з погляду ст. 14 Конвенції.

Суд зауважив, що відмінності пенсійного віку для чоловіків та жінок залишалися виправданими доти, доки не почали відбуватися соціальні зміни у побуті та сімейному житті загалом, які поліпшували істотним чином становище жінки. Такі зміни проходили поступово. Тому насправді важко або й навіть неможливо встановити якийсь конкретний момент, коли потреба компенсувати невідгідний соціальний стан жінок обернулася вже несправедливістю щодо чоловіків, оскільки була пов'язана зі встановленням для них вищої межі пенсійного віку.

ЄСПЛ зазначив, що загалом дискримінація за ознакою статі може бути виправданою виключно за наявності «дуже вагомих підстав» і зауважив, що

---

⁶⁴ Рішення у справі «*Стек та інші проти Сполученого Королівства*» (*Stec and Others v. UK*) [Велика палата] від 12 квітня 2006 року, заяви № 65731/01 та 65900/01.

збалансування трудового життя чоловіків і жінок досягалось поступово. Однак «держави зазвичай мають дуже широку свободу розсуду в питаннях загальних заходів на виконання економічних та соціальних стратегій... Оскільки національні органи безпосередньо обізнані із ситуацією в суспільстві та його потребами, вони загалом знаходяться у кращому становищі порівняно з міжнародними суддями, щоб оцінити, що найкраще відповідатиме публічному інтересу з соціальних чи економічних міркувань, і Суд зазвичай поважатиме рішення законодавчого органу, якщо тільки йому... явно не бракуватиме розумного обґрунтування».

ЄСПЛ дійшов висновку, що за своєю природою різний пенсійний вік фактично є формою «спеціальних заходів»: він покликаний компенсувати фінансові труднощі, які жінка може відчувати з огляду на свою традиційну роль в родині, внаслідок чого у неї може бути відсутній самостійний грошовий дохід».

Для Суду виявився істотним той факт, що чимало європейських країн надалі зберігають відмінності у пенсійному віці для чоловіків та для жінок, деякі з них перебувають у процесі вирівнювання пенсійного віку чоловіків та жінок.

Отже, зважаючи на такі фактори, як, по-перше, первинне обґрунтування нижчого пенсійного віку для жінок метою усунення несправедливості в оплаті їхньої праці, по-друге, повільне поліпшення їхніх соціальних побутових умов і, по-третє, відсутність єдиного стандарту у європейських державах стосовно співвідношення пенсійного віку чоловіків та жінок, Суд дійшов висновку про те, що немає підстав критикувати Уряд Сполученого Королівства за невпровадження єдиного пенсійного віку для чоловіків та жінок раніше. Тому Суд дійшов висновку про те, що не було порушення ст. 14 Конвенції, взятої у поєднанні зі ст. 1 Першого протоколу до Конвенції.

У справі «**Андрле проти Чеської Республіки**» (*Andrle v. The Czech Republic*)⁶⁵ батько двох дітей скаржився, що для чоловіків, які виховують дітей, на відміну від жінок, не передбачено скорочення пенсійного віку. ЄСПЛ погодився, що це правило переслідує законну мету – компенсувати жінкам фактичну нерівність і тяготи, спричинені наявністю особливих історичних умов на теренах колишньої Чехословаччини, коли жінки були змушені доглядати дітей, вести домашнє господарство та ще й працювати повний робочий день. За таких умов національні органи перебувають у кращому становищі, щоб визначити, коли несправедливе ставлення до чоловіків переважає над необхідністю виправити пригнічене становище жінок шляхом застосування заходів позитивної дискримінації. У 2010 році уряд Чехії здійснив перші важливі кроки для зрівняння пенсійного віку: було скасовано нижчий пенсійний вік для жінок, що мають одну дитину, і підвищено пенсійний вік жінок загалом, незалежно від того, скільки дітей має жінка, беручи до уваги поступовий

⁶⁵ Рішення у справі «Андрле проти Чеської Республіки» (*Andrle v. The Czech Republic*) від 17 лютого 2011 р., заява № 6268/08.

характер демографічних змін, еволюцію розуміння ґендерних ролей і складність оцінки всієї пенсійної реформи в широкому контексті, не можна критикувати державу за те, що вона реформує свою пенсійну систему поступово, а не вводить увесь комплекс змін одночасно. За особливих обставин цієї справи підхід національних органів залишатиметься розумним і виправданим доти, доки соціальні й економічні зміни не скасують потребу в особливому ставленні до жінок. Тривалість і обсяг заходів, які є необхідними для виправлення історичної нерівності, не є очевидно нерозумними, а отже, держава не порушила надану їй свободу розсуду в цій сфері.

У справі **«Константін Маркін проти Росії»** (*Konstantin Markin v. Russia*)⁶⁶ військовослужбовець скаржився на порушення статті 14 Конвенції у поєднанні зі статтею 8.

У день, коли народилася третя дитина, суд задовольнив клопотання дружини заявника про розлучення, і вона виїхала в інше місто, залишився заявник з синами віком 11, 5 років і немовлям. Йому було надано відпустку тривалістю 3 місяці. Заявнику було відмовлено (в т.ч. і в судовому порядку) в отриманні відпустки до догляду за дітьми (до досягнення 3-х років найменшою дитиною), оскільки така відпустка надавалася лише жінкам-військовослужбовцям. Окрім того, суд зазначив, що заявник не довів, що він є єдиною особою, яка доглядає за дітьми, і суду були надані докази, що заявнику допомагали інші люди, зокрема, мати дітей, в той час коли він, наприклад, відвідував судові засідання. Проте, коли найменшому сину виповнилось 1 рік і 1 міс., командир військової частини все-таки надав заявнику відпустку по догляду за дитиною до досягнення нею 3-х років (з жовтня 2006 по 20 вересня 2008 року).

К. Маркін також звернувся зі скаргою до Конституційного суду РФ, який у своїй Ухвалі від 15 січня 2009 року № 187-О-О⁶⁷, обґрунтовуючи висновок про відсутність дискримінації, зазначив таке: «Військовослужбовець чоловічої статі, який проходить військову службу по контракту, має право на одноразове надання додаткової відпустки строком до трьох місяців у випадку смерті дружини при родах, а також якщо він виховує одного чи декількох дітей (дітей-інвалідів віком до 16 років) без матері (у випадку її смерті або загибелі, позбавлення її батьківських прав, тривалого перебування в лікувальному закладі та інших випадках відсутності материнської опіки про

⁶⁶ Рішення у справі *«Константін Маркін проти Росії»* (*Konstantin Markin v. Russia*) [Велика палата] від 22 березня 2012 року, заява № 30078/06.

⁶⁷ Див.: Определение Конституционного Суда РФ от 15 января 2009 г. № 187-О-О «Об отказе в принятии к рассмотрению жалоб гражданина Маркина Константина Александровича на нарушение его конституционных прав положениями статей 13 и 15 Федерального закона «О государственных пособиях гражданам, имеющим детей», статей 10 и 11 Федерального закона «О статусе военнослужащих», статьи 32 Положения о порядке прохождения военной службы и пунктов 35 и 44 Положения о назначении и выплате государственных пособий гражданам, имеющим детей». [Електронний ресурс]. – Режим доступу:

<http://www.garant.ru/products/ipo/prime/doc/1690938/#ixzz3TmjvZz8f>

дітей). [...] Мета цієї відпустки – надання військовослужбовцю-чоловіку можливості протягом розумного часу вирішити питання про організацію догляду за дитиною і, залежно від результатів, про подальше проходження військової служби. В тому випадку, якщо військовослужбовець приймає рішення особисто здійснювати догляд за дитиною, він має право на дострокове звільнення з військової служби за сімейними обставинами [...]. [Н]е допускається суміщення військовослужбовцями чоловічої статі, які проходять військову службу за контрактом, виконання службових обов'язків і відпустки по догляду за дитиною для виховання малолітніх дітей, що, з одного боку, зумовлене специфікою правового статусу військовослужбовця, а з іншого – узгоджується з конституційно значущими цілями обмеження прав і свобод людини і громадянина [...] у зв'язку з необхідністю створення умов для ефективної професійної діяльності військовослужбовців, що виконують обов'язок із захисту Батьківщини. Оскільки військова служба в силу специфічних вимог, які до неї ставляться, виключає можливість масового невиконання військовослужбовцями своїх службових обов'язків без шкоди для охоронюваних законом публічних інтересів, відсутність у військовослужбовців чоловічої статі, які проходять службу по контракту, права на відпустку по догляду за дитиною не може розглядатися як порушення їх конституційних прав і свобод, в тому числі [...] на турботу про дітей і на їхнє виховання [...]. Надавши право на відпустку по догляду за дитиною як виняток лише військовослужбовцям жіночої статі, законодавець виходив, по-перше, з доволі обмеженої участі жінок у здійсненні військової служби, а по-друге, з особливої пов'язаної з материнством соціальної ролі жінок у суспільстві [...].

Рішення ЄСПЛ від 7 жовтня 2010 року, яке не стало остаточним з огляду на передання справи на розгляд Великої палати, є до певної міри унікальним, оскільки, «вперше Європейський суд в жорсткій правовій формі піддав сумніву рішення Конституційного суду РФ», що є, за твердженням В. Зорькіна, голови КС РФ, «безпрецедентним»⁶⁸.

ЄСПЛ послався на своє попереднє рішення у справі «**Петровіч проти Австрії**» (*Petrovic v. Austria*)⁶⁹, зазначивши, що відсутність порушення статті 14 Конвенції щодо виплат допомоги на дитину була констатована Судом у час, коли у Європі не існувало консенсусу у цьому питанні, оскільки більшість держав-членів не передбачали надання відпустки по догляду за дітьми чи виплати відповідної допомоги для батька. Однак з часу прийняття цього рішення ситуація значно змінилася, і в переважній більшості європейських держав така відпустка може бути надана як матері, так і батькові. Це показує,

⁶⁸ Див. Валерій Зорькин. Предел уступчивости. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.rg.ru/2010/10/29/zorkin.html>

⁶⁹ Рішення у справі «*Петровіч проти Австрії*» (*Petrovic v. Austria*) від 28 лютого 1998 року, заява № 20458/92.

що суспільство рухається в бік більш рівного розподілу між чоловіками і жінками обов'язку щодо догляду за дітьми і визнання важливості ролі батька у вихованні дитини. Відтак, настав час переглянути підхід у справі «**Петровіч проти Австрії**» і визнати що немає об'єктивного і обґрунтованого виправдання для відмінного ставлення до чоловіків і жінок щодо їхнього права на надання відпустки по догляду за дитиною.

У пункті 48 цього рішення ЄСПЛ вказав, що його не переконуює аргумент КС РФ про те, що відмінність стосовно військовослужбовців чоловічої і жіночої статі щодо надання відпустки по догляду за дитиною виправдана особливою соціальною роллю матері у вихованні дітей. ЄСПЛ відзначив, що на відміну від відпустки у зв'язку з вагітністю і пологами і відповідної допомоги, в першу чергу орієнтованих на надання матері можливості відновлення після народження дитини і грудного годування при наявності такого бажання, відпустка по догляду за дитиною і відповідна допомога відносяться до наступного періоду і покликані забезпечити можливість залишитися вдома і особисто доглядати за дитиною. І, не дивлячись на відмінності, які можуть бути між матір'ю і батьком щодо їхнього ставлення до дитини, коли мова йде про догляд за дитиною в цей період, обидва з батьків перебувають в «однаковій ситуації».

Далі, в пунктах 57-58 рішення ЄСПЛ зазначив, що він вважає непереконливим ключовий аргумент на користь обмеження прав військовослужбовців чоловічої статі, висловлений КС РФ, що масове взяття відпусток по догляду за дітьми військовослужбовцями негативно вплине на обороноздатність країни. ЄСПЛ вказав на відсутність конкретних доказів того, що надання військовослужбовцям-чоловікам права користуватися відпустками по догляду за дітьми може нанести шкоду національній безпеці, зокрема, будь-яких експертних досліджень чи статистичних даних, які вказали б на те, скільки саме військовослужбовців-чоловіків, які мали б право на таку відпустку, фактично скористалися б нею. Отже, твердження, що одночасне взяття відпусток військовослужбовцями чоловічої статі здатне призвести до небоєздатності збройних сил, є безпідставним. Таким чином, зазначив ЄСПЛ, КС РФ поклав у основу свого рішення лише припущення, не зробивши спроби переконатися в його справедливості, використавши відповідну статистичну інформацію, чи вирішити конфлікт інтересів, що полягав, з одного боку, в забезпеченні ефективності управління збройними силами, а з іншого – захисті військовослужбовців чоловічої статі від дискримінації у сфері їх сімейного життя і забезпеченні інтересів їхніх дітей. ЄСПЛ також додав, що гендерні стереотипи, відповідно до яких жінка в першу чергу повинна займатися дітьми, а чоловік є годувальником сім'ї, самі по собі не виправдовують відмінне ставлення до них. ЄСПЛ додав, що його «особливо вразило» покликання КС РФ, що військовослужбовець-чоловік, який прийняв рішення самостійно здійснювати догляд за дитиною, може звільнитися з військової служби. На думку ЄСПЛ, це ставить чоловіка перед складним вибором між

доглядом за дитиною і військовою кар'єрою, а перед жінкою-військовослужбовцем такий вибір не стоїть. При цьому військовослужбовці-чоловіки у випадку вибору на користь догляду за новонародженою дитиною і звільнення з військової служби зіткнуться з проблемою пошуку роботи, яка б відповідала їх спеціалізації і положенню, яке вони займали в системі збройних сил. Таким чином, ЄСПЛ визнав позицію КС РФ недостатньо обґрунтованою і встановив порушення статті 14 у поєднанні зі статтею 8 Конвенції.

Реакція голови КС РФ на це рішення ЄСПЛ свідчить про доволі болісне сприйняття ситуації, яка з прийняттям цього рішення змінилася «кардинальним чином»⁷⁰. Чи може ЄСПЛ, виходячи зі статті 46 Конвенції, в рішенні по конкретній справі рекомендувати (а фактично вказувати) державі-відповідачу внести необхідні зміни до законодавства – при тому, що сам Суд неодноразово підкреслював у своїх же рішеннях пріоритет державі-відповідачу у виборі необхідних заходів для виправлення порушення? Чи не є така вказівка прямим втручанням у сферу національного суверенітету? Чи не виходить вона за межі компетенції, встановлені Конвенцією? Наскільки таке рішення має виконуватися з урахуванням того, що питання про наявність проблеми конституційності норми, яка не влаштовує ЄСПЛ, було вирішене Конституційним судом?

В. Зорькін також піддав критиці висновок ЄСПЛ щодо дискримінації в реалізації прав на повагу до сімейного життя, особливо те, що ЄСПЛ вважав «ґендерним упередженням» сприйняття жінок як головних вихователів дітей, а також те, що не маючи прямих прецедентних рішень про надання відпустки військовослужбовцю-чоловікові по догляду за дитиною, ЄСПЛ використав рішення у справі **«Сміт і Грейді проти Сполученого Королівства»** (*Smith and Grady v. the United Kingdom*)⁷¹, яка стосувалася звільнення зі збройних сил гомосексуаліста. Нагадавши, що в РФ, як і будь-якій сучасній країні, сексуальні меншини перебувають під захистом принципу юридичної рівності, відповідно до якого усі рівні перед законом і судом, держава гарантує рівність прав і свобод в тому числі незалежно від статі (ст. 19 Конституції РФ), голова КС РФ зауважив, що «захоплення» сучасних європейських юристів захистом прав і свобод осіб з нетрадиційною орієнтацією набула гротескних форм. В. Зорькін стверджував, що Конвенція не має пріоритету над Конституцією РФ, монополія на тлумачення положень якої належить Конституційному суду, і що тлумачення Конституції вищим судовим органом держави не може бути подолане шляхом тлумачення Конвенції. Коли ті чи інші рішення ЄСПЛ сумнівні та зачіпають суверенітет ЄСПЛ, основоположні конституційні принципи, Росія вправі виробити захисний механізм від таких рішень, якими

⁷⁰ Див. Валерий Зорькин. Предел уступчивости. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.rg.ru/2010/10/29/zorkin.html>

⁷¹ Рішення у справі **«Сміт і Грейді проти Сполученого Королівства»** (*Smith and Grady v. the United Kingdom*) від 27 вересня 1999 року, заяви №№ 33985/96 та 33986/96.

нав'язується зовнішнє «диригування» правової ситуації в країні, ігноруючи історичну, культурну і соціальну ситуацію.

При цьому поза увагою залишилася сама суть конвенційних домовленостей, яка полягає у добровільності згоди держав-членів Конвенції на гарантування прав і свобод, визначених у ній, для кожного, хто перебуває під їхньою юрисдикцією, а також на визнання юрисдикції ЄСПЛ щодо усіх питань, які стосуються тлумачення та застосування Конвенції.

У рішенні Великої палати від 22 березня 2012 року зазначено, що просування гендерної рівності є однією з цілей кожної держави-члена Ради Європи. Тому в основі відмінного ставлення, яке могло б бути виправданим з точки зору Конвенції, повинні бути вагомі причини. Відсилання до традицій, гендерних упереджень чи поширеної серед жителів відповідної країни думки не є достатнім виправданням для відмінного ставлення за ознакою статі.

Справді, стаття 8 Конвенції не гарантує ні прав на отримання відпустки по догляду за дитиною, ні права на отримання відповідної допомоги. Однак така відпустка і допомога в принципі охоплюються гарантіями статті 8.

Відпустка по догляду за дитиною покликана забезпечити батькам можливість залишитися вдома і особисто доглядати за своїми дітьми, і щодо неї (на відміну від відпустки у зв'язку з вагітністю і пологами) військовослужбовці обох статей перебувають в однаковій ситуації.

ЄСПЛ справді раніше визнавав, що права військовослужбовців можуть бути більшою мірою обмежені у порівнянні з обов'язками цивільних осіб. Однак дія Конвенції не припиняється зі входом до армійської казарми. Військовослужбовці, як і будь-які інші жителі країн-членів Ради Європи, мають право на захист своїх прав. У основі будь-яких обмежень повинні бути вагомі причини, наприклад, реальна загроза функціонування збройних сил. Збройні сили, безумовно, не можуть обійтися без правового регулювання, яке забезпечувало б їх належне функціонування, однак влада на може посилатися на подібне регулювання, щоб виправдати порушення прав окремих військовослужбовців.

ЄСПЛ провів порівняльне дослідження законодавства щодо можливості скористатися відпусткою по догляду за дитиною у 33 країнах-членах Ради Європи⁷². У більшості країн-членів Ради Європи, включно з Росією, законодавство дозволяє цивільним особам скористатися правом на відпустку по догляду за дитиною, незалежно від статі. Більше того, в значній кількості держав однакові права на отримання такої відпустки мають

---

⁷² Див. пункт 71 і подальші рішення у справі «Константін Маркін проти Росії» (*Konstantin Markin v. Russia*) [Велика палата] від 22 березня 2012 року, заява № 30078/06. Україна не входила до числа держав, чиє законодавство аналізувалося.

військовослужбовці обох статей⁷³. Відповідно, це показує, що сучасні європейські держави рухаються в напрямку більш рівномірного розподілу відповідальності чоловіків і жінок за виховання своїх дітей.

ЄСПЛ не погодився з твердженням, що відмінне ставлення до військовослужбовців пояснюється позитивною дискримінацією на користь жінок. На відміну, наприклад, від справи «**Стек та інші проти Сполученого Королівства**» (*Stec and Others v. UK*, §§ 61 and 66), відмінність у ставленні щодо надання відпустки по догляду за дитиною, очевидно, не мала на меті скоригувати невідгідне становище жінок у суспільстві чи «фактичну нерівність» між чоловіками і жінками – відмінне ставлення, на думку Суду, консервує ґендерний стереотип і шкодить як кар'єрі жінок, так і приватному життю чоловіків. Так само, відмінне ставлення не може бути виправдане посиленням на поширеність традиції. Також ЄСПЛ не погодився з тим, що відмінність у ставленні може бути виправдана традиціями, що домінують у певній країні. Більше того, враховуючи той факт, що відповідно до національного законодавства невійськовослужбовці – як чоловіки так і жінки – можуть взяти відпустку по догляду за дитиною і вирішити, хто з батьків фактично здійснюватиме догляд за новонародженим, Суд не вважає, що російське суспільство не готове сприйняти подібну рівність між чоловіками і жінками, які служать у збройних силах.

ЄСПЛ також відкинув аргумент, що надання військовослужбовцям-чоловікам можливості скористатися відпусткою по догляду за дитиною негативно вплине на обороноздатність країни, оскільки це не підтверджується ніякими дослідженнями, а посилання на те, що усі військовослужбовці є чоловіками «репродуктивного віку» недостатнє для виправдання відмінного ставлення.

ЄСПЛ визнав, що певні обмеження на право військовослужбовців скористатися відпусткою по догляду за дитиною можуть бути накладені, якщо вони не мають дискримінаційного характеру. Наприклад, військовослужбовцям обох статей може бути відмовлено у наданні відпустки через неможливість заміни з огляду на рідкісну спеціальність чи участь у військових діях. Однак у даній ситуації можливість такої відпустки пов'язувалася виключно зі статтю. Негнучкість законодавства і автоматична

---

⁷³ Наприклад, в таких державах, як Австрія, Естонія, Італія, Кіпр, Люксембург, Мальта, Польща, Португалія, Сербія, Фінляндія, Хорватія, Швеція відпустка по догляду за дитиною для військовослужбовців регулюється тим самим законодавством, що й для цивільних осіб; в інших державах, таких як Греція, Латвія, Литва, Румунія, Франція, Чехія, така відпустка, хоча і регулюється спеціальними положеннями, однак вони не містять суттєвих відмінностей у порівнянні з положеннями для цивільних. У п'яти державах (Бельгії, Іспанії, Нідерландах, Німеччині і Сполученому Королівстві) у законодавстві для військовослужбовців є певні обмеження щодо відпустки по догляду за дитиною (порівняно з невійськовими), наприклад, надання відпустки може бути відстрочене або особою може бути відкликано з відпустки, коли цього вимагають інтереси служби.

заборона на відпустку лише у зв'язку зі статтю виходили за межі свободи розсуду держави.

Беручи до уваги той факт, що заявник працював оператором зв'язку, що не є рідкісною кваліфікацією і легко міг бути замінений, в т.ч. і військовослужбовцем-жінкою, не існували будь-які перешкоди для надання йому відпустки по догляду за дитиною. Щодо аргументу уряду, що підписавши контракт на службу у збройних силах, він добровільно погодився на такого роду дискримінацію, ЄСПЛ вказав, що добровільна відмова від права не бути дискримінованим не може прийматися до уваги, оскільки це суперечить значущим суспільним інтересам.

Таким чином, Суд дійшов висновку про порушення статті 14 Конвенції у поєднанні зі статтею 8.

Рекомендовані рішення ЄСПЛ:

«Тлімменос проти Греції» (*Thlimmenos v. Greece*) – відмова у видачі ліцензії аудитора з огляду на наявність судимості за невиконання загального військового обов'язку з релігійних переконань.

«Лейла Шахін проти Туреччини» (*Leyla Sahin v. Turkey*) – рішення ВП від 10 листопада 2005 року, заява № 44774/98 – відсутність порушення у справі про дисциплінарні санкції щодо студентки університету за носіння хіджабу.

«Евейда та інші проти Сполученого Королівства» (*Eweida and Others v. the United Kingdom*) від 15 січня 2013 року, заяви № 48420/10, 36516/10, 51671/10 та ін.

«Даніленков та інші проти Російської Федерації» (*Danilenkov and others v. Russia*) від 30 липня 2009, заява № 67336/01 – ЄСПЛ визнав порушення статті 14 Конвенції, оскільки держава не виконала позитивні зобов'язання щодо надання ефективного судового захисту від дискримінації на підставі членства в профспілці (заявників, які були членами Російської профспілки докерів, звільнили в результаті структурної реорганізації компанії, а їх скарги на дискримінацію (що є кримінальним злочином) відхилялися з огляду на те, що юридичні особи, такі як морський порт, не могли бути притягнуті до кримінальної відповідальності).

Показчик рішень ЄСПЛ

- «Агрокомплекс» проти України» (*Agrokompleks v. Ukraine*) – С. 44
«Агротехсервіс проти України» (*Agrotehservis v. Ukraine*) – С. 46
«Алексеев проти Російської Федерації» (*Alekseyev v. Russia*) – С. 104
«Альбер та Ле Комт проти Бельгії» (*Albert and Le Compte v. Belgium*) – С. 48
«Андрієвська проти України» (*Andriyevska v. Ukraine*) – С. 30
«Андрле проти Чеської Республіки» (*Andrle v. The Czech Republic*) – С. 112
«Андрій Руденко проти України» (*Andriy Rudenko*) – С. 74
«Артико проти Італії» (*Artico c. Italie*) – С. 22
«Ашингдейн проти Сполученого Королівства» (*Ashingdane v. the United Kingdom*) – С. 36, 37
«Балацький проти України» (*Balatskyu v. Ukraine*) – С. 38
«Бараона проти Португалії» (*Baraona v. Portugal*) – С. 9,
«Беелер проти Італії» (*Beyeler v. Italy*) – С. 17, 57, 58, 61, 70, 71, 72
«Беллет проти Франції» (*Bellet v. France*) – С. 38
«Бельгійська мовна справа» (*Belgian Linguistics case*) – С. 85
«Бендерський проти України» (*Benderskiy v. Ukraine*) – С. 23
«Білуха проти України» (*Biluha v. Ukraine*) – С. 43
«Бладет Тромсе і Стенсаас проти Норвегії» (*Bladet Yromso and Stensaas v. Norway*) – С. 92
«Богатова проти України» (*Bogatova v. Ukraine*) – С. 49
«Боттацці проти Італії» (*Bottazzi v. Italy*) – С. 33
«Брайян проти Сполученого Королівства» (*Bryan v. the United Kingdom*) – С. 49
«Броньовський проти Польщі» (*Broniowski v. Poland*) – С. 32, 33, 59
«Брумареску проти Румунії» (*Brumarescu v. Romania*) – С. 14, 69
«Буланов та Купчик проти України» (*Bulanov and Kupchik v. Ukraine*) – С. 30
«Булгаков проти України» (*Bulgakov v. Ukraine*) – С. 83, 85
«Бурггартц проти Швейцарії» (*Burghartz v. Switzerland*) – С. 83, 84
«Бурдов проти Росії» (№ 2) (*Burdov v. Russia no. 2*) – С. 32, 33, 58, 60, 64, 70
«Бускаріні проти Сан-Маріно» (*Buscarini v. San Marino*) – С. 41
«В. проти Франції» (*V. v. France*) – С. 84
«Ван Марле та інші проти Нідерландів» (*Van Marle and Others*) – С. 59
«Ван Раалте проти Нідерландів» (*Van Raalte v. the Netherlands*) – С. 108
«Вебер проти Швейцарії» (*Weber c. Suisse*) – С. 82
«Верітас проти України» (*Veritas v. Ukraine*) – С. 41
«Ветштайн проти Швейцарії» – С. 43
«Веренцов проти України» (*Vyarentsov v. Ukraine*) – С. 76, 78, 104
«Видавниче об'єднання "Віртшафтстренл Цайтшріфтен GmbH" проти Австрії» (№ 3) (*Wirtschafts-trend Zeitschriften-Verlagsgesellschaft M.B.H. v. Austria (no. 3)*) – С. 94

«Відес Аїзсардзібас Клубс» проти Латвії» (*Vides Aizsardzibas Klubs v. Latvia*) – С. 96

«Вілліс проти Сполученого Королівства» (*Willis v. the United Kingdom*) – С. 110

«Вілхо Ескелайнен та інші проти Фінляндії» (*Vilho Eskelinen and Others v. Finland*) – С. 10, 11, 18

«Войтенко проти України» (*Voytenko v. Ukraine*) – С. 31, 32, 70

«Воловік проти України» (*Volovik v. Ukraine*) – С. 27

«Ворм проти Австрії» (*Worm c. Autriche*) – С. 81

«Газета “Україна-Центр” проти України» (*Gazeta Ukraina-Tsentr v. Ukraine*) – С. 97

«Гайдук та інші проти України» (*Gayduk v. Ukraine*) – С. 57

«Галстян проти Вірменії» (*Galstyan v. Armenia*) – С. 100, 103

«Гарнага проти України» (*Garnaga v. Ukraine*) – С. 78, 83

«Гарсія Руїс проти Іспанії» (*García Ruiz v. Spain*) – С. 23

«Гаскін проти Сполученого Королівства» (*Gaskin v. the United Kingdom*) – С. 84

«Гаші проти Хорватії» (*Gashi v. Croatia*) – С. 71

«Гендісайд проти Сполученого Королівства» (*Handyside v. the United Kingdom*) – С. 91

«Гєрра та інші проти Італії» (*Guerra and Others v. Italy*) – С. 86

«Геттон та інші проти Сполученого Королівства» (*Hatton and Others v. the United Kingdom*) – С. 84

«Гійо проти Франції» (*Guillot v. France*) – С. 83

«Гірвісаарі проти Фінляндії» (*Hirvisaari v. Finland*) – С. 50

«Гласс проти Сполученого Королівства» (*Glass v. the United Kingdom*) – С. 84, 85

«Голдер проти Сполученого Королівства» (*Golder v. the United Kingdom*) – С. 27, 35, 36, 38

«Горжелік та інші проти Польщі» (*Gorzelik and Others v. Poland*) – С. 17, 53

«Горнсбі проти Греції» (*Hornsby v. Greece*) – С. 31

«Грецькі нафтопереробні заводи “Стран” та Стратіс Андреадіс проти Греції» (*Stran Greek Refineries and Stratis Andreadis v. Greece*) – С. 58, 60

«Гримковська проти України» (*Grimkovskaya v. Ukraine*) – С. 82, 84, 89

«Грінберг проти Росії» (*Grinberg v. Russia*) – С. 94

«Гроппера радіо АГ” та інші проти Швейцарії» (*Groppera Radio AG and Others v. Switzerland*) – С. 76, 93

«Гудвін проти Сполученого Королівства» (*Goodwin c. Royaume-Uni*) – С. 53, 81

«Гуров проти Молдови» (*Gurov v. Moldova*) – С. 42

«Гуттен-Чапська проти Польщі» (*Hutten-Czapska v. Poland*) – С. 32, 33

«Даджен проти Сполученого Королівства» (*Dudgeon v. the United Kingdom*) – С. 84

«Даніленков та інші проти Російської Федерації» (*Danilenkov and Others v. Russia*) – С. 119

«Джакомеллі проти Італії» (*Giacomelli v. Italy*) – С. 86

«Джеймс та інші проти Сполученого Королівства» (*James and Others v. the United Kingdom*) – С. 67

«Джонстон та інші проти Ірландії» (*Johnston and Others v. Ireland*) – С. 9

«Дземюк проти України» (*Dzemyuk v. Ukraine*) – С. 88, 89

«Дія-97 проти України» (*Diya 97 v. Ukraine*) – С. 54

«Доймлянд проти Німеччини» (*Deumeland v. Germany*) – С. 10

«Донадзе проти Грузії» (*Donadze v. Georgia*) – С. 22

«Дубенко проти України» (*Dubenko v. Ukraine*) С. – 33

«Дубецька та інші проти України» (*Dubetska and Others v. Ukraine*) – С. 88

«Дюлоранс проти Франції» (*Dulaurans c. France*) – С. 20, 22

«Евейда та інші проти Сполученого Королівства» (*Eweida and Others v. the United Kingdom*) – С. 119

«Еліа СРЛ проти Італії» (*Elia SRL v. Italy*) – С. 60

«Ентрик проти Франції» (*Hentrich v. France*) – С. 61

«Ернст та інші проти Бельгії» (*Ernst and Others v. Belgium*) – С. 36

«Желтяков проти України» (*Zheltyakov v. Ukraine*) – С. 24

«Занд проти Австрії» (*Zand v. Austria*) – С. 40

«Зарб Адамі проти Мальти» (*Zarb Adami v. Malta*) – С. 106

«Захаров проти Росії» (*Zakharov v. Russia*) – С. 95

«Звольський та Звольська проти Чеської Республіки» (*Zvolsky and Zvolska v. the Czech Republic*) – С. 28, 37, 66

«І. проти Сполученого Королівства» (*I. v. UK*) – С. 106

«Іатридіс проти Греції» (*Iatridis v. Greece*) – С. 57

«"Імобільяре Саффі" проти Італії» (*Case of Immobiliare Saffi v. Italy*) – С. 64, 68

«Інститут Отто Племінгера проти Австрії» (*Otto-Preminger-Institut v. Austria*) – С. 92

«"Інтерсплав" проти України» (*Intersplav v. Ukraine*) – С. 60, 65

«"Інформаціорферайн Лентіа" та інші проти Австрії» (*Informationsverein Lentia and Others v. Austria*) – С. 92

«Йерсільд проти Данії» (*Jersild v. Denmark*) – С. 93

«Йогансен проти Норвегії» (*Johansen v. Norway*) – С. 75

«Йорданова та інші проти Болгарії» (*Yordanova and Others v. Bulgaria*) – С. 82

«Казаків проти Росії» (*Kazakov v. Russia*) – С. 95

«Кайя проти Австрії» (*Kaya v. Austria*) – С. 21

«Карлгайнц Шмідт проти Німеччини» (*Karlheinz Schmidt v. Germany*) – С. 107, 108

«Карман проти Росії» (*Karman v. Russia*) – С. 103

«Каруна проти України» (*Karuna v. Ukraine*) – С. 29

«Каспаров та інші проти Росії» (*Kasparov and Others v. Russia*) – С. 100

«Кечко проти України» (*Kechko v. Ukraine*) – С. 60

«Кііскінен проти Фінляндії» (*Kiiskinen v. Finland*) – С. 45

«Кіютін проти Росії» (*Kiyutin v. Russia*) – С. 105

«Клейн та інші проти Нідерландів» (*Kleyn and Others v. the Netherlands*) – С. 45

«Козачек проти України» (*Kozachek v. Ukraine*) – С. 33

«Колишній Король Греції та інші проти Греції» (*The Former King Of Greece and Others v. Greece*) – С. 57, 66

«Компанія "Анхойзер Буш" проти Португалії» (*Anheuser-Busch Inc. v. Portugal*) – С. 61

«Константін Маркін проти Росії» (*Konstantin Markin v. Russia*) – С. 113, 117

«Копланд проти Сполученого Королівства» (*Copland v. the United Kingdom*) – С. 85

«Корецький та інші проти України» (*Koretskyy and Others v. Ukraine*) – С. 104

«Кресс проти Франції» (*Kress v. France*) – С. 21

«Крістіна Гудвін проти Сполученого Королівства» (*Christine Goodwin v. the United Kingdom*) – С. 31, 84, 106

«Кроон та інші проти Нідерландів» (*Kroon and Others v. the Netherlands*) – С. 84

«Кузнецов та інші проти Росії» (*Kuznetsov and Others v. Russia*) – С. 61

«Кумпене та Мазере проти Румунії» (*Cumpana and Mazare v. Romania*) – С. 93

«Курріану проти Кіпру» (*Kurprianou v. Cyprus*) – С. 93

«Курочкін проти України» (*Kurochkin v. Ukraine*) – С. 75

«Кутіч проти Хорватії» (*Kutic v. Croatia*) – С. 37

«Кутцнер проти Німеччини» (*Kutzner v. Germany*) – С. 75

«Кушоґлу проти Болгарії» (*Kushoglu v. Bulgaria*) – С. 61

«Кьоніґ проти Федеративної Республіки Німеччина» (*König v. Federal Republic of Germany*) – С. 9, 10

«Лейла Шахін проти Туреччини» (*Leyla Sahin v. Turkey*) – С. 119

«Лелас проти Хорватії» (*Lelas v. Croatia*) – С. 71

«Лендон, Очаковські-Лоран і Жюлі проти Франції» (*Lindon, Otchakovsky-Laurens and July v. France*) – С. 93

«Лешнік проти Словаччини» (*Lesnik v. Slovakia*) – С. 96

«Ледяєва та інші проти Росії» (*Ledyayeva and Others v. Russia*) – С. 86

«Лінгенс проти Австрії» (*Lingens v. Austria*) – С. 94

«Лопес Остра проти Іспанії» (*Lopez Ostra v. Spain*) – С. 84

«Лукенда проти Словенії» (*Lukenda v. Slovenia*) – С. 31

«Лучанінова проти України» (*Luchaninova v. Ukraine*) – С. 25

«Ляшко проти України» (*Lyashko v. Ukraine*) – С. 81, 96

«Маестрі проти Італії» (*Maestri v. Italy*) – С. 76

«МакГоннелл проти Сполученого Королівства» (*McGonnell v. the United Kingdom*) – С. 46

«Максименко та Герасименко проти України» (*Maksymenko and Gerasymenko v. Ukraine*) – С. 73

«Мантованеллі проти Франції» (*Mantovanelli c. France*) – С. 22

«Маркс проти Бельгії» (*Marckx v. Belgium*) – С. 57

«Маркт Інтерн Верлаг GmbH та Клаус Беерманн проти Німеччини» (*Markt Intern Verlag GmbH and Klaus Beermann v. Germany*) – С. 92

«Мелачер та інші проти Австрії» (*Mellacher and Others v. Austria*) – С. 57, 67

«Мельник проти України» (*Melnyk v. Ukraine*) – С. 29

«Меньшакова проти України» (*Menshakova v. Ukraine*) – С. 37
«Меріт проти України» (*Merit v. Ukraine*) – С. 24
«Мирський проти України» (*Myrskyy v. Ukraine*) – С. 98
«Михайлюк та Петров проти України» (*Mikhaylyuk and Petrov v. Ukraine*) – С. 13
«Мікулич проти Хорватії» (*Mikulic v. Croatia*) – С. 83, 84
«Мімін проти України» (*Mitin v. Ukraine*) – С. 10, 11
«Мкртчян проти Вірменії» (*Mkrtchyan v. Armenia*) – С. 77, 78
«Морено Гомес проти Іспанії» (*Moreno Gomez v. Spain*) – С. 86
«Москаль проти Польщі» (*Moskal v. Poland*) – С. 70, 71
«Мушта проти України» (*Mushta v. Ukraine*) – С. 37
«Мюллер проти Австрії» (*Christian Muller v. Austria*) – С. 58
«Надточій проти України» (*Nadtochiy v. Ukraine*) – С. 21, 22
«Нікітін проти Росії» (*Nikitin v. Russia*) – С. 14
«Німітц проти Німеччини» (*Niemietz v. Germany*) – С. 83
«Новоселецький проти України» (*Novoseletskiy v. Ukraine*) – С. 57
«Огусто проти Франції» (*Augusto c. France*) – С. 22
«Од'євр проти Франції» (*Odièvre v. France*) – С. 84
«Олександр Волков проти України» (*Oleksandr Volkov v. Ukraine*) – С. 41, 47, 52
«Онер'їлдіз проти Туреччини» [ВП] (*Öneriyıldız v. Turkey [GC]*) – С. 70, 71
«Пабла Ку проти Фінляндії» (*Pabla Ku v. Finland*) – С. 45
«Павлюлінець проти України» (*Pavlyulynets v. Ukraine*) – С. 26
«Падурару проти Румунії» (*Păduraru v. Romania*) – С. 18
«Пайн Велі Девелопмент Лтд. та інші проти Ірландії» (*Pine Valley Developments Ltd and Others v. Ireland*) – С. 58
«Пантелеєнко проти України» (*Panteleyenko v. Ukraine*) – С. 84
«Парлов-Ткалчіч проти Хорватії» (*Parlov-Tkalčić v. Croatia*) – С. 47
«Педурару проти Румунії» (*Paduraru v. Romania*) – С. 61
«Пек проти Сполученого Королівства» (*Peck v. the United Kingdom*) – С. 84
«Перетяка та Шереметьєв проти України» (*Peretyaka and Sheremetyev v. Ukraine*) – С. 30
«Петровіч проти Австрії» (*Petrovic v. Austria*) – С. 109, 110, 114, 115
«Пінкова та Пінк проти Чеської Республіки» (*Pincova and Pinc v. the Czech Republic*) – С. 71
«Платформа “Лікарі за життя” проти Австрії» (*Plattform “Ärzte für das Leben” v. Austria*) – С. 100
«Плахтєєв та Плахтєєва проти України» (*Plakhteyev and Plakhteyeva v. Ukraine*) – С. 35
«Подбіельські та ППУ Полпуре проти Польщі» (*Podbielski and PPU Polpure v. Poland*) – С. 26
«Полторацький проти України» (*Poltoratskiy v. Ukraine*) – С. 13
«Попов проти Молдови» № 2 (*Popov v. Moldova no. 2*) – С. 23
«Посохов проти Росії» (*Posokhov v. Russia*) – С. 41
«Праведная проти Росії» (*Pravednaya v. Russia*) – С. 23

«Прагер та Обершлік проти Австрії» (*Prager and Oberschlick v. Austria*) (№ 1) – С. 92

«Прессос Компанія Нав'єра С.А. та інші проти Бельгії» (*Pressos Compania Naviera S.A. and Others v. Belgium*) – С. 58, 65

«Проніна проти України» (*Pronina v. Ukraine*) – С. 51

«Пудас проти Швеції» (*Pudas v. Sweden*) – С. 10

«Райчінов проти Болгарії» (*Raichinov v. Bulgaria*) – С. 96

«Реквенї проти Угорщини» (*Rekvenyi v. Hungary*) – С. 76, 99, 100

«Рисовський проти України» (*Rysovskyy v. Ukraine*) – С. 69, 73

«Ріпан проти Австрії» (*Riepan v. Austria*) – С. 25

«Ромашов проти України» (*Romashov v. Ukraine*) – С. 33

«Ротару проти Румунії» (*Rotaru v. Romania*) – С. 76

«Руїз Торіха проти Іспанії» (*Ruiz Torija et Hiro Balani c. Espagne*) – С. 22, 50

«Рябих проти Росії» (*Ryabykh v. Russia*) – С. 14

«Савіни проти України» (*Saviny v. Ukraine*) – С. 75

«Савінський проти України» (*Savinskiy v. Ukraine*) – С. 14

«Салов проти України» (*Salov v. Ukraine*) – С. 45

«"Санді Таймс" проти Сполученого Королівства» (№ 1) (*The Sunday Times v. the United Kingdom* (no. 1) – С. 76, 80, 91

«Святі чоловічі Монастирі проти Греції» (*Holy Monasteries (The) v. Greece*) – С. 66

«Свято-Михайлівська Парафія проти України» (*Svyato-Mukhaylivska Parafiya v. Ukraine*) – С. 80

«Селістьо проти Фінляндії» (*Selistö v. Finland*) – С. 92

«Серков проти України» (*Serkov v. Ukraine*) – С. 16, 17, 19

«Серявін та інші проти України» (*Seryavin and Others v. Ukraine*) – С. 51, 63, 71

«Сергеї Кузнецов проти Росії» (*Sergey Kuznetsov v. Russia*) – С. 100, 102

«Сірик проти України» (*Siryk v. Ukraine*) – С. 96

«Скоппола проти Італії» (№ 2) (*Scoppola v. Italy* no. 2) – С. 18

«Скордіно проти Італії (№ 1)» (*Scordino v. Italy*) (no. 1) – С. 18

«Скоццарі та Джюнта проти Італії» (*Scozzari & Giunta v. Italy*) – С. 31

«Смирнова проти України» (*Smirnova v. Ukraine*) – С. 26

«Смирнова проти Росії» (*Smirnova v. Russia*) – С. 84

«Сміт і Грейді проти Сполученого Королівства» (*Smith and Grady v. the United Kingdom*) – С. 116

«"Совтрансавто-Холдінг" проти України» (*Sovtransavto Holding v. Ukraine*) – С. 44, 46, 58, 61

«Сокурєнко і Стригун проти України» (*Sokurenko and Strygun v. Ukraine*) – С. 40, 41

«Спадеа і Скалабріно проти Італії» (*Spadea and Scalabrino v. Italy*) – С. 64

«Спорронг і Льоннрот проти Швеції» (*Sporrong and Lönnroth v. Sweden*) – С. 10, 56, 57, 65, 68, 69

«Стаббінґс та інші проти Сполученого Королівства» (*Stubbings and Others v. the United Kingdom*) – С. 36
 «Стаффорд проти Великої Британії» (*Stafford v. the United Kingdom*) – С. 45
 «Стек та інші проти Сполученого Королівства» (*Stec and Others v. UK*) – С. 111, 118
 «Стефаніка та інші проти Румунії» (*Ștefănică and Others v. Romania*) – С. 18
 «Стреч проти Сполученого Королівства» (*Stretch v. the United Kingdom*) – С. 64, 70
 «Сук проти України» (*Suk v. Ukraine*) – С. 59, 63
 «Суомінен проти Фінляндії» (*Suominen v. Finland*) – С. 50
 «Сюрек проти Туреччини» (№ 1) (*Sürek v. Turkey*) (no. 1) – С. 92, 103
 «Т. проти Італії» (Т. v. Italy) – С. 21
 «Татар та Фабер проти Угорщини» (*Tatár and Fáber v. Hungary*) – С. 93
 «Ташкін та інші проти Туреччини» (*Taşkın and Others v. Turkey*) – С. 86
 «Теліґа та інші проти України» (*Teliga and Others v. Ukraine*) – С. 24
 «Тлімменос проти Греції» (*Thlimmenos v. Greece*) – С. 119
 «ТОВ "Базальт-Імпекс" проти України» (*Bazalt Impeks, TOV v. Ukraine*) – С. 40
 «Толстой Милославський проти Сполученого Королівства» (*Tolstoy Miloslavsky v. the United Kingdom*) – С. 36, 75
 «Торґейр Торґейрсон проти Ісландії» (*Thorgeir Thorgeirson v. Iceland*) – С. 91, 94
 «Тошкуце та інші проти Румунії» (*Toscuta and Others v. Romania*) – С. 71
 «Трго проти Хорватії» (*Trgo v. Croatia*) – С. 71
 «Тре Тракторер Актіболар" проти Швеції» (*Tre Traktörer Aktiebolag v. Sweden*) – С. 10, 59, 60
 «Тудор Тудор проти Румунії» (*Tudor Tudor v. Romania*) – С. 18
 «"Україна-Тюмень" проти України» (*Ukraine-Tyumen v. Ukraine*) – С. 61, 64, 66
 «"Українська Прес-Група" проти України» (*Ukrainian Media Group v. Ukraine*) – С. 92, 93, 95, 96
 «Унал Текелі проти Туреччини» (*Ünal Tekeli v. Turkey*) – С. 105
 «Урбіно Родріґеш проти Португалії» (*Urbino Rodrigues v. Portugal*) – С. 94
 «Ф.С.Б. проти Італії» (F.C.B. v. Italy) – С. 21
 «Фадєєва проти Росії» (*Fadeyeva v. Russia*) – С. 86, 87
 «Файндрей проти Великої Британії» (*Findlay v. the United Kingdom*) – С. 44
 «Фельдбругґе проти Нідерландів» (*Feldbrugge v. the Netherlands*) – С. 10
 «"Ферайніґінґ Вікблад Блуф" проти Нідерландів» (*Vereniging Weekblad Bluf c. Paus-Bas*) – С. 82
 «Ферантелі та Сантанжело проти Італії» (*Ferrantelli and Santangelo v. Italy*) – С. 43
 «Ферраціні проти Італії» (*Ferrazzini v. Italy*) – С. 9,
 «Фогт проти Німеччини» (*Vogt v. Germany*) – С. 75, 100
 «Фредін проти Швеції» (*Fredin v. Sweden*) – С. 10
 «Фрессоз і Руар проти Франції» (*Fressoz et Roir c. France*) – С. 81, 95
 «Фруні проти Словаччини» (*Fruni v. Slovakia*) – С. 41

«Хенрик Урбан та Ришжард Урбан проти Польщі» (*Henryk Urban and Ryszard v. Poland*) – С. 45

«Хеттон та інші проти Сполученого Королівства» (*Hatton and Others v. the United Kingdom*) – С. 86

«Хоканссон і Стурессон проти Швеції» (*Hakansson and Sturesson v. Sweden*) – С. 10,

«Християнська демократична народна партія проти Молдови (№ 2)» (*Christian Democratic People's Party v. Moldova (no. 2)*) – С. 30

«Христов проти України» (*Khristov v. Ukraine*) – С. 14, 55, 69

«Хуліо Вуу Жиберт та Ель Хогар і ля Мода проти Іспанії» (*Julio Bou Gibert and El Hogar Y La Moda J. A. X. A. v. Spain*) – С. 40

«Церква села Сосулівка проти України» (*Tserkva Sela Sosulivka v. Ukraine*) – С. 39

«Цирліс і Кулумпас проти Греції» (*Tsirlis and Kouloumpas v. Greece*) – С. 61

«Цфайо проти Сполученого Королівства» (*Tsfayo v. the United Kingdom*) – С. 48, 49

«Чемодуров проти Росії» (*Chemodurov v. Russia*) – С. 94

«Чуйкіна проти України» (*Chuukina v. Ukraine*) – С. 34

«Шарзах та "Ньюс Ферлагсгезельшафт" проти Австрії» (*Scharsach and News Verlagsgesellschaft mbh v. Austria*) – С. 94

«Шассанью та інші проти Франції» (*Chassagnou and Others v. France*) – С. 67

«Швидка проти України» (*Shvydka v. Ukraine*) – С. 93, 97

«"Шпачек s.r.o." проти Чеської Республіки» (*Špaček s.r.o. v. the Czech Republic*) – С. 14

«Шулер-Цррагген проти Швейцарії» (*Schuler-Zraggen v. Switzerland*) – С. 106

«Щокін проти України» (*Shchokin v. Ukraine*) – С. 16, 17, 19

«Юрій Миколайович Іванов проти України» (*Yuriy Nikolayevich Ivanov v. Ukraine*) – С. 31, 33

«Якобсон і Скарбі проти Швеції» (*Jacobsson and Skärby v. Sweden*) – С. 10

«Ясіуньене проти Литви» (*Jasiūnienė v. Lithuania*) – С. 58, 70

«Ятρίдіс проти Греції» (*Iatridis v. Greece*) – С. 17

«Abdulaziz, Cabales and Balkandali v. the United Kingdom» – С. 101

(*Ankerl v. Switzerland*) «Анкерль проти Швейцарії» – С. 21

«Böhmer v. Germany» – С. 103

«Brualla Gómez de la Torre» – С. 29

«Buffalo S. r. l. en liquidation v. Italy» – С. 65

«Bukta and Others v. Hungary» *Bukta and Others проти Угорщини* – С. 103

«Dombo Beheer B.V. v. the Netherlands» – С. 21

«E. G. проти Польщі» (*E. G. v. Poland*) – С. 32

«"East/West Alliance Limited" проти України» – С. 74

«Ezelin v. France» – С. 100, 102

«Feldek v. Slovakia» – С. 103

«Guérin v. France» – С. 27

«Helmert v. Sweden» – С. 28

«Lars Bramelid and Anne-Marie Malmström v. Sweden» – C.58
«Levages Prestations Services v. France» – C. 28
«Lithgow and Other v. the United Kingdom» – C. 65
«Megadat.com S.r.l. проти Молдови» (Megadat.com S.r.l. v. Moldova) – C.
«Miragall Escolano and others v. Spain» – C. 27, 70
«Monnell and Morris v. the United Kingdom» – C. 28
«Nešťák v. Slovakia» – C. 103
«Osu v. Italy» – C. 28
«Oya Ataman v. Turkey» – C. 103
«Pérez de Rada Cavanilles v. Spain» – C. 27
«Rees v. the United Kingdom» – C. 101
«Ruiz-Mateos проти Іспанії» – C. 24
«S. i Марпер проти Сполученого Королівства» (S. and Marper v. the United Kingdom) – C. 31
«Sidiropoulos and Other v. Greece» – C. 79
«Stankov and the United Macedonian Organisation Ilinden v. Bulgaria» – C. 103
«"Vereinigung Demokratischer Soldaten Österreichs" та Губи проти Австрії» (Vereinigung Demokratischer Soldaten Österreichs and Gubi v. Austria) – C. 53
«Vorobyeva v. Ukraine» – C. 28,
«X та Y проти Нідерландів» (X and Y v. the Netherlands) – C. 84, 101

